

PUBLICATIONS OF
THE INSTITUTE OF DIALECT AND FOLKLORE RESEARCH, UPPSALA

— *Ser. A:18* —

MARGARETA KÄLLSKOG

Attitudes, Interference, Genitive Syntax

Studies in the Present-day Dialect of Överkalix

Dialekt- och folkminnesarkivet
Uppsala

MARGARETA KÄLLSKOG

Attityd, interferens, genitivsyntax

Studier i nutida överkalixmål

SKRIFTER UTGIVNA GENOM
DIALEKT- OCH FOLKMINNESARKIVET I UPPSALA

— Ser A:18 —

MARGARETA KÄLLSKOG

Attityd, interferens, genitivsyntax

Studier i nutida överkalixmål

Dialekt- och folkminnesarkivet
Uppsala

Abstract

Källskog, M., 1992. Attityd, interference, genitivsyntax. Studier i nutida överkalixmål. (Attitudes, Interference, Genitive Syntax. Studies in the Present-day Dialect of Överkalix.) Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:18. 196 pp. Uppsala. ISBN 91-85540-54-4.

The dissertation deals with the Överkalix dialect in three respects. Överkalix is the northernmost community of the country where Swedish dialect is spoken. It is surrounded on the east and the north by Finnish, and on the west by Finnish and Saami.

The first section of the thesis is based on a questionnaire survey among all junior high school students (14–16 years old) in Överkalix and among their parents. It discusses the present-day position of the Överkalix dialect and the attitudes of the people of Överkalix toward the dialect. The results indicate that the people who consider themselves to be speakers of the local dialect have access to two language codes: local dialect and standard Swedish. Personal relationship is the deciding factor in language code choice. None of the parents considers himself/herself to be dialectally monolingual: 11% speak only standard Swedish, 75% keep the varieties apart and are thus bidialectal.

77% of the dialect-speaking students and 69% of those who do not speak dialect have a positive attitude toward the dialect, boys to a greater extent than girls among the dialect-speaking, and girls to a greater extent than boys among non-dialect speakers.

The second section examines interference from the surrounding languages, Finnish and Saami, in the Överkalix dialect in general and in the Överkalix dialect of multilingual informants in particular. These informants speak standard Swedish, dialect, Finnish and/or Saami. The main data of this section originates from recorded interviews performed as informal conversations.

The author discusses some characteristic phonetic features in the dialect which seem to be the result of influence from Saami and/or Finnish. The material also shows a number of influences on the syntactic level.

The third section describes how the genitive is expressed in the dialect of Överkalix. The author gives several examples of how the -s genitive is paraphrased—most commonly with a preposition.

Key words: Attitudes, interference, genitive, syntax, Swedish dialects, sociolinguistics.

Margareta Källskog, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, Box 513, S-751 20 Uppsala, Sweden.

Till minne av
Mina Föräldrar

Innehåll

TABELLFÖRTECKNING	11
FÖRORD	13
1. INLEDNING	15
1.1 Material och metod för undersökningen	15
1.2 De lokala förutsättningarna	15
1.3 Min egen bakgrund	16
2. ÖVERKALIX – UNDERSÖKNINGSORTEN	18
2.1 Historisk bakgrund	18
2.2 Dialektal bakgrund	20
2.2.1 Om överkalixmålets utbredning	20
2.2.2 Finsk verksamhet i området	23
2.2.3 Samisk verksamhet i området	26
3. PROBLEMDISKUSSION OCH LITTERATURÖVERSIKT	28
3.1 Om tvåspråkighet	28
3.2 Om språkdöd – så som N. Dorian beskriver den	30
3.3 Undersökningar rörande överkalixmålet	32
3.4 Undersökningar om mötet mellan överkalixmål och finska samt mellan överkalixmål och samiska	33
3.5 Tvåspråkighetsforskning med svenska som ett av språken	34
3.6 Terminologidiskussion	35
4. ANVÄNDNING AV OCH ATTITYDER TILL DIALEKTEN I ÖVERKALIX	38
4.1 Syfte	38
4.2 Metoddiskussion	38
4.3 Materialinsamling	39
4.3.1 Elevenkäten	40
4.3.2 Föräldraenkäten	40
4.4 Informantbeskrivning	40
4.4.1 Fördelning av yrkestyper	41
4.5 Dialekt och standardspråk bland högstadieelever och föräldrar, män och kvinnor	42
4.5.1 Infödda – inflyttade	43
4.5.2 Föräldrars härkomst och språk	43

4.5.3	Makes/makas språk	44
4.5.4	Dialekt och arbete	45
4.6	Växling mellan dialekt och standardsvenska	45
4.6.1	Subjektiv rapportering om den språkliga variationen	45
4.6.2	Växling mellan riksspråk och överkalixmål	47
4.6.3	Avgörande faktorer vid växlingen mellan dialekt och standardsvenska	49
4.7	Attityder till dialekt och standardspråk	50
4.7.1	Barn tilltalar sina föräldrar på överkalixmål	51
4.7.2	Föräldrars språk till sina barn	52
4.7.2.1	Dialekttalande föräldrars språk till sina barn	54
4.7.2.1.1	Varför svenska till barnen?	54
4.7.2.1.2	Varför överkalixmål till barnen?	57
4.7.3	Elevers attityd till överkalixmålet	58
4.7.3.1	Positiv inställning till dialekten	59
4.7.3.2	Negativ inställning till dialekten	61
4.7.4	Medveten ändring av språket	62
4.8	Förmågan att uttrycka sig på svenska	64
4.8.1	Kompetens i svenska	64
4.9	De icke-dialekttalandes språksituation	65
4.10	Språkbruket i klassrummet	67
4.10.1	Hur vanligt är det att någon lärare använder dialekt i klassrummet?	68
4.10.2	Hur vanligt är det att någon elev använder dialekt i klassrummet?	69
4.10.3	Fick föräldragenerationen använda dialekt i klassrummet?	70
4.11	Sammanfattning av enkätens attitydfrågor	72
4.12	Det regionala eller dialektala ordförrådet hos skolungdomar och deras föräldrar i Överkalix	73
4.12.1	Syfte	73
4.12.2	De språkliga frågorna och språkdragen – en presentation	74
4.12.3	Resultat av de språkliga frågorna	77
4.12.3.1	Språkfråga 1	78
4.12.3.2	Språkfråga 2	82
4.12.3.2.1	Predikatsfyllnad	88
4.12.3.2.2	<i>Se ut, låta ut</i>	89
4.12.3.2.3	Främmande ordföljd	91
4.12.3.3	Språkfråga 3	93
4.13	Sammanfattning av enkätens språkbruksfrågor	96
5.	INTERFERENSER I ÖVERKALIXMÅLET	97
5.1	Bakgrund	97
5.2	Inspelningar	97
5.3	Intervjuer	97
5.4	Syftet med inspelningarna redovisat	99
5.5	Samtalsämnen	99

5.6	Teknisk apparatur	99
5.7	Social karakteristik av medverkande talare	100
5.7.1	Köns- och åldersfördelning	100
5.7.2	Fördelning av yrkestyper	100
5.8	Språkliga variabler beroende på interferens	102
5.8.1	Fonetisk interferens	105
5.8.1.1	Generella interferenser i överkalixmålet	105
5.8.1.1.1	Om accentförhållandena i överkalixmålet	105
5.8.1.1.2	Övergång av fornsvenskt <i>ð</i> (= <i>dh</i>) till <i>r</i>	106
5.8.1.1.3	<i>b, d, g - p, t, k</i>	111
5.8.1.1.4	Inskottsvokal	113
5.8.1.2	Individuella interferenser	116
5.8.1.2.1	(<i>h</i>) <i>v, kv, sv, tv</i> och <i>vr</i>	116
5.8.1.2.2	Avsaknad av kakuminalt eller supradentalt <i>l</i> och <i>n</i>	117
5.8.1.3	Exkurs: Några andra individuella uttalsavvikelser	118
5.8.1.3.1	Diftongering	118
5.8.1.3.2	Skorrande <i>r</i>	119
5.8.2	Syntaktisk interferens	120
5.8.2.1	Ordföljdsproblem	120
5.8.2.1.1	Adverbialets placering	120
5.8.2.1.2	Objektets placering	126
5.8.2.1.3	Riktningsspartiklars placering	127
5.8.2.2	Demonstrativa pronomen	127
5.8.2.3	Ellips i svar	133
5.8.2.4	Utelämnat reflexivt pronomen	135
5.8.2.5	Tempus	136
5.8.2.5.1	<i>Vara</i> som perfektbildande hjälpverb	136
5.9	Sammanfattning	138
6.	GENITIVBEGREPPET HOS SUBSTANTIV OCH EGENNAMN I ÖVERKALIXMÅLET	140
6.1	Inledning	140
6.1.1	Historisk bakgrund	140
6.1.2	Diskussionen om genitivens tillbakagång	140
6.1.3	Genitivtillståndet i svenska dialekter	142
6.1.4	Begreppet genitivfunktion	145
6.1.5	Attributet	145
6.1.6	Possessiv och partitiv genitiv	146
6.2	Undersökningens syfte och metod	147
6.2.1	Syfte	147
6.2.2	Metod	148
6.3	Kommentarer till materialsamlingen	148
6.3.1	Presentation av materialet	148

6.3.2 Indelning av materialet	149
6.3.3 Om substantivböjningen i överkalixmålet	150
6.4 Materialsamling	150
6.4.1 Genitiv med -s	150
6.4.1.1 Stelnade genitivuttryck och genitiv i fraseologiska uttryck	150
6.4.1.2 Genitiv som uttryck för upprepad handling	151
6.4.1.3 Genitiv av tillnamn och yrkesnamn	151
6.4.2 Genitiv vid egennamn	152
6.4.2.1 Maskulina egennamn	152
6.4.2.2 Feminina egennamn	153
6.4.3 Ägande uttryckt med possessivt pronomen	153
6.4.4 Genitiviska omskrivningar	155
6.4.4.1 Omskrivning med prepositioner	155
6.4.4.1.1 Prepositionen <i>a</i>	155
6.4.4.1.2 Prepositionen <i>at</i>	157
6.4.4.1.3 Prepositionen <i>borta</i>	158
6.4.4.1.4 Prepositionen <i>borti</i>	158
6.4.4.1.5 Prepositionen <i>för</i>	158
6.4.4.1.6 Prepositionen <i>ipi</i>	159
6.4.4.1.7 Prepositionen <i>o</i>	159
6.4.4.1.8 Prepositionen <i>opa</i>	159
6.4.4.1.9 Prepositionen <i>uti</i>	160
6.4.4.1.10 Prepositionen <i>ve</i>	160
6.4.4.2 Genitiv uttryckt med dativ	161
6.4.4.3 Genitiv uttryckt med det genitiviska attributet i huvudform	163
6.4.4.4 Omskrivning med sammansättning	164
6.4.4.5 Omskrivning med hel sats	165
6.5 Sammanfattning	165
 SUMMARY	 168
 KÄLLOR OCH LITTERATUR	 174
 BILAGA: ENKÄTFORMULÄR	 186

Tabellförteckning

4.1. Föräldrarnas fördelning på yrkeskategorier	41
4.2. Samtliga föräldrar: uppdelning efter yrken, dialekttalande (+D) och icke-dialekttalande (-D)	42
4.3. Könsmässig fördelning av dialekttalande (+D) och icke-dialekttalande (-D)	42
4.4. Dialekttalande och icke-dialekttalande: uppdelning på infödda och inflyttade	43
4.5. Samtliga elever och föräldrar: föräldrars språk	43
4.6. Makes/makas språk	44
4.7. Dialekttalande föräldrar: situationsbundet val	46
4.8. Samtliga föräldrar: att växla mellan dialekt och standardsvenska	47
4.9. Barn tilltalar sina föräldrar på dialekt	51
4.10. Könsmässig fördelning: brukar Du själv tilltala Dina föräldrar på överkalixmål?	52
4.11. Samtliga elever: känner Du till något sådant fall idag, där föräldrar använder överkalixmål till barnen?	54
4.12. Elevers attityd till överkalixmålet	58
4.13. Elevers attityd till överkalixmålet: könsmässig fördelning	59
4.14. Medveten ändring av språket	63
4.15. Samtliga elever och föräldrar: bedömning av de egna kunskaperna i svenska	64
4.16. De icke-dialekttalandes språksituation	66
4.17. Samtliga elever: lärare som antas förstå överkalixmål	67
4.18. Samtliga elever: lärare som antas förstå överkalixmål, aggregerade svarsalternativ	68
4.19. Samtliga elever: hur vanligt är det att någon lärare använder dialekt i klassrummet?	68
4.20. Samtliga elever, könsmässig fördelning: hur vanligt är det att någon elev använder dialekt i klassrummet?	69
4.21. Samtliga föräldrar: skolans hållning till bruket av dialekt (D) i folkskolan/grundskolan	70
4.22. Språkdrag 1-20. Samtliga elever och föräldrar: frekvensgradering av »använder själv»	78
4.23. Språkfråga 1, samtliga elever: använder själv (=bruk) och känedom	79
4.24. Språkfråga 1, samtliga föräldrar: använder själv (=bruk) och känedom	81

4.25. Språkdragen 21–67. Samtliga elever och föräldrar: frekvensgradering av »använder själv»	83
4.26. Språkfråga 2, samtliga elever: använder själv	85
4.27. Språkfråga 2, samtliga föräldrar: använder själv	86
4.28. Språkdragen 68–94. Samtliga elever och föräldrar: frekvensgradering av »använder själv»	92
4.29. Språkfråga 3, samtliga elever: använder själv	93
4.30. Språkfråga 3, samtliga föräldrar: använder själv	94
5.1. Uppgifter om talarna	101
5.2. Svarabhakti el. sonantisering. Schematisk, jämförande uppställning för överkalixmålet, nederkalixmålet och målet i Norrfjärden	115
5.3. Konsonantförbindelser med inskottsvokal både i lulesamiskan och i överkalixmålet	116
5.4. Pleonastiskt demonstrativt pronomen hos sex talare utanför Överkalix	131
6.1. Proportionen mellan de tre syntaktiska typerna	155

Förord

När jag nu avslutar arbetet med denna avhandling, vill jag tacka alla dem som på olika sätt har hjälpt mig under arbetets gång.

Först vill jag nämna min handledare, professor Lennart Elmevik, som har gett mig goda råd, stöd och uppmuntran och sett till att arbetet fullbordats. Med stort tålamod har han ingående granskat mitt manuskript och i samband härmed förbättrat det på en lång rad punkter.

Ett varmt tack går också till professor Mats Thelander, som läst avhandlingen i manuskript och därvid gjort viktiga påpekanden.

Förutvarande och nuvarande chefer vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, docenterna Erik Olof Bergfors, Sven Söderström och Maj Reinhammar, tackar jag varmt för deras stöd och välvilliga uppmuntran. De har också beviljat mig lång tjänstledighet under materialinsamlings- och bearbetningsperioden, och senare har jag fått möjlighet att till största delen skriva avhandlingen inom ramen för min tjänstgöring på ULMA. Sven Söderström tackar jag särskilt för många fruktbara diskussioner om interferensproblem och för det arbete med översättning från finska han utfört till ovärderlig hjälp för mig. Till Maj Reinhammar riktar jag också ett särskilt tack för den granskning hon ägnat mitt manuskript och för de värdefulla förslag till förbättringar hon därvid givit.

Till professor Olavi Korhonen framför jag ett särskilt tack. Vid den exakt rätta tidpunkten erbjöd han mig att delta i det av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) stödda forskningsprojektet Språkvariation och språkgemenskap vid en norrbottnisk vattenled. Det kom att bli avgörande för avhandlingens inriktning. Bara kapitlet om genitivsyntax ligger utanför forskningsprojektets ramar. I detta sammanhang vill jag också tacka min projektkamrat, fil. kand. Birger Winsa, som i avsnittet om syntaktisk interferens utfört översättningen till sin tornedalsfinska dialekt.

Under min tjänstledighet från ULMA har jag förutom reseersättning från/tjänst vid det ovan nämnda av HSFR bekostade projektet också innehaft utbildningsbidrag för doktorander och erhållit medel ur ograduerade forskares fond.

Jag vill också framföra ett tack för det stipendium jag genom Norrlands nation haft förmånen att erhålla ur Seth M. Kempes Minnes stipendiefond.

Tack är jag också skyldig alla mina arbetskamrater på ULMA, vilka i det dagliga arbetet alltid funnits till hands, när jag velat dryfta olika spörsmål och därigenom manifesterat sitt stöd.

Många andra har varit till god hjälp i olika skeden av avhandlingsarbetet: förste byråsekreterare Inga-Lill Druvaskalns har renritat kartorna och byrå-

sekreterare Ingrid Tranehag har utfört skrivarbeten till disputationssupplagan, fil. dr Olle Hammermo har hjälpt mig med den statistiska bearbetningen, arkivarie Kristina Hagren har granskat käll- och litteraturförteckningen, arkivarie Birgit Eaker har svarat för översättning till engelska av Summary och Abstract, professor Erling Wande har kontrollerat översättningen till finska och fil.dr Henrik Williams har varit behjälplig med datorutskriften inför tryckningen av disputationssupplagan. Jag tackar dem alla.

Mitt tack riktas också till alla vänliga överkalixbor, elever och föräldrar, och alla dem utanför Överkalix som välvilligt ställt sig till förfogande som uppgiftslämnare och som informanter vid inspelningarna. Utan deras tillmötesgående hade inte denna avhandling kunnat skrivas.

Slutligen går mina tankar till den som står mig närmast, min make, Örjan, som under den här mödosamma perioden bistått mig med sin kärleksfulla omsorg och sitt särskilda stöd.

Denna bok är den tryckta versionen av min doktorsavhandling, som jag försvarade den 6 juni 1990. Det förord som inledde diputationsupplagan, får, anpassad för denna utgåva, ingå också här.

Utöver opponenter professor Ann-Marie Ivars, som jag vill tacka för en väl genomförd opposition, har några personer haft vänligheten att förmedla värdefulla synpunkter. Deras påpekanden har jag tagit hänsyn till och arbetat in i den tryckta versionen. Ett särskilt tack går härvid till professor Lars-Gunnar Larsson. Litteraturförteckningen är i någon mån uppdaterad.

Slutligen vill jag tacka Maj Reinhammar, för att hon låtit avhandlingen ingå i serien Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet. Serie A. Folkmål.

Uppsala i maj 1990 och november 1991

Margareta Källskog

Bilden på pärmens framsida föreställer utsikten från mitt barndomshem över Kalix älv och Storberget i Svartbyn, Överkalix.

1. Inledning

Detta arbete handlar om överkalixmålet och dess förutsättningar i de områden där det talas. En av förutsättningarna innebär en utveckling som på sikt leder till språkdöd och språkbyte. I den första delstudien, som bygger på en enkätundersökning, diskuteras överkalixmålet nuvarande ställning och överkalixbornas attityder till dialekten. I den andra delstudien undersöks möjliga interferenser från de omgivande språken finska och samiska i överkalixmålet i allmänhet och i flerspråkiga informanternas överkalixmål i synnerhet. Den tredje delstudien, föranledd av ett fall av individuell finsk interferens i en informants överkalixmål, redovisar hur genitivbegreppet uttrycks i överkalixmålet.

1.1 Material och metod för undersökningen

Undersökningens syften har medfört ett behov av olika former för insamling av materialet. Studien rörande attityder till överkalixmålet har jag valt att genomföra som en dialektsociologisk enkätundersökning. För att klargöra den geografiska utbredningen av överkalixmålet och en möjlig interferens i flerspråkiga personers överkalixmål har jag gjort inspelningar av naturligt tal. Undersökningen av genitivkonstruktionerna bygger huvudsakligen på excerperat arkivmaterial och är utformad som en deskriptiv analys.

1.2 De lokala förutsättningarna

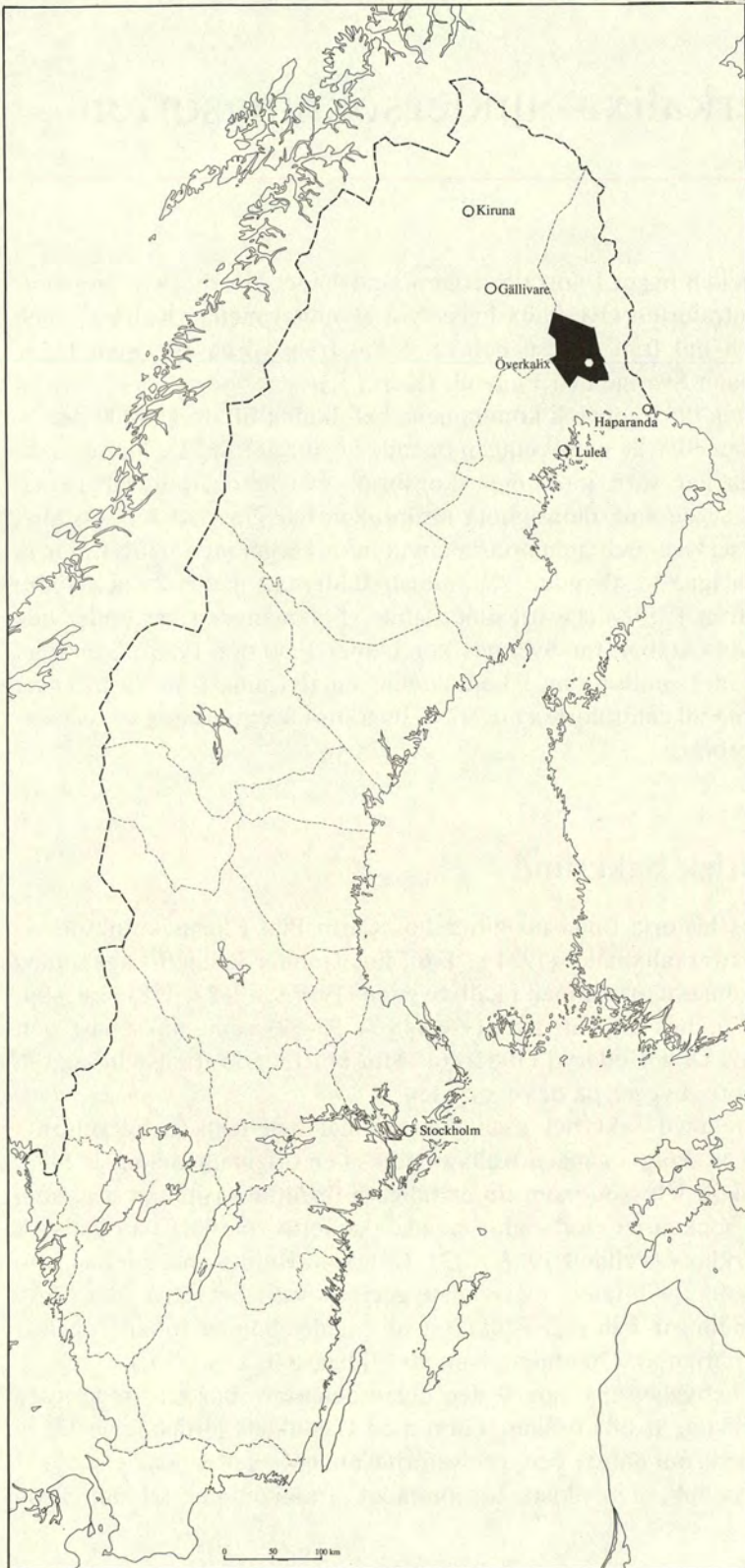
De språkliga förhållandena i undersökningsområdet är som redan antytts särpräglade. Den geografiska spridningen av de tre/fyra språken, svenska (överkalixmål), finska och samiska, överlappar varandra. Det finns knappast något annat område i Sverige, så relativt avgränsat, där det talas så avvikande inhemska idiom att en person med enbart rikssvenskspråklig bakgrund inte förstår något av dem.

Utflyttningen från byarna har varit stor. På många ställen bor bara äldre människor kvar. Men även de äldre flyttar. Dem finner man då i tätorternas pensionärlägenheter och ålderdomshem, i Överkalix, Gällivare och Korpi-lombolo. De medelålders och yngre återvänder tillfälligt till sina hembyar under helger och semestrar. Att nå de här olika åldersgrupperna utgör således en speciell svårighet i fältarbetet.

1.3 Min egen bakgrund

För denna undersökning är jag såtillvida väl rustad som jag behärskar överkalixmålet och känner miljön inifrån. Personkontakter och lokalkännedom innebär dessutom stora fördelar i det praktiska arbetet ute i fält.

Jag är född och uppväxt i Svartbyn, en dialekttalande by som ligger ca 7 km söder om kyrkbyn Bränna, centralorten i Överkalix. Bränna kallas numera i officiella sammanhang mest Överkalix. Mina föräldrar talade dialekt och deras samtalsspråk var överkalixmål. Jag har således aldrig haft några svårigheter att förstå dialekten. Mina syskon och jag är dock uppfostrade på svenska och lärde oss svenska som första språk i hemmet. När jag blev tilltalad på dialekt svarade jag därför på svenska. Först i vuxen ålder, ungefär i 20-årsåldern, började jag att aktivt tala överkalixmål. Dessa omständigheter bidrar självfallet till mitt intresse för de språkliga och språksociologiska förhållandena i överkalixområdet.

Karta 1. Överkalix i riksperspektiv.

2. Överkalix – undersökningsorten

Överkalix socken ligger i norra Sverige i landskapet Norrbotten, Norrbottens län. Centralorten Överkalix ligger vid älv mötet mellan Kalix älv och Ängesån ca 8 mil från kusten och ca 5 mil från Torne älv, som utgör riksgrens mellan Sverige och Finland. (Karta 1.)

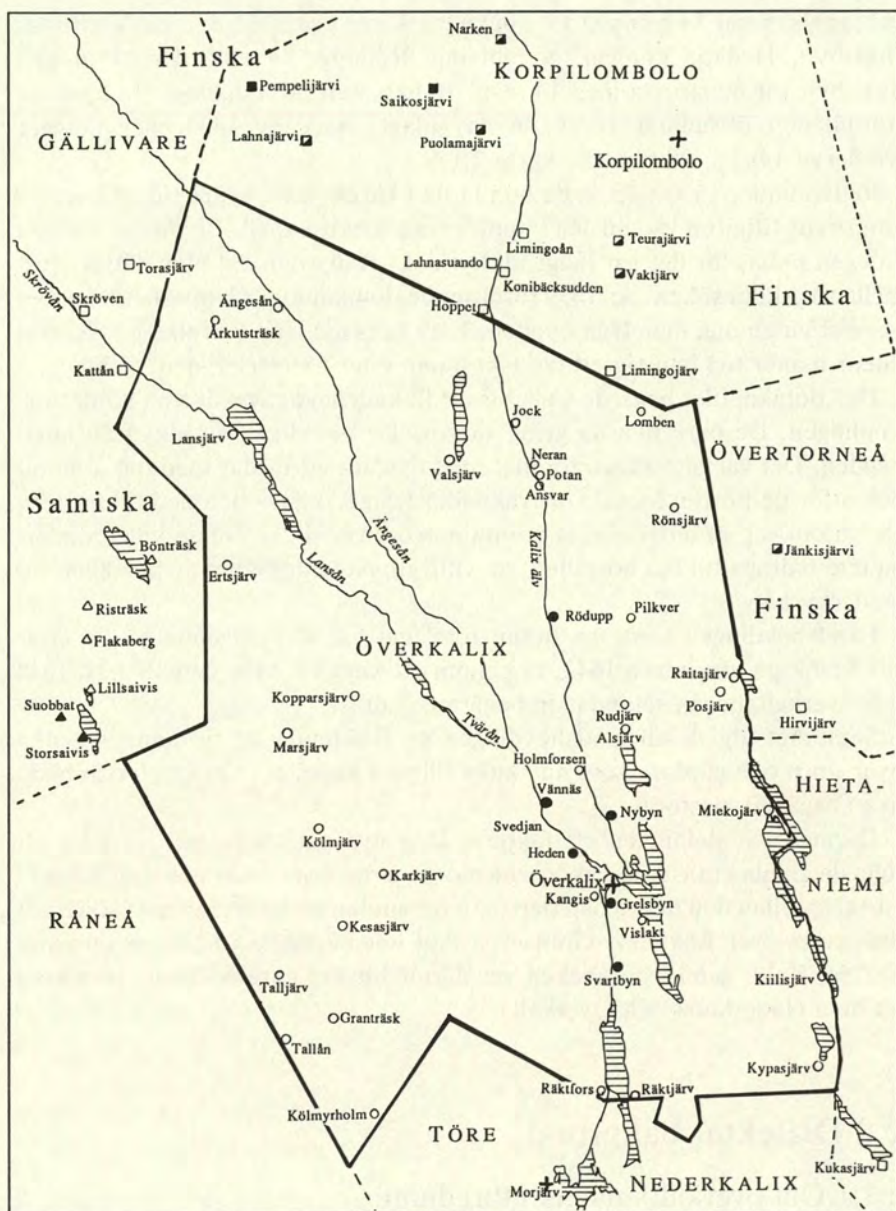
Vid årsslutet 1985 uppgick kommunens befolkning till drygt 4800 personer med nästan 40% av befolkningen boende i centralorten. De huvudsakliga näringarna har varit jord- och skogsbruk. Nu är det inte längre så. Nedläggning av de små olönsamma jordbruken har gjort att folk i stället söker sig till service- och industriarbeten utanför kommunen. Utflyttningen till den närbelägna kustbygden och industristäderna i mellersta och södra Sverige har från 1950-talet varit omfattande. Folkmängden har under den tiden halverats (Årsbok för Sveriges kommuner 1950 och 1986). Samtidigt försiggår en inre omflyttning i kommunen, en flyttning från de avlägset belägna byarna till centralorten med dess begränsade omfattning av service- och industriarbeten.

2.1 Historisk bakgrund

Om socknens historia finns uppgifter hos Carin Pihl i hennes doktorsavhandling om överkalixmålet (1924 s. 1–6), hos Gunnar Pellijeff i anslutning till hans arbeten om ortnamnen i kalixbygden (1967 s. 12–27, 1981 s. 87–90, 1982 s. 11–17), hos R. Odencrants (1948 s. 93–99) samt nu senast och utförligast hos Olof Hederyd (1982–86). Min kortfattade framställning om bygdens historia bygger på dessa arbeten.

Vi kan inte med säkerhet säga hur gammal den fasta bebyggelsen i Kalixbygden är. Första gången Kalix omtalas i en originalhandling är 1482, då biskop Jakob Ulvsson, som tio år tidigare förrättat visitation där, som förläning får socknarna »löffangher bygda skælofta vma lula pita kalis ok Tornö ok særklax» (Pellijeff 1967 s. 12). Eftersom Kalix konsoliderats som egen socken på 1470-talet, måste bebyggelsen vara betydligt äldre. Av bevarade handlingar kan man sluta sig till att det bör ha funnits en fast befolkning i början av 1300-talet, sannolikt tidigare (a.a. s. 13 f.).

Den fasta bebyggelsens ålder i den norra delen av socknen, sedermera Överkalix socken, är lika osäker. Först med 1500-talets jordeböcker får vi säkra dokument om dåtida bebyggelseförhållanden, skatter, pålagor o.d. I 1539 års jordebok, den äldsta för området, framkommer att den fasta

Karta 2. De på kartan inlagda markeringarna för språkförhållandena bygger på av mig under 1980-talets senare hälft gjorda undersökningar. Överallt talas också svenska.

○● = byar i Överkalix; överkalixmål. ● = medeltida byar i Överkalix. □ = överkalixmål och finska. ■ = finska nu; tidigare överkalixmål och finska. △ = överkalixmål; rester av tidigare flerspråkighet med överkalixmål, finska och/eller samiska. ▲ = på 1980-talet fortfarande flerspråkigt område med överkalixmål, finska och samiska.

bebyggelsen var begränsad till socknens kärnbygd med byarna Svartbyn, Grelshbyn, Heden, Vännäs, Nybyn och Rödupp, av vilka Grelshbyn och Svartbyn var de största med 13 resp. 10 hemman. Med hänsyn till byarnas storlek och utveckling torde de ha anlagts omkring 1400 eller tidigare (Hederyd 1982 s. 98 ff.). (Jfr karta 2.)

Redan under 1630-talet hade bönderna i kärnbyarna byggt sig ett kapell i Grelshbyn. Efter en våldeld 1637 uppfördes ett nytt kapell. Bönderna ville ha en egen präst, för det var långt till kyrkan i Kalix och det blev alltför glest mellan kyrkobesöken. År 1639 förordnade domkapitlet i Uppsala till kaplan i Grelshbyn en ung man från bygden, Lars Larsson från Korpikå by. På den tidens manér tog han sig ett latinskt namn efter födelsebygden, Calicius.

Hos domkapitlet begärde Calicius att få kapellet avskilt från moderförsamlingen. De övre byarna kring sjöarna låg onekligen avsidet från kustbygden. Det var inte sällan förenat med livsfara att färdas med båt åtta mil och utför de fjorton forsar som räknades från Råktjärv och ned till kusten. Dessutom var stränderna ofta branta och otillgängliga. Vidare ville bönderna inte bidra till två boställen; de ville slippa underhållet av bostället vid moderkyrkan.

Landshövdingen torde ha funnit förslaget väl värt att understödja efter sitt besök på förvintern 1642, ty genom ett kungligt brev den 18 april 1644 fick överkalixborna sålunda sin begäran stadfäst.

Samtidigt utgick till landshövdingen en befallning att bestämma »vilka byar, torp och gårdar» som nu skulle tillhöra kapellet i Grelshbyn och bilda nya Överkalix pastorat.

Därmed var delningen ett faktum. Den nya socknens gränser kom att följa de gamla gränserna i skogarna mot Övertorneå i öster och mot Råneå i väster. Mellan den nedre och den övre församlingen kom gränsen i söder att dras tvärs över Råktjärv. Gränserna mot ödemarkerna i norr var däremot osäkra. Kalix gamla storsocken var därmed delad i två socknar, som kom att heta Nederkalix och Överkalix.

2.2 Dialektal bakgrund

2.2.1 Om överkalixmålets utbredning

Gränsen för överkalixmålets utbredning sammanfaller i stort sett med sockengränsen. (Jfr karta 2.)

I söder följer språkgränsen tämligen noga sockengränsen mellan Över- och Nederkalix. Där sockengränsen på två ställen skär mitt igenom byarna Råktjärv och Råktfors talas överkalixmål på båda sidor, men byarna är numera bebodda endast sommartid.

Utefter Råne-gränsen är förhållandena mer invecklade. I Granträsk talas

överkalixmål, medan man i Tallån talar ett överkalixmål som är starkt uppblandat med rånemål. I Kölmyrholm fanns 1985 bofast befolkning kvar bara i en gård. Husbonden talar överkalixmål och kommer från Tallsjön (ibland kallas byn också Björksvedjan), och hans överkalixmål är därför inte uppblandat med rånemål i nämnvärd grad.

Vid gränsen mot Gällivare avviker språkgränsen på flera håll från sockengränsen. I väster talas överkalixmål i Suobbat (där även lapska talas), Storsaivis (även finska och samiska), Lillsaivis, Flakaberg, Risträsk (även finska) och i Bönträsk. Att det i dessa byar också talas överkalixmål beror på att de under 1700-talet och senare anlades eller i alla fall befolkades av överkalixbor. I Suobbat talas samiska av alla familjer, och den enda överkalixmålstalande familjen där har lärt sig samiska för att kunna tala med sina grannar och barnen med sina lekkamrater. I Storsaivis talas huvudsakligen överkalixmål, i några gårdar finska. Någon har också lärt sig tala samiska för att lättare kunna umgås med de samisktalande i Suobbat. För övrigt bodde här en samefamilj ungefär fram till mitten av seklet. I Flakaberg finns också personer som talar finska och någon samiska. De flesta invånarna i det här området har i större eller mindre omfattning kommit i kontakt med både samiska och finska.

Längs stora landsvägen mellan Överkalix och Gällivare gör språkgränsen de största utlöparna. Det sammanhänger säkerligen med att äldre tiders handelsförbindelser mellan Överkalix och Gällivare gick här. De var ganska livliga fram till tillkomsten av järnvägen mellan Boden och Gällivare (färdig 1888). Gällivareborna färdades i stora skaror bl.a. ner till Överkalix till vintermarknaden i kyrkbyn, Bränna. En annan, viktigare orsak torde vara att många överkalixbor slog sig ned som bönder inom Gällivare socken och många kvinnor gifte sig i Gällivare. Överkalixmål blev hemspråk i de familjerna. På så sätt utvidgades överkalixmålets revir (Pihl 1924 s. 3).

De byar i Gällivare där överkalixmålet enligt Carin Pihl (1924 s. 3) talades på 1920-talet var Kattån, Skröven, Torasjärv, Hakkas, Lillberget och Yrtivaara.¹ I Skröven har till för bara något tiotal år sedan funnits gamla som av hävd kunnat tala överkalixmål. De är nu alla borta och det är bara finska jämte svenska som råder som samtalsspråk. Vid mina förfrågningar (hösten 1987) kunde man nämna många, nu borta, föräldrar och äldre släktingar till dem jag intervjuade, som talat också överkalixmål. Enligt mina undersökningar är det nu bara i Kattån och Torasjärv som överkalixmål fortfarande talas, nu som då jämsides med finska, men i Kattån finska i ringa utsträckning.

Inom Korpilombolo gamla kapellförsamling har också talats överkalixmål

¹ De tre sistnämnda orterna, Hakkas, Lillberget och Yrtivaara, saknas på karta 2; de ligger i nordnordvästlig riktning, utanför kartans övre vänstra hörn.

på flera orter som fram till 1856 tillhörde Överkalix församling. Men finska har tagit överhanden där också. Överkalixmål (jämte finska) talas dock fortfarande i Limingojärv samt i några byar längs Kalixälven: i Hoppet, Lahnasuando och i Limingoån (-joki), där det talas överkalixmål i flera hushåll. I Hannumäki, en bydel i Limingoån, talas också överkalixmål. Mitt emot Lahnasuando, på östra sidan av älven och söder om Limingoån, ligger Konibäckssudden, där en familj talar överkalixmål.

Flera byar är i realiteten avfolkade, och i Lahnajärvi, Iso Puolamajärvi och Narcken talas numera inte överkalixmål. Den siste som talade överkalixmål i Puolamajärvi dog 1977; han talade målet med sina föräldrar, som kom från Ängesån i Överkalix. Hans barn talar inte överkalixmål. Nu finns bara två gårdar med bofast befolkning kvar i byn (tidigare fanns sex) och i båda talas bara finska och svenska.

I byarna längs vägen till Korpilombolo är det numera bara i Limingojärv som det i flera familjer fortfarande talas överkalixmål jämte finska. I Vaktjärv (Vahtijärvi) och Teurajärvi² talas enligt mina undersökningar numera inget överkalixmål. Jag bortser då från att det givetvis finns någon enstaka person, nyligen inflyttad, som har tagit med sig sitt överkalixmål och kan tala det.

I de östra gränstrakterna mot Övertorneå och Hietaniemi är förhållandena något annorlunda. Sockengränsen följer i stor utsträckning vattendrag. De har i hög grad underlättat förbindelserna mellan Överkalix-bebyggelserna på ömse sidor om gränsen. Överkalixmål talas runt de sjöar genom vilka gränsen går, så vid Raitajärv, Miekojärv, Kiilisjärv och Kypasjärv. I byn Kukasjärv, Hietaniemi församling, numera ingående i Övertorneå kommun, talas också överkalixmål i flera familjer. Kolonisationen av överkalixbor är här ganska ung. Så sent som på 1850-talet bodde t.ex. runt Kypasjärv enbart finnar, men överkalixbor började flytta hit och finnarna drog sig då längre österut.

Att de som talade enbart finska inom Överkalix socken förr har varit förhållandevis många framgår av gamla kyrkböcker. Om bönderna i de nordligaste byarna kan man läsa i förhörslängden för 1698 att de »läser på finska med allt sitt fålk» o. likn. Där »2:a rotan» börjar, dvs. byarna fr.o.m. Vännäs, står det däremot antecknat i marginalen »föllier nu alt Swänckt Fålck».

Sammanfattningsvis kan man säga att Överkalix ligger mellan finskspråkiga trakter i nordväst, nord och öst och möter »svenskt land» enbart vid Råneå-Nederkalix-gränsen. Överkalixborna har trots detta inte bara lyckats skydda sitt mål mot finskan utan till och med i viss mån utvidgat sitt språkliga territorium. (Jfr Pihl 1924 s. 2-6.)

² Uppgifterna för Teurajärvi har jag fått av fil. dr Eivor Nylund Torstensson, Uppsala.

2.2.2 Finsk verksamhet i området

En finsk infiltration har pågått i hundratals år längs hela Kalix älvdal. Det är rimligt att anta att den börjat med jakt- och fiskefärder till Överkalixbygden och att den varit av säsongskaraktär, eftersom den inte givit upphov till fast bebyggelse under medeltiden. Den har dock lämnat efter sig en mängd finska naturnamn, t.ex. sjönamn. De flesta sjönamn i Överkalix slutar på *-järv* (< fi. *järvi* 'sjö'). Det är också rimligt att anta att finnarna varit först på de platser som har finska namn (Hederyd 1986 s. 268 f.).

Den finska bosättningen anses till största delen ha utgått från Tornedalen. De kommunikativa förhållandena tyder på det (Pellijeff 1981 s. 87).

Man kan faktiskt se ett par skilda invandringsvägar från öster mot Kalix älvdal. Den södra vägen torde ha gått från Sangis, en medeltida finsk bosättning, över Korpikå, Lilla och Stora Lappträsk mot Kamlunge-Morjärvområdet och de fiskrika vattnen och forsarna där. Enligt Pellijeff erbjuder denna bebyggelse problem med tre klart avskilda bebyggelsekomplex, där den nedre är svensk (kustbyarna), den mellersta finsk (Kamlunge-Morjärv) och den övre svensk (Överkalixbygden). Pellijeff antyder att den finska bosättningen etablerats först efter den svenska koloniseringen av Överkalixområdet (1981 s. 88). Hederyd diskuterar en annan möjlighet. Namnet *Kamlunge* är finskt (Pellijeff 1967 s. 25 f.) och således givet av finnar. Finnar borde därmed ha varit först på platsen. Något svenskt namn på byn och forsen känner vi inte till. Den finska bosättningen torde således ha varit tidigare än den svenska men kan ha varit säsongsbetonad (jfr ovan om fisketräskan i anslutning till *-järv*-namnen i Överkalix). Den fasta bebyggelsen i Kamlunge-Morjärv-området torde vara av senare datum eftersom 1539 års bågamtalslängd upptar endast två gårdar (Hederyd 1986 s. 269 med noter). *Morjärv* är också ett finskt namn (Pellijeff 1980 s. 69 f.) och torde därför tillhöra samma flyttväg.

Den andra invandringsvägen har en övre sträckning och utefter den har den yngsta inflyttningsvägen gått. Den berör Överkalixområdet och har utgått från nuvarande Luoppio i Övertorneå kommun längs Armasjoki-Armasjärvi-Puostijoki-Puostijärvi-Itä och Länsi Matkajärvi mot Miekjärvi, som ansetts vara en god fiskesjö och som säkerligen var slutmål för fiskefärderna. Så småningom fick byn fast bebyggelse (Pellijeff 1981 s. 89). Ända in i vårt århundrade har man för övrigt färdats mellan Överkalix och Övertorneå längs denna urgamla färdväg (Hederyd 1986 s. 269; se också karta över vintervägar a.a. s. 231).

Från 1543 och under 1600-talet sker en utbyggnad av de redan befintliga byarna, då dessa utvidgar sina jordbruksmarker, anlägger nyodlingar och hittar nya fiskeställen. Endast några få nya bebyggelser tillkommer. De ligger i utkanterna och antyder en begynnande kolonisering av den norra delen av socknen. I jordeboken 1660 upptas två hemman i Ängesån (Pel-

lijeff 1982 s. 78); i jordeboken 1699 upptas likaså två hemman i Lansjärv, av vilka nr 1 fått resolution 1680 och nr 2 sägs ha börjat skatta år 1688 (a.a. s. 44). I Narken redovisas redan år 1642 två mantalssatta enheter, och byn är därmed den äldsta av de nybyggen utanför den medeltida kärnbebyggelsen som tillkom inom det som skulle utvecklas till Överkalix socken (a.a. s. 55). Den förste nybyggaren i Narken hette Mats Matsson finne. Eftersom hans nybygge är redovisat 1642 torde han ha kommit dit redan på 1630-talet. Tillägget »finne» är troligen gjort för att markera hans finska ursprung (Sandström 1985 s. 59 och där anförd litteratur; Hederyd 1986 s. 272). Bynamnet torde utgå från *Narkaus*, av lapskans *njarka* 'udde' (enligt tolkningsförslag av Jouko Vahtola, här citerad efter Hederyd 1986 a.st.).

Under 1700-talet skjuter kolonisationen av området mellan de stora älvdalarna, mellan Torne och Kalix älvar, fart och bebyggelser som Kypasjärv (1725), den äldsta av dem, Kiilisjärv (1777), Mieköjärv (1773), Posjärv (1782) anläggs, alla belägna vid sockengränsen i öster, vidare Alsjärv (1759), Rönjärv (1765), Limingöjärv (1780) osv., vilka samtliga torde ha utgått från den gamla Övertorneå socken. Kypasjärv, den sydöstligaste finska bebyggelsen, torde dock ha fått sina nybyggare längs Sangisälven, via Kukasjoki, Kukasjärv och Kypasån.

De finska invandrarna gjorde en kringgående rörelse runt de svenska kärnbyarna i överkalixområdet, fortsatte väster om Kalix älv och sedan norr om kärnbyarna mot sydväst i socknen. Karkjärv upptogs år 1727, Valsjärv 1780, Lahnasuando 1783, Kölmjärv 1800 osv. De svenska kärnbyarna i Överkalix, Svartbyn, Grelsbyn, Heden, Vännäs, Nybyn och Rödupp, har därmed under 1700-talet blivit nästan helt omgivna av finska bosättare (Pellijeff 1981 s. 89).

Under 1800-talet reduceras dock socknens yta avsevärt i och med att ett flertal större och mindre bebyggelser enligt Kungl. Majt:s brev till kammarkollegium den 20 juni 1856 skulle överföras till den nybildade Korpilombolo kapellförsamling under Övertorneå socken. De byar som skulle överföras från Överkalix var Hoppet, Lahnajärvi, Lahnasuando, Limingoån (-joki), Narken, Pempeljärvi, Puolamajärvi, Saikosjärvi, Teurajärvi och Vaktjärv (Vahtijärvi) (Pellijeff 1982 s. 14). Se karta 2. De flesta av dessa byar har finska namn och mestadels finskt folkspråk. Minnen från denna »överkalix-tid» torde vara de rester av överkalixmål som fortfarande, på 1980-talet, förekommer inom området.

Ortnamnen i Överkalixbygden bär vittne om namngivarnas språktillhörighet. Finska ortnamn är det gott om i ortnamnsbeståndet i Överkalix. Det finns dels sådana som utvecklats ur samiskan och dels sådana som har finska som originalnamn. Detta har Pellijeff utförligt diskuterat i de tidigare nämnda arbetena om ortnamnen i Kalixbygden. Vi har namn som *Ansvar* < *Ansavaara*, *Pilkver* < *Pilkavaara*, *Saarikoski* med det svenska namnet *Holmforsen*, *Vislakt*, jfr fi. *lahti*, *Kangis* < *Kankinen*, *Potan* < *pudas*,

Neran < *närä*, *Kölmjärvi* < *Kylmäjärvi* m.fl. (Pellijeff 1982 s. 20 ff., 32 et passim).

Gårdsnamnen har i Överkalix varit i levande bruk ända in i nyaste tid och är så fortfarande. Pellijeff skriver att familjenamn som gårdsnamn är en svagt företrädd grupp, men att andelen förnamn och kortnamn är desto större. Här märks ett starkt finskt inslag (a.a. s. 79).

Av det finska inslaget kan man i byn Kypasjärv nämna *Randa* < *Rantatalo*, numera mest *Frammigård*, *Mäkitalo*, nu *Back*, *Keskitalo*, *Aho*, *Hurrikas(niemi)*, *Ruona*, *Haukiapaja*, nu *Målars* samt gården *Kylmelä*, i Boheden *Hotta*, i Mieköjärv *Hautaniemi*, *Ärtämaniemi* och på den östra sidan av sjön *Basas* < *Pasainen*, i Kesasjärv *Kenten*, på Hällan *Bockari*, samt i Rödupp *Vilkos* m.fl. (Pellijeff 1982 s. 80, 83, 87 et passim).

Ett stort antal av gårdsnamnen utgår från finska hypokoristiska namnformer. Av dessa förekommer samma namn i flera av byarna, t.ex. *Alku* < *Algot*, *Edo* < *Edvard*, *Esko* < *Eskil*, *Nicko* och *Nillo* < *Nils*, *Nikolaus*, *Pelo* < *Per*, *Erko* < *Erik* m.fl. (Pellijeff 1982 s. 92 f.).

Det är obestridligt att det finska inslaget i socknen varit omfattande och måste ha genomsyrat samhället påtagligt. Att de som talade enbart finska inom Överkalix socken förr har varit många framgår av gamla kyrkböcker. I husförhörslängderna från 1690-talets slut med fullständig förteckning över socknens hushåll, uppförda rotvis, anges noggrant vilka som läser endast på finska. Enligt dessa uppgifter var »1 Rotan» i socknen finsk. Det gäller nybyggarna i byarna Narken, Teurajärvi, Jock, Ängesån, Kypasjärv och Lansjärv. I Lansjärv finns dock också svensktalande, om vilka det står »läser på svenska, läser på svenska enfaldigt». Om de förra byarnas invånare står det däremot »läser på finska, läser och på finska medh alt sitt huusfolck». Där »2 Rotan» (Vännäs) börjar är det däremot skrivet »föllier nu alt svänskt folk». Till »2 Rotan» och de följande hör Vännäs, Svedjan, Heden, Hällan, Nybyn, Rödupp, Bränna och kyrkobyn, Grelsbyn samt Svartbyn (Pihl 1924 s. 5, Hederyd 1982 s. 144 ff.).

År 1741 tillsattes en tvåspråkig komminister för att tillmötesgå krav om en finskspråkig präst för de finsktalande byarna. Dessutom försökte man skapa en egen finskspråkig kapellförsamling av angränsande byar i Överkalix, Övertorneå och Karl-Gustavs församlingar. På grund av Kypasjärvs geografiska läge gick det hela om intet. Diskussionen om en särskild finskspråkig församling fortsatte på 1800-talet och de finskspråkiga klagade över att deras barn inte fick riktig kristendomsundervisning inför konfirmationen. Återigen (1837) fick man en finskspråkig komminister. Utbrytningen av några finskspråkiga byar i Överkalix socken till den nybildade Korpilombolo kapellförsamling år 1856 företogs i det uppenbara syftet att sammanföra dessa finskspråkiga med deras stamfränder i den nya församlingen (Hederyd 1986 s. 273).

Kolonisationen av (svensktalande) överkalixbor i de norra och östliga

bygderna tycks vara ganska ung (jfr Tenerz 1963 s. 187). Så sent som på 1850-talet bodde runt Kypasjärv enbart finnar, men överkalixbor (bl.a. från Grelsbyn) flyttade hit och finnarna drog sig då längre österut. Stor fiendskap rådde mellan de båda folken och det förekom ständiga slagsmål. Carin Pihl (1924 s. 4) skriver att »Den enda nu [på 1920-talet] kvarlevande finnen i Kyp[äsjärvi] är en gammal gubbe, som måst bekväma sig till att lära sig ökm. för att kunna leva i sämja med sina grannar».

Också i Mieköjärv har finskan levt kvar länge. Ännu i mitten på 1930-talet förstod de gamla i byn finska, även om det var länge sedan byborna sinsemellan använt detta språk som samtalsspråk (Pellijeff 1982 s. 51).

Språkförhållandena i Jock har varit jämförbara med dem i Mieköjärv. Flera av mina informanter från Jock berättar att deras föräldrar samt far- och morföräldrar födda på 1800-talet kunde tala finska. I ULMA finns dessutom inspelningar från 1960 med två män, födda 1891 resp. 1895, som förutom svenska också talar överkalixmål och finska. Intervjuerna är gjorda av Erik Wahlberg.³ Den ene berättar på bandet att han som liten pojke talade finska. Många Tändö- och Narken-bor, som vintertid kom körande på älven, stannade till i hans hem. Då talades det bara finska. Men han slutade med det därför att han tyckte att det var bättre att tala överkalixmål med lekkamraterna: »ve tala bera överkölis säins imilla» (utskrift ULMA 31051:3). Enligt inspelningsprotokollet talar han finska med brytning, medan den andre informanten talade finska utan brytning.

Finskans ställning i området försvagades betydligt vid sekelskiftet. I slutet av 1800-talet ville nämligen staten med hjälp av en rad fasta folkskolor, s.k. statsskolor, av samma typ som uppfördes i Tornedalen, bygga en mur mot finskans framträngande över språkgränsen. År 1902 inrättades den första skolan i detta syfte i Jock. Senare följde statsskolor också i Mieköjärv och Posjärv-Raitajärv. I Tornedalen skulle dessa skolor bedrivas med svenska som undervisningsspråk och lokaler uppföras på statens bekostnad. Det senare gällde dock inte för Överkalix. Statsskolorna i Överkalix avvecklades 1940 (Pedersén 1948 s. 130, Tenerz 1960b s. 302). Hederyd (1986 s. 273) hävdar att finskan från omkring 1910 näranog var helt försvunnen som vardagsspråk i dessa tidigare finstalande byar i Överkalix.

2.2.3 Samisk verksamhet i området

Den samiska verksamheten i området har vi ytterst ringa kännedom om. Rimligtvis borde samerna ha funnits här före både svenskar och finnar.

³ 1) ULMA Bd 637, Erik Nilsson, f. 1891. Fadern f. 1845, modern f. 1843, båda från Jock. Släkten har bott i byn sedan 1770-talet. 2) ULMA Bd 640, Karl Häggstål, f. 1895. Fadern från Jock, modern från Lansjärv. Farfadern från Jock, medan farmodern kom från Finland. Släkten härstammar i rakt nedstigande led från byns förste bebyggare på 1600-talet.

Arkeologiska fynd med rester av boplatser, kokgropar, rengårdor o.d. vittnar om deras existens på många platser i området.

Flera ortnamn i Överkalix har utvecklats över tre språk. Den första namngivningen har varit samisk. Nästa stadium har varit en förfinskning av namnet, när finnarna kom på fiske- och jaktfärder för att senare bilda fasta bosättningar. Det tredje stadiet är det svenska, som utvecklats ur det finska.

Ett namn av denna typ är *Alsjärv*. Sjöns och byns finska namn är *Ailisjärvi*, ur vilket det svenska namnet utvecklats. Förleden *Ailis-* antyder att namnet från början inte är finskt utan att det rör sig om ett ursprungligt samiskt **Ailesjaure* 'den heliga sjön'. Att samer uppehållit sig här vittnar spår efter en gammal rengärda och en kåtaplats ännu i slutet av 1800-talet om (Pellijeff 1982 s. 19 f., Nylund Torstensson 1977 s. 80). Andra namn med liknande utveckling är *Kypasjärv*, *Miekojärv*, *Naisjärv*, ev. också *Talljärv* m.fl. (Pellijeff 1982 s. 40, 49 et passim).

Som rent samiska betecknar Pellijeff en rad bebyggelsenamn: *Giriape*, *Dockas*, *Ertsjärv*, *Kesasjärv*, *Kopparsjärv*, *Lansjärv*, *Marsjärv*, *Narken*, *Rudjärv*, *Rödupp* samt *Årkutträsk* m.fl. (a.a. s. 21, 26, 37 et passim).

Utöver dessa namn med samiskt ursprung finns det en rad ortnamn som syftar på att det funnits samisk verksamhet i området och att samer uppehållit sig där, alltså namn givna av icke-samer. Dessa namn torde vara yngre, eftersom de är svenska, t.ex. *Lappvik*, en gård vid Lappviken i *Lansjärv*, *Lappudden* i *Miekojärv* och *Naisjärv*, *Kåtaberget* invid *Årkutsträsk* samt *Stavikudden* i *Lansjärv* (Pellijeff a.a. s. 45, 49 et passim).

3. Problemdiskussion och litteraturöversikt

3.1 Om tvåspråkighet

För att bestämma tvåspråkigheten vill Fishman (1972 s. 79 ff.) göra en bestämning av språkens fördelning på olika domäner. Dominanskonfigurationer uppställda vid olika tidpunkter kan avslöja en pågående utveckling. Syftet är att besvara den centrala frågan »who speaks what language to whom, when and about what?» (s. 125).

Fishman vill också (s. 104 ff.) beakta språkliga attityder. Han skiljer på attityder till språket, vilka åtgärder dessa attityder kan leda till och medvetenhet om språket. Om man vill påverka en pågående utveckling i en eller annan riktning är det av betydelse att denna uppdelning är klar, för en attityd i sig är ingen garanti för handling.

I sitt arbete *Languages in Contact. Findings and Problems* (1953), ett klassiskt verk inom språkkontaktforskningen, beskriver Uriel Weinreich interferensens olika uttrycksformer och diskuterar hur den uppstår hos en tvåspråkig individ och vilka sociokulturella kontexter det finns att ta hänsyn till.

Samhällen som genomgår en språkbytesprocess fortsätter att använda båda språken under flera generationer (Weinreich 1953 s. 68 ff., 106 f.). Tvåspråkigt stabila samhällen kan överge det ena språket i samma takt som sociala förändringar sker (Gal 1979 s. 3). En undersökning av variationen mellan två språk skiljer sig inte från en studie av inomspråklig variation. En sådan kan också innefatta variation mellan dialekt och riksspråk. Såväl de teoretiska som de metodiska tankegångarna är desamma (Thelander 1974 s. 30 f.). En annan iakttagelse i sammanhanget är att fokus i språkkontaktforskningen förskjutits från makro- till mikroplanet. »Surveyundersökningarnas kvantitativa data ersätts av mjukdata på grupp- och individnivå» (Tandefelt 1988 s. 35).

Språkets eller dialektens roll som symbol för gruppen och bygden kan variera inom gruppen själv, t.ex. mellan olika generationer (Trudgill & Tzavaras 1977 s. 178 ff.). Vissa medlemmar i minoritetsgruppen med svagare färdigheter i minoritetsspråket eller dialekten kan känna mindre anledning att hålla fast vid språket som den viktigaste förenande faktorn. De kan å andra sidan identifiera sig lika starkt med gruppen som medlemmarna med större språkkunskaper (Rayfield 1970 s. 41).

I ett samhälle, en miljö, där en språkbytesprocess pågår kan man anta att talarna uppvisar stor variation i fråga om kompetens, behärskning, av det vikande språket (Dorian 1981 s. 114 ff.). De talare som kan minst lyckas hantera endast enstaka ord, stående uttryck och fraser och med dem åstadkomma yttranden. De som kan mer, visserligen inte med samma kompetens som de flytande talarna¹ från vilka de i så måtto avviker, accepteras av dessa i samtal på minoritetsspråket, därför att de beter sig riktigt i talsituationen (Dorian 1981 s. 84, 116 f., 1982a s. 55, 1982b s. 32). De har sina rötter i minoriteten och föranleder inte en övergång till majoritetsspråket.

Enligt Dressler & Wodak-Leodolter (1977a s. 8) bör termen språkdöd reserveras för att beteckna att ett språk utplånats därför att ingen längre talar det, medan individens språkförlust är uttryck för något annat. Den distinktionen gör dock inte alla (Aitchinson 1984 s. 217). Språkförlorarna i Dorians undersökning är exempel på hur en förestående språkdöd på makroplanet kan återspeglas på individnivå.

Dorian (1981 s. 107) observerade att hennes språkförlorare, trots att de fungerade väl i samtal på gaeliska, yttrade sig antingen hackigt eller i korta sekvenser. Enligt Andersen (1982 s. 111 ff.) är också detta ett tecken på språkförlust. Andra tecken kan vara en lägre talhastighet på det svagare språket med upprepade pauser, avbrott, korrigeringar etc. I fråga om individens språkförlust, som en följd av ett pågående språkbyte i den miljö där han/hon lever, är det viktigt att hålla i minnet att förlusten i första hand kan iakttas vid jämförelse med den starkare och mångsidigare färdighet i minoritetsspråket som en äldre generation representerar.

Tandefelt (1988 s. 58) menar att ett aktivt bevarande av ett språk innebär att man blir medveten om att språket är hotat och att man vidtar målmedvetna åtgärder för att stärka eller åtminstone bevara dess ställning. Insikten om språkets utsatta läge och önskan att göra något åt situationen är uttryck för en positiv attityd till språket, men den är ingen garanti för åtgärder i praktiken. En positiv attityd till ett språk kan existera vid sidan av ett minskande bruk av språket (Fishman 1972 s. 105, Lewis 1978 s. 319 f.).

Språkförändringar har alltid pågått. Det är ett förhållande som inte kan bortses från. Man kan inte styra det dithän att ett språk (en varietet) bevaras på bekostnad av individens rätt att välja det språk (den varietet) som ger honom eller henne bättre samhälls- och levnadsvillkor (Mackey 1980 s. 38 f., Edwards 1985 s. 85 f., Allardt 1987 s. 49).

Då majoritetsspråket väljs som hemspråk, är valet i första hand pragma-

¹ Diskussionen i detta avsnitt har delvis haft Tandefelt 1988 (s. 21–74) som förebild; därifrån har jag också hämtat termen »flytande talare»; hos Dorian (t.ex. 1981 s. 96, 114 ff.) »fluent speaker».

tiskt grundat och inte beroende på en negativ inställning till minoritetsspråket (Dorian 1982a s. 46 f., Edwards 1985 s. 51).

Det förefaller som om speciellt kvinnor vore obenäga att fostra sina barn på eller låta dem använda ett lågstatusspråk (Trudgill & Tzavaras 1977 s. 177 ff.; iakttagelsen gäller Albanien-greker). En orsak kan vara att kvinnornas livsvillkor med hårt kroppsarbete i en rural minoritetsspråkmiljö är så hårda att de direkt motiverar dem att söka sig till (det urbana) storsamhället via majoritetsspråket (Gal 1979 s. 170).

Språkbytesprocessen kan tänkas fortskrida på olika sätt. När den har gått så långt att den resulterat i språkdöd, kan man vänta sig att finna ett kraftigt retarderat språk bland de sista individer som talar språket. Orsaken till den svaga kompetensen i det vikande språket är att språkförlorarna inte kommit i tillräcklig kontakt med det eller att majoritetsspråkets dominans varit alltför stor (Schmidt 1985 s. 41).

Språkförlusten kan även tänkas försiggå stegvis, varvid det första skedet innebär en inskränkt stilrepertoar (monostylism, Dressler & Wodak-Leodolter 1977b s. 34). På grund av det pågående språkbytet kommer en del individer att använda det vikande språket i få funktioner och utvecklar därför inte sin förmåga att variera språket på det sätt talsituationen kräver. Försöken att använda språket i andra mer krävande situationer än privata sammanhang kan leda till stilbrott. Nästa stadium kännetecknas av uppenbara regelbrott. Gal (1978 s. 171 ff.) har iakttagit att ett stilskifte följs av ett språkskifte.

En viss upplösning av det vikande språkets struktur, en osäkerhet om och förlust av språkliga regler kan förekomma under en sådan språkbytesprocess. Det behöver inte vara orsaken till bytet utan bör hellre ses som en följd av samma omständigheter som leder till detta. »To sum up: languages die, not from loss of rules, but from loss of speakers» (Denison 1977 s. 21).

3.2 Om språkdöd – så som N. Dorian beskriver den

Det vanliga mönstret vid språkdöd är en gradvis övergång inom talgemenskapen till att använda ett annat språk. Under övergångsperioden är de sista talarna av ett givet språk tvåspråkiga och de är i regel duktigare i det språk som inte är det döende språket. I dessa fall kan man i det döende språket lägga märke till förändringar, i fråga om både form och funktion, mellan dess sista stadier och de tidigare stadier när språket fortfarande talades av enspråkiga. De flesta skillnaderna uppträder i riktning mot kontraktion och reduktion allteftersom talare som allt mer använder ett annat språk visar mindre behärskning av det döende språket än vad deras föräldrar och mor- och farföräldrar gjorde (Dorian 1982b s. 31).

Trots de halvspråkigas bristande färdigheter i East Sutherland Gaelic

(ESG) kan, enligt Dorians (a.a. s. 32 f.) iakttagelse, dessa talare framgångsrikt delta på gaeliska som medlemmar av språkgemenskapen i East Sutherland (ES).

Talgemenskap kan definieras som en enhet som bildar ett kommunikativt nätverk med täta kontakter. Den sociala gruppen kan vara antingen en- eller tvåspråkig, och gruppmedlemmarna har samma uppfattning om när ett visst språk eller en viss varietet skall användas (Thelander 1974 s. 46). Till talgemenskapen är också den kommunikativa kompetensen knuten. Dorian (1982b s. 33) framhåller i samstämmighet med Hymes (1972 s. 54) att det är så mycket mer involverat i den kommunikativa kompetensen än att bara veta hur man producerar och förstår ett yttrande. I kunskapen ingår också att veta när man skall yttra något eller vara tyst, om man skall formulera det som ett påstående eller en fråga, till vem man skall våga framföra sitt yttrande osv. De halvspråkigas situation i East Sutherland (ES) får oss att inse att Hymes' syn på den språkliga gemenskapen rymmer den nödvändiga bredd som de andra uppfattningarna saknar (Dorian 1982b s. 32 f.).

I periferin av en talgemenskap finns det halvspråkiga individer som säger ytterst litet men som ändå fortsätter att agera på ett framgångsrikt sätt med flytande talare. Tack vare sin utmärkta passiva tvåspråkighet kan de följa all verbal kommunikation utan svårighet och de kan begränsa sitt eget deltagande till korta fraser av högfrekventa ord med en enkel satsstruktur. En fördel har också dessa talare av att de alltid är yngre än de fullständigt flytande talarna och att ingen väntar sig att de på ett framträdande sätt skall delta i de äldres konversation. Det sista är inte det minst viktiga, liksom att veta när man skall tacka, när man skall samtycka bara genom att nicka, när några ord av bekräftelse förväntas etc. (Dorian 1982b s. 33).

Grammatiska förändringar är karakteristiska för ESG inte bara i de halvspråkigas tal utan också i de flytande talarnas. I de flesta grammatiska kategorierna gör de äldre flytande talarna avsteg från den konservativa normen (Dorian 1982b s. 43 f.).

Två sociala faktorer som brukar anges som förklaring till strukturella förändringar är inte tillämpliga i ESG, trots att dessa förändringar förvisso är starkt generationsförankrade.

Ålder är den huvuddimension längs vilken det i många andra situationer brukar kunna påvisas en systematisk förändring. Kommunikationen i det döende språket är mer vertikal än horisontell, så det är inte skarpa generationsklyftor i nätverket. Å andra sidan förvärvade de halvspråkiga sin gaeliska i första hand från en far- eller morförälder och inte från en förälder, och de använder hellre sin gaeliska med äldre än med jämnåriga. Det är sålunda inte en åldersskillnad i någon enkel mening som kan användas som förklaring till graden av förändringar (Dorian 1982b s. 45).

Högt differentierad *social* struktur brukar räknas som den viktigaste orsaken till språkvariation och språkförändringar. Men talspråkgemenska-

pen i ES saknar sådan inre differentiering, trots den höga graden av systematisk grammatisk förändring.

Befolkningsstrukturen är uniform. Alla ESG-talare räknas till fiskarbefolkning, för fiske är huvudnäring i ES. Ekonomiska skillnader är av sent datum. Där finns inga signifikanta skillnader i fråga om utbildning. Fiskarna var en enhetlig grupp; alla var fattiga och ingen som stannade kvar på orten hade mer än ett lagstadgat minimum av skolgång. Graden av släktskap är ovanligt hög och populationen liten. Geografisk indelning i getton knutna till tre separata byar har medfört en del systematisk fonologisk och lexikalisk differentiering. Fördelningen män–kvinnor tycks inte alls korrelera med språkdrag i förändring (Dorian 1982b s. 45).

Den ständigt minskade användningen av gaeliska erbjuder en förklaring till mängden av förändringar. Den är uppenbart en huvudorsak till skillnaderna mellan halvspråkigas och flytande talares grammatik. Där det råder skarp diskontinuitet mellan halvspråkigas och flytande talares prestationer, måste huvudorsaken vara att gaeliskan används mindre. Till att börja med resulterade detta i att talarna tillägnade sig gaeliska ofullständigt. Men där det råder regelbunden progressiv minskning tvärsöver talargrupperna kan å andra sidan orsakerna inte vara så enkla, eftersom det inte existerar en skarp avtrappning i användningen av gaeliska bland yngre flytande talare jämfört med äldre (Dorian 1982b s. 46).

Troligen finns det förhållanden karakteristiska för språkdöd som förklarar den höga graden av förändring till och med bland flytande, »språkljala» talare av ett hotat språk. I samhällen med döende språk försvinner märkbart antalet självutnämnda språkföstrare. Dorian hörde talas om gamla män som grålat på och korrigerat dagens flytande talare i deras ungdom för att de gjort avsteg från grammatiska och lexikaliska normer. Nu finns det inte längre några grammatiska purister kvar i East Sutherland (Dorian 1982b s. 46).

3.3 Undersökningar rörande överkalixmålet

Av tidigare forskning om överkalixmålet skall främst Carin Pihls arbeten nämnas. Hon kom till Överkalix första gången år 1919. Hon lärde sig överkalixmålet och samlade under 1920-talet in ett stort material. På grundval av detta utarbetade hon doktorsavhandlingen »Överkalixmålet I», på vilken hon disputerade 1924 i Uppsala. Den behandlar utvecklingen av äldre starktoniga vokaler och diftonger. Av förordet framgår att hon planerade att presentera en »fullständig behandling av Överkalixmålet», planer som hon inte lyckades realisera. Dock har hon lämnat ytterligare ett bidrag till ljudläran i en uppsats från 1948, där hon beskriver utvecklingen av äldre *dh* i överkalixmålet. Samma år, 1948, publicerade hon en undersökning om

verbböjningen. Postumt, år 1970, utkom hennes arbete Prepositioner och adverb i överkalixmålet. Dessutom publicerade hon *Livet i det gamla Överkalix* (1958–59), en samling texter på överkalixmål, med översättning och kommentarer.

I en otryckt licentiatavhandling framlagd 1980 vid Turun yliopisto (Åbo universitet) har Paavo Kettunen beskrivit substantivböjningen i överkalixmålet. Arbetet utkommer i maj 1990 i utvidgad form som doktorsavhandling. Kettunen har också publicerat en uppsats om målets fonematiska struktur med titeln »Om överkalixmålets fonologi» (1983).

Ortnamnen i Överkalix har behandlats av Gunnar Pellijeff (1982).

3.4 Undersökningar om mötet mellan överkalixmål och finska samt mellan överkalixmål och samiska

Mötet mellan överkalixmål och finska och mellan överkalixmål och samiska nämns av några författare. Oftast anför de geografiska uppgifter om var överkalixmålet möter finska respektive samiska. Men också resultatet av denna långa konfrontation mellan språken och folken har berörts, t.ex. av Carin Pihl (1924 s. 1–12).

Björn Collinder har i flera arbeten kommit in på frågan var överkalixmål och samiska möts. I ett av dem (1926 s. 123 f.) skriver han att det i dessa trakter, Vitträsk (el. Pålkem) kapellag i Gällivare socken, »råder en flerspråkighet som söker sin like i Norden». Här fanns då (på 1920-talet) en och annan som behärskade fyra språk: samiska, finska, svenska och överkalixmål. Collinder menar vidare att överkalixmålet på sitt sätt varit en odlingens budbärare i dessa trakter, vilket en rad lånord i grannspråken avslöjar t.ex. *nuran*, sv. *nåd* (ökm. *nå:r*, pl. *nora*, -*n*) 'hästkosöm', som vunnit burskap både i Vitträskklapskan och i Skrövenfinskan. I ett annat arbete (1938 s. 5) nämner han likaså var samiska, finska och överkalixmål förekommer i Vitträsk kapellag. Bland de ca 800 invånarna omkring år 1925 talades samiska som det enda hemspråket i bara 25 familjer, och i ca 15 familjer brukades samiska jämte finska respektive överkalixmål.

I ett tredje arbete (1939 s. 3–18) ställer sig Collinder apropå en diskussion om namnen *Kainuu* (som också är det finska namnet på Kalix), *Kajana* och folknamnet *kväner* frågan »huruvida Kalixborna till äventyrs äro försvenskade finnar». »Vissa fonetiska egendomligheter i Kalixmålet låta väl förena sig med det antagandet», hävdar han utan att exemplifiera.

Karl-Hampus Dahlstedt tar i Övre Norrlands bygdemål (1954 s. 219) bl.a. upp accentfrågan, vilket också Kettunen (1983 s. 61) gör. Själv har jag i ett par arbeten kommit in på dels den fonetiska interferensen (Källskog 1986 s. 273–287), dels också på den syntaktiska (Källskog 1987–88 s. 181–196).

Vidare kan nämnas Pertti Virtarantas uppsats om den finska dialekten i Kurravaara (1982 s. 287–306). Han beskriver i den drag som kan antas bero på inflytande från angränsande svenska dialekter. Ett sådant drag är övergången av *ð* till *r* i svagt stadium, varvid han hänvisar bl.a. till överkalixmålet (a.a. s. 292 f.).

Om ortnamnen i Överkalix och deras vittnesbörd om finska och samiska namnslag har, som nämnts ovan, Gunnar Pellijeff skrivit. I en uppsats (1981 s. 87 ff.) kommer han in på namngivarnas språktillhörighet. I det tidigare nämnda omfattande verket om bebyggelsenamnen i Överkalix kommun (1982) visar han att många av ortnamnen kan härledas från samiskan och/eller finskan.

3.5 Tvåspråkighetsforskning med svenska som ett av språken

Tvåspråkighetsforskning där det ena språket har varit svenska har i USA bedrivits främst av Nils Hasselmo. I hans arbete om Amerikasvenskan (1974) behandlas språkutvecklingen bland svenska utvandrare och deras efterkommande under drygt ett sekel. Arbeten om samma grupp har också publicerats t.ex. av Folke Hedblom (1970, 1978, 1982 m.fl.). Om svenska språkets utveckling, om språkbevarande och om påverkan på språket bland emigranter i Misiones, Argentina, har Gunvor Flodell (1986) rapporterat. För tvåspråkighet inom Norden har Kerstin Nordenstam (1979) redogjort i sin undersökning om svenska utvandrare i Norge. I det tvåspråkiga Finland har under senare årtionden flera betydande arbeten om tvåspråkighet eller bidialektism publicerats. Som exempel kan nämnas Folkmålsstudier 22/1972, som innehåller artiklar om tvåspråkighet. Några av dessa bygger på resultat från undersökningar i östra Nyland i samband med ett tvåspråkighetsseminarium därstädes år 1970. Vidare kan nämnas Leif Nyholm (1984) om svenskan i Helsingfors, Ann-Marie Ivars (1986) om från Östern till Sörmland utflyttade finlandssvenskars språk och Marika Tandefelts (1988) fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland.

Kontakten mellan finska och svenska i Sverige har av Matti Rahkonen (1974) studerats med utgångspunkt i placeringen av tids-, befintlighets-, rikttnings- och sättsadverbial och av Auli Hakulinen (1977) utifrån finskspråkigas prepositionsfel i svenskan.

Om svensk-estniska språkkontakter har några viktiga arbeten utgivits. Herbert Lagman (1971) har t.ex. undersökt estniskans inflytande på de estlandssvenska dialekterna och Raimo Raag (1982) har studerat lexikala lån hos ester bosatta i Sverige.

I Sverige har främst Mats Thelander i flera arbeten (t.ex. 1979a–b,

1980a–b, 1981, 1982, 1983, 1985) behandlat tvåspråkighet sådan den tar sig uttryck i variation inom ett bidialektalt samhälle, Burträsk i Västerbotten. Sven O. Hultgren (1983) har studerat språkanvändning och språkliga attityder i skolmiljö i övre Dalarna.

I norra Sverige har redan före historisk tid tre språk levt sida vid sida: svenska med de lokala folkmålen, finska och samiska. Elina Helander har i sin doktorsavhandling (Helander 1984) redogjort för samernas språkval i olika talsituationer i Övre Soppero, men någon analys av inspelade eller upptecknade språkprov ligger inte till grund för boken. Kontakten mellan svenska och finska i Tornedalen har behandlats av Nils-Erik Hansegård (1968), men inte heller här har diskussionen föregåtts av någon formell språkanalys. Språket i Tornedalen har i ett projektarbete lett av Bengt Loman presenterats i rapporter samlade i volymen Språk och samhälle 2. Språket i Tornedalen (1974). Materialet bygger på intervjuer, språkfärdighetstest och attitydtest; med anledning av den diskussion som uppstod i samband med Hansegårds 1968 utkomna bok kom projektet att inriktas på att »bedöma på vad sätt och i vad mån befolkningen inom vissa områden i Tornedalen kan anses vara handikappad på det språk som är traktens andra språk och skolspråk – svenska» (Loman a.a. s. 9). Av särskilt intresse för jämförelser med min undersökning i överkalixområdet är den rapport av Mirja Pinomaa som behandlar finsk interferens i tornedalssvenska (a.a. s. 80–108). Magdalena Jaakkola (1973) har beskrivit tvåspråkighetens sociologi i Tornedalen och Walter Rönmark och Joel Wikström (1980) tvåspråkighetens pedagogik.

Den här presenterade översikten av litteratur om tvåspråkighet utgör endast ett axplock av arbeten i ämnet och gör inte anspråk på att vara uttömmande.

3.6 Terminologidiskussion: dialekt – riksspråk

Blom och Gumperz kunde i sin undersökning i Hemnesberget (1972) urskilja bokmål och lokal dialekt. På samma sätt kan man för vissa områden i Sverige, bl.a. övre Dalarna (Hultgren 1983 s. 33 f.) och det aktuella undersökningsområdet, skilja mellan dialekt och riksspråk. Men termerna *dialekt* och *riksspråk* eller *standardspråk* erbjuder definitionsproblem (jfr Thelander 1974a s. 45). Bland såväl språkforskare som lekmän föreligger flera definitionsförslag. Termen *dialekt* (*bygdemål*, *folkmål* o.d.) kan få beteckna både det talspråk som kraftigt avviker från övernormen och det som skiljer sig från denna bara i fråga om några få drag, t.ex. enstaka uttalsvarianter och en karakteristisk intonation. Tolkningen av termen *riksspråk* erbjuder också svårigheter när den avser det talade språket (jfr Molde 1969, Ingers

1971, Widmark 1972 och Jonsson 1977). Den stora frågan är vart vi skall räkna mellanspråk, varieteter mellan dialekt och riksspråk.

I en artikel om dialektförhållanden och attityder till dialekter har Karl-Hampus Dahlstedt (1978 s. 51) klassificerat svenska språkvarieteter med hjälp av dels sociodialektala, dels rent lingvistiska kriterier. I den presenterade modellen utgör neutralt riksspråk den ena ytterpolen i en fyrgradig skala och genuin dialekt el. bygdemål den andra. Skalstegen däremellan är regionalt riksspråk och utjämnad dialekt.

Med hjälp av en förfinad kvantifierad analys har Thelander (t.ex. 1979a–b och 1983) studerat den språkliga variationen i Burträsk i Västerbotten. Thelander slår fast att en tregradig skala, som kan innehålla stegen standardspråk, regionalt standardspråk och dialekt, bättre motsvarar den språkliga variation som förekommer i det inspelade materialet. Regionalt standardspråk utgörs då av ett slags mellanspråk som består av en kombination av dialektala och standardspråkliga drag.

En sådan beskrivningsmodell, där man alltså fastställer tre eller fyra steg på skalan riksspråk–dialekt, torde bättre motsvara den språkliga verkligheten än en bidialektal modell. Dahlstedt (1980 s. 301) framhåller att det i realiteten inte torde vara någon skillnad mellan Thelanders tre steg i studien över burträskmål och hans egen modell i fyra steg.

Hultgren (1983 s. 34) menar att en modell med enbart två språkarter i upplevd opposition för dalmålens del fungerar bra. I sin studie använder han termerna dialekt och (standard)svenska. Han påpekar att även om dialekten påverkas av standardsvenskan, åtminstone vad gäller ordförrådet, känns gränsen klar mellan de båda språkarterna beträffande språkbruket. Hultgren väljer att behandla dialekt och standardspråk som socialpsykologiska storheter och utgår inte som t.ex. Thelander från den lingvistiska strukturen. I detta sammanhang citeras Corder (1973 s. 58): »The fact that the distinction between different dialects cannot be drawn does not make the concept useless or invalid. A dialect has as much social-psychological reality as a language. If members of a community recognize the existence of dialects and sociolects in their language by their behaviour and the way they talk about their language, then they exist.»

På samma sätt som Hultgren för dalmålens vidkommande kan urskilja två varieteter, dialekt och riksspråk, kan jag göra det i den aktuella undersökningen i överkalixområdet. Här föreligger en klar opposition mellan dialekt och riksspråk, där dialekten så starkt avviker från riksspråket att den kan uppfattas som ett eget språk. Det är oundvikligt att dialekten påverkas av riksspråket, främst i fråga om ordförrådet, men gränsen mellan de båda språkarterna i det levande språkbruket är distinkt. Ett mellanspråk accepteras följaktligen inte (jfr kap. 4.5 om växlande bruk av dialekt och rikssvenska).

Överkalixbornas egen term för att tala dialekt är *at båonsk* 'att bondska',

men framför allt används *tala överkölis*² 'tala överkalixmål (eg. Överkalix)'. Den som inte talar dialekt *swensk* 'svenskar' eller *tala svensk* 'talar svenska', dvs. talar riksspråk. Termen *dialekt* avser i denna undersökning detsamma som *överkalixmål*. Termen *riksspråk* använder jag omväxlande med *(riks)svenska*, *(standard)svenska* och *standard(språk)* utan någon inbördes gradering.

² Den ljudskrift jag använder är en starkt förenklad grov beteckning. När belägg med landsmålsalfabetet citeras har de utan särskild markering skrivits om till en grov beteckning. Belägg med grov beteckning återges i princip som i källan. De tecken som används utöver det vanliga alfabetet är *l* för tjockt *l* och *8* för »grumligt» ö-ljud. Vokallängd markeras med : (kolon); gammal och sekundär kortstavighet, som i stor omfattning finns i överkalixmålet, markeras inte särskilt här.

4. Användning av och attityder till dialekten i Överkalix

När jag i mitten på 1970-talet följde professor Gun Widmarks seminarier, som då behandlade språksociologiska ämnen, väcktes mitt intresse för de utvidgade frågeställningar för dialektologins del som sådana ämnen kunde föranleda. Ett par av de frågor jag då ställde rörande min hemsockens språkförhållanden har jag kunnat ägna uppmärksamhet åt först i slutet på 1980-talet.

4.1 Syfte

Den föreliggande delstudien har som syfte att med utgångspunkt i en enkätundersökning dels diskutera överkalixmålets nuvarande ställning och överkalixbornas attityder till dialekten, dels studera i vilken utsträckning regionala eller dialektala ord och uttryck ingår i det passiva ordförrådet hos skolungdomar och deras föräldrar i Överkalix. Den senare frågeställningen behandlas i avsn. 4.12 ff.

4.2 Metoddiskussion

Det material undersökningen bygger på härrör från en enkät med bundna frågor kompletterad med några öppna.

Metoden med bundna frågor har tidigare utnyttjats av Sven O. Hultgren (1983) i hans i avsn. 3.5 ovan nämnda undersökning om språkanvändning och språkliga attityder i övre Dalarna. Det finns också andra metoder som kunnat komma till användning i detta sammanhang och som även Hultgren diskuterar. En sådan metod är kontroll genom s.k. »deltagande observation, dvs. en metod där man direkt på platsen, i dolt eller öppet samspel med dem man undersöker, studerar och registrerar människornas språkliga beteende» (Hultgren 1983 s. 49). Kända, numera klassiska undersökningar gjorda med deltagande observation är Labovs s.k. »varuhusundersökning» i New York City (Labov 1966) och undersökningen i Hemnesberget i norra Norge av Blom och Gumperz (1972).

Den empiriska kontrollen kan göras genom intervju eller enkät. Dessutom förekommer mellanformer och kombinationer av deltagande observa-

tion, intervju och enkät. Thelander (1979a–b) t.ex. utnyttjar i Burträskundersökningen både gruppsamtal – i vilka språket empiriskt kan kontrolleras – och enkät.

Enkät- och intervjumetod har använts i rena tvåspråkighetsstudier (Jaakola 1973, Jernudd 1979), i studier av språkbevarande och språkbyte (Tandefelt 1988) och i studier av förhållandet mellan dialekt och standardspråk (van de Ven 1972, Dahlstedt 1978, Nyberg 1980, 1981).

Eftersom min undersökning berör attityder till dialekten, i detta fall överkalixmålet, var det enklare att genomföra den med enkät än med intervju. De bundna frågorna gjorde det lättare att strukturera materialet och att jämföra olika gruppers svar. Beträffande elevenkäten (se 4.3 nedan) kan sägas att undersökningen genomfördes under någorlunda likadana yttre betingelser (på lektionstid i skolan).

Vid studiet av växlingen mellan dialekt och riksspråk förordar Loman (1971 s. 221) den direkta observationen såsom varande en bättre metod än intervjun. Dess begränsning, tycker jag, ligger i att man får lita till forskarens uppfattning av den språkliga eller sociala situationen. Agheysi & Fishman (1970 s. 148) diskuterar fördelen med bundna enkätfrågor. De konstaterar att dels elimineras risken att informanterna avviker från ämnet, eftersom de bara behöver välja mellan olika alternativ, dels är det lättare att bedöma svaren på bundna än på öppna frågor.

Trots dessa påpekanden och väl medveten om de svårigheter öppna frågor bereder har jag valt att använda denna typ i några fall (i elevenkäten dock bara i en fråga). Avsikten har varit att informanten skall ges möjlighet att meddela sådana synpunkter som kanske annars förbises när de alternativa frågorna skapas vid testkonstruktionen.

Enkätfrågor som bygger på självrapportering kan vara behäftade med vissa svagheter. Frågor som behandlar språkbruk och språkliga attityder kan för en del försökspersoner vara svåra att besvara. Detta kan bero dels på att frågorna är emotionellt laddade i trakter där olika språknormer diskuteras och kanske står i motsatsförhållande till varandra, dels på att försökspersonerna brister i självkänedom och insikter om det egna språkliga beteendet. (Jfr Fishman et al 1971: »Reporting on language use by self and others sets limitation on interpretation of data.»)

För att delvis kompensera denna svaghet har jag tillfogat de öppna frågorna, där försökspersonernas egna motiveringar kan spegla den språkliga insikten.

4.3 Materialinsamling

I Överkalix kommun, med samma omfattning som Överkalix socken, finns två högstadieskolor. En är belägen i Lansjärv med den nordvästra delen av

kommunen som sitt upptagningsområde och en i centralorten Överkalix med resten av kommunen som upptagningsområde. Barnen bussas således långa vägar till skolan. Sedan högstadiet i Jockfall lagts ned på grund av alltför litet elevunderlag, torde barnen från Jockfall och Valsjärv ha den längsta skolvägen med ca 4 mil i vardera riktningen.

Undersökningen genomfördes vid högstadieskolan i Bränna, och undersökningsområdet omfattar således Överkalix kommun utom Lansjärvområdet. Jag kommer dock att tala om Överkalix kommun som en helhet utan reservationer.

Undersökningen består av två enkäter, en avsedd för högstadiets elever (elevenkäten) och en för deras föräldrar (föräldraenkäten). Svaren har bearbetats med dator.

4.3.1 Elevenkäten

Informantgruppen utgörs av elever i årskurserna 7, 8 och 9 på grundskolans högstadium i centralorten Överkalix (Överkalix Centralskola). Elevdelen av undersökningen genomfördes som gruppenkät i skolan vårterminen 1988. På så sätt nådde jag alla kategorier av elever boende i alla byar inom skolans upptagningsområde, också sådana elever som är inflyttade och icke-dialekttalande.

Mitt mål var att låta alla elever delta i undersökningen. Av skolans 154 elever deltog 141, 64 flickor och 77 pojkar.

4.3.2 Föräldraenkäten

Föräldraenkäten i undersökningen hade formen av postenkät. Den distribuerades via eleverna, som fick ett kuvert med sig hem till föräldrarna innehållande två exemplar av enkäten, ett till vardera föräldern, samt ett svarskuvert. Till de föräldrar som inte inkommit med svar skickades ett påminnelsebrev. 165 föräldrar har besvarat enkäten; av dessa är 86 kvinnor och 79 män.

4.4 Informantbeskrivning

En majoritet av informanterna härstammar från bygden (67% av eleverna, 75% av föräldrarna). Av gruppen dialekttalande föräldrar är 109 (94%) födda inom Överkalix, 42% är kvinnor och 58% är män. Av gruppen dialekttalande elever är 42 (84%) infödda och 8 (16%) inflyttade. Av de sistnämnda kommer 2 från Kalix-Luleå-Boden-Piteå-området, 4 från Tornedalen och Malmfälten och 2 från övriga Sverige. Av föräldrarna till dessa

Tabell 4.1. Föräldrarnas fördelning på yrkeskategorier

Yrke eller sysselsättning	Exempel	Antal personer
A. Arbetare (facklärd och ej facklärd)	affärsbiträde, chaufför, dagbarnvårdare, sjukvårdsbiträde, målare, undersköterska	75
B. Lägre tjänstemän	kontorist, kanslist, polis, tandsköterska	22
C. Tjänstemän på mellan- och högre tjänstemän	banktjänsteman, ingenjör, läkare, lärare, sjuksköterska	31
D. Företagare	affärsinnehavare, åkeriägare	8
E. Lantbrukare	hemmansägare, jordbrukare,	4
F. Hemarbetande	hemmafru	7
G. Arbetslös, förtidspensionerad		13
Totalt antal		160

åtta elever är alla utom två av mödrarna, som är ingifta i Överkalix och kommer från andra orter, infödda och hemvändande överkalixbor.

Av de elever som inte talar dialekt är 52 (58 %) födda inom Överkalix och 37 (42 %) inflyttade. Av de elever som är inflyttade är 22 födda i Kalix-Luleå-Boden-Piteå-området, 6 i Tornedalen och Malmfälten samt 9 i övriga Sverige (Skellefteå, Sandviken, Stockholm, Malmö osv.). Av de i Överkalix födda, icke-dialekttalande föräldrarna är 11 (79 %) kvinnor och 3 (21 %) män. Man kan samtidigt konstatera att det finns fler inflyttade kvinnor än män (69 % resp. 31 %).

4.4.1 Fördelning av yrkestyper

För att kunna ge en översikt av de i materialet uppgivna yrkestyperna har jag använt en förenklad form av Statistiska Centralbyråns förslag till socioekonomisk indelning (SEI 1982). Uppgifter om föräldrarnas yrken har hämtats ur enkätsvaren på frågan »Vilket är Ditt yrke?». I den mest aggregerade formen har SEI:s system sex grupper. I princip följer jag den indelningen men redovisar »lantbrukare» och »hemarbetande» som egna grupper. Arbetslösa och förtidspensionärer, som inte uppgivit tidigare yrke, redovisas för sig, vilket också avviker från SEI:s system. Yrkesuppgifter saknas för fem informanter.

Den sociala differentieringen är inte särskilt stor i Överkalix. Eftersom näringsstrukturen är sådan att man inte får erforderlig spridning över gängse socialgrupper, har jag för att inte få alltför små celler vid matematisk-statistiska beräkningar indelat materialet grovt i två grupper: 1) »Arbetare»

Tabell 4.2. Samtliga föräldrar: uppdelning efter yrken, dialekttalande (+D) och icke-dialekttalande (-D)

Yrke	+D		-D		Totalt antal
	Antal	%	Antal	%	
Tjänstemän	31	58	22	42	53
Arbetare	82	77	25	23	107
Totalt antal	113		47		160

och 2) »Tjänstemän». Jag har därvid utgått från min första indelning, som jag redovisat ovan. Kategorierna B och C utgör gruppen »Tjänstemän» i den nya indelningen. De övriga kategorierna utgör gruppen »Arbetare». Kategori D med rubriken »Företagare» har vid den nya indelningen kommit att efter en viss tvekan få ingå i gruppen »Arbetare». Vid den nya indelningen återfinns två tredjedelar av föräldrainformanterna inom gruppen »Arbetare» och således en tredjedel inom gruppen »Tjänstemän».

Inom arbetargruppen återfinns också den största andelen dialekttalande, 77%, och alltså endast en knapp fjärdedel icke-dialekttalande.

4.5 Dialekt och standardspråk bland högstadieelever och föräldrar, män och kvinnor

I det följande presenteras en uppdelning av dialekttalande och icke-dialekttalande högstadieelever och föräldrar efter olika faktorer som kan påverka deras dialektanvändning.

Man kan särskilt lägga märke till att av eleverna endast 19% av flickorna är dialekttalande. Bland föräldrarna är endast 15% av männen icke-dialekttalande.

Tabell 4.3. Könsmässig fördelning av dialekttalande (+D) och icke-dialekttalande (-D)

	Elever:				Föräldrar			
	+D Antal	%	-D Antal	%	+D Antal	%	-D Antal	%
Kvinnor	12	19	52	81	49	57	37	43
Män	38	51	37	49	67	85	12	15
Totalt	50	36	89	64	116	70	49	30

Tabell 4.4. Dialekttalande och icke-dialekttalande: uppdelning på infödda och inflyttade

	Infödda	%	Inflyttade	%	Totalt	%
Elever:						
+D	42	45	8	18	50	36
-D	52	55	37	82	89	64
Totalt	94		45		139	
Föräldrar:						
+D	109	89	7	17	116	70
-D	14	11	35	83	49	30
Totalt	123		42		165	

4.5.1 Infödda – inflyttade

Tabellen visar att trots att drygt två tredjedelar av föräldrarna är dialekttalande, kan bara en dryg tredjedel av eleverna i Överkalix tala dialekt.

4.5.2 Föräldrars härkomst och språk

Om föräldrars härkomst och språk har betydelse för dialekten har uttrönts med frågorna »Varifrån kommer Dina föräldrar?» och »Kan Dina föräldrar tala överkalixmål?» i elevenkäten. Föräldraenkätens frågor lyder: »Kan/kunde Dina föräldrar tala överkalixmål?» – »Fader?... – Moder?...» Svarsalternativen är: 1) Ja, 2) Nej, 3) Vet ej, resp. 1) Ja, 2) Nej. På en öppen delfråga anger informanten orten varifrån fadern respektive modern kommer.

Speciellt moderns språk och härkomst brukar framhållas som betydelsefulla för barnets språk. Av det här aktuella materialet framgår emellertid att det är av stor vikt att båda föräldrarna är dialekttalande för att det skall talas överkalixmål i hemmet. Liksom i övre Dalarna (Hultgren 1983 s. 62)

Tabell 4.5. Samtliga elever och föräldrar: föräldrars språk.

	Båda föräldrarna		Bara fadern		Bara modern		Ingen av föräldrarna	
	+D	%	+D	%	+D	%	+D	%
Elev +D	31	62	15	30	3	6	1	2
Elev -D	40	45	24	27	6	7	18	20
Föräld. +D	95	82	16	14	2	2	3	3
Föräld. -D	11	23	5	10	1	2	31	65

Tabell 4.6. Makes/makas språk.

	+D make/-a		-D make/-a		Totalt
	Antal	%	Antal	%	
+D Kvinnor	42	89	5	11	47
+D Män	40	61	26	39	66
-D Kvinnor	24	69	11	31	35
-D Män	5	50	5	50	10

har en majoritet av de dialekttalande eleverna föräldrar som båda är dialekttalande.¹ En enda elev är dialekttalande trots att föräldrarna inte är det.

Nästan hälften av de icke-dialekttalande eleverna har föräldrar som båda är dialekttalande, medan föräldragenerationens siffror ligger betydligt lägre i detta avseende. Av föräldrainsformanterna är endast 23% icke-dialekttalande när båda deras föräldrar talar dialekt.

Slutsatsen blir att föräldrarnas språk har betydelse för barnets dialektkunnande. Båda föräldrarna bör vara överkalixmålstalare för att det skall talas överkalixmål i hemmet och för att barnet därmed skall lära sig att tala överkalixmål.

4.5.3 Makes/makas språk

I föräldraenkäten ställdes frågan: »Kan Din make/maka/sambo tala överkalixmål?» Svartalternativen var: 1) Ja och 2) Nej. Av de dialekttalande föräldrarna har 31 (27%) en icke-dialekttalande make/maka. Av de dialekttalande männen har 40 (61%) en dialekttalande maka och 26 (39%) en icke-dialekttalande.

Av de dialekttalande kvinnorna har 42 (89%) en dialekttalande make och endast 5 (11%) en icke-dialekttalande. Det tyder på att de insocknes kvinnor som stannar i bygden gifter sig med en insocknes man, som också är dialekttalande.

Dessa siffror kan tolkas på olika sätt. Enligt resultaten i tabell 4.3 är kvinnorna i högre grad än männen icke-dialektala (43% mot 15%). Det kan bero dels på att kvinnor oftare än män överger dialekten, dels på att det finns en större andel inflyttade kvinnor än män, 29 (34%) resp. 13 (16%).

Nästan 40% av de dialekttalande männen har en icke-dialekttalande hustru. Överkalixmål blir inte det naturliga samtalspråket i sådana familjer

¹ Framställningen följer i huvudsak mönstret från Hultgren 1983. Tabellerna har också fått ett utseende liknande tabellerna hos Hultgren för att det skall bli lättare att göra jämförelser med förhållandena i övre Dalarna.

där den ena parten inte talar dialekt, i synnerhet om den kvinnliga parten är den icke-dialekttalande. Följden blir att barnen får färre möjligheter att höra överkalixmål talas och därmed också färre möjligheter att själva lära sig tala det.

4.5.4 Dialekt och arbete

I enkäten förekommer inte någon separat fråga om bruket av dialekt på arbetsplatsen. Men i några öppna frågor får föräldrainsformanterna möjlighet att med egna ord formulera sina synpunkter. I exempelvis frågorna 22, 27 och 28 ombeds informanten att dels motivera sin större eller mindre användning av överkalixmål jämfört med andra jämnåriga överkalixbor, dels beskriva vem som växlar mellan överkalixmål och riksspråk och varför det i så fall sker. I dessa svar framkommer uppgifter om användningen av överkalixmål på olika arbetsplatser.

Det ojämförligt vanligaste svaret är att arbetande inom serviceyrken (t.ex. försäljare i affär och på bensinstation) och vårdyrken (t.ex. hemsamarit, sjukvårdsbiträde) ges många tillfällen att tala överkalixmål med kunder resp. patienter. I synnerhet gäller detta för dem som arbetar inom åldringsvården på alla nivåer. En kvinnlig informant ger uttryck åt behovet av att tala överkalixmål i arbetet på följande sätt: »I arbetet med gamla och MYCKET gamla får man bäst kontakt om man pratar överkalixmål.»

Få kvinnor antyder att de tilltalar sina arbetskamrater på överkalixmål, medan däremot flera män anger att de talar överkalixmål med arbetskamrater och »jobbarkompisar». En kvinna uppger uttryckligen att män tilltalar sina manliga arbetskamrater på överkalixmål. (Jämför avsn. 4.6.2 och 4.6.3.)

4.6 Växling mellan dialekt och standardsvenska

4.6.1 Subjektiv rapportering om den språkliga variationen

Föräldrarna fick i en enkätfråga ta ställning till fem påståenden som berör användningen av överkalixmålet och standardspråket. Informanternas uppfattning av sitt eget språkbruk kommer till uttryck i frågan: »I vilket av följande påståenden instämmer Du?

1. Jag talar alltid överkalixmål (om också inte alldeles genuint), oavsett vem jag pratar med eller vad jag pratar om.
2. Jag talar överkalixmål i vissa sammanhang och rikssvenska i andra men jag försöker alltid hålla isär överkalixmålet och riksspråket.
3. Mitt talspråk är alltid en blandning av överkalixmål och rikssvenska. I

Tabell 4.7. Dialekttalande föräldrar: situationsbundet val.

Svarsalternativ	Antal	%
Alltid D	0	0
D+RSV (bidial.)	84	75
D+RSV (situationsbundet val)	16	14
Alltid blandspråk	0	0
Alltid RSV	12	11
Totalt	112	

vissa situationer blir emellertid inslaget av överkalixmål mer framträdande medan i andra situationer det rikssvenska inslaget dominerar.

4. Jag håller inte alls isär överkalixmål och rikssvenska utan talar för det mesta en likartad blandning av bägge.

5. Jag talar alltid rikssvenska (kanske med visst norrländskt tonfall) oavsett vem jag pratar med och vad jag talar om.»

Alternativen 1 och 5 är ytterlighetsalternativ och innebär att det i dessa fall inte förekommer någon växling mellan dialekt och standard. Alternativ 2 innebär att informanten väljer varietet (code switching) beroende på det aktuella sammanhanget. Alternativen 3 och 4 innebär att informanten talar en blandning av dialekt och standard. Med alternativ 3 avses att informanten på en glidande skala mellan dialekt och standard anpassar sitt språk efter situationen, medan alternativ 4 innebär att informanten talar ett blandspråk, där han inte gör skillnad på vad som är överkalixmål och vad som är standardsvenska.

Som fullständigt enspråkiga vill 12 (11%) av informanterna beteckna sig. De talar alltid standardsvenska oavsett samtalsämne eller samtalspartner. Inte helt oväntat har svarsalternativ 1 blivit utan kryssmarkering. Ingen anser sig vara enbart dialektalt enspråkig, talande enbart överkalixmål i alla situationer. Inte heller anser sig några tala ett så utpräglat blandspråk att de inte kan göra skillnad på dialekt och standardsvenska. Blandspråk är inte deras uttrycksform. Det är den slutsats man får dra av det faktum att också alternativ 4 är helt utan kryssmarkering. Tre fjärdedelar av de dialekttalande föräldrarna har markerat att de anser sig hålla isär de båda språkliga varieteterna; de talar överkalixmål i vissa sammanhang och standardsvenska i andra. De betraktar sig således som bidialektala. De återstående 16 informanterna signalerar en viss situationell variation genom sitt val av svarsalternativ 3.

Resultaten visar att man i Överkalix gör en skarp distinktion mellan dialekt och standardsvenska på samma sätt som Hultgren (1983 s. 75 f.) har kunnat iaktta i övre Dalarna och Blom & Gumperz (1972) i Hemnesberget, men som Thelander (1979b s. 70 f.) inte funnit i Burträsk. Överkalixborna

tycks inte acceptera ett blandspråk eller mellanspråk, vilket Thelander antyder är på framväxt i Burträskområdet.

I svaren på en motsvarande enkätfråga i Hultgrens undersökning gällande övre Dalarna är det ingen av föräldrarna som uppger sig vara enspråkig i dialektalt eller rikssvenskt avseende, medan 83% låter sammanhanget avgöra vilken varietet de väljer. 16% anser sig inte hålla isär de båda varieteterna utan talar blandspråk. Enkätfrågorna är inte helt identiska, vilket kan vara orsak till att resultaten avviker från varandra. Hultgrens svarsalternativ 2 (»Jag talar dialekt i vissa sammanhang och svenska i andra, och håller isär dialekt och svenska») motsvarar närmast alternativ 2 i min undersökning och i en enkätstudie om dialektförhållanden bland gymnasieelever på Gotland utförd av Hammermo, Strömqvist & Molin (1981 s. 18 f.) samt alternativ b) i Thelanders Burträskundersökning (1979b s. 70 f.). I Burträsk uppger 29% att de talar burträskmål i vissa situationer och standard i andra och att de försöker hålla isär de båda språkarterna. På Gotland är det 37,5% som anser sig växla mellan gotländska och standard efter situation; för 13,6% av dessa avses en växling (code switching) mellan dialekt och riksspråk. Talaren håller här isär dialekt och riksspråk och väljer den variant som situationen kräver.

De stora skillnaderna när det gäller svaren på denna fråga måste tolkas så att det finns olikheter i dialektbruket mellan Överkalix och övre Dalarna å ena sidan och Västerbotten och Gotland å den andra. I Överkalix och övre Dalarna är bidialektism och kodväxling framträdande drag i den språkliga vardagen.

4.6.2 Växling mellan riksspråk och överkalixmål

I föräldraenkäten ställdes frågan: »Detta att växla mellan riksspråk och överkalixmål i olika situationer, tror Du det är vanligare hos någon viss åldersgrupp eller yrkesgrupp, hos personer från någon bestämd by inom Överkalix eller hos någon viss typ av människa?» Svarsalternativen var tre: 1) Nej, lika för alla, 2) Vet ej, 3) Ja, speciellt vanligt hos ... Det sista alternativet skulle också exemplifieras. Frågan avser inte det egna språkbruket och den egna växlingen. Det är däremot en »indirekt» fråga, där man

Tabell 4.8. Samtliga föräldrar: växling mellan dialekt och standardsvenska.

Svarsalternativ	Antal	%
Nej	21	14
Vet ej	62	41
Ja	70	46
Totalt	153	

skall bedöma en allmän språksituation. Det är inte helt lätt att göra en sådan bedömning. Frågan kanske dessutom är svår att förstå. Bortfallet är så stort som 8 %, vilket kan vara en indikation på svårighetsgraden.

Så många som 41 % har satt ett kryss för alternativet »Vet ej», vilket kan vara ytterligare ett tecken på vad jag ovan antytt om frågans svårighetsgrad. Men det kan också bero på att man inte har tagit ställning och när »vet ej»-alternativet erbjuds, väljer man det, eftersom det är det bekvämaste.

46 % anser att växling mellan de båda språkformerna är vanlig hos vissa kategorier. Det råder här en viss skillnad mellan män och kvinnor. 10 % av kvinnorna och 18 % av männen anser att förhållandena är lika för alla. Mer än hälften av kvinnorna, 52 % (men inte mer än 39 % av männen), har markerat det tredje alternativet. Skillnaden kan också avläsas i exemplifieringen. De flesta, såväl män som kvinnor, anser att medelålders och äldre växlar mellan de två varieteterna. Kvinnor i högre grad än män anger att det särskilt inom servicesektorn och arbeten som har med äldre människor att göra, t.ex. åldringsvården, hemsjukvården o.d., växlas mellan dialekt och standard. Det är i regel kvinnor som arbetar inom service- och vårdyrken, och därför är det också de som nämner dessa yrkeskategorier.

Exempel på mäns svar:

»Åldersgrupp f. 1945 och senare», »40-talisterna», »Min åldersgrupp» [man f. 1945], »Äldre (en bit över 40 år), kanske dom som inte arbetat eller gått skola annat än i sin hemby använder ofta överkalixmål», »Dom som utbildat sig eller bott länge söderut märker jag har hårt [!] med att få bort dialekten», »Medelåldern samt de som i huvudsak umgås med dem som förstår men ej talar överkalixmål»; »Vissa yrkesgrupper», »Offentliga personer även inom byggnadskåren som är van (tvungen) att pendla», »Service- och vårdpersonal», »Vårdyrken, byggnadsarbetare», »Yrkesgrupper som kommer i kontakt med äldre människor»; »Äldre personer och bybor utanför tätorten», »Byarna Gyljen, Jockfall».

Exempel på kvinnors svar:

»Manliga pensionärer», »Åldersgrupp 40–50», »Personer i 45-årsåldern och uppåt», »Folk över 50»; »Personer från vissa byar och personer i 50-årsåldern och äldre», »Äldre personer och i byar utanför tätorten», »Personer över ca 65 år, personer i Svartbyn, Jockfall (tror jag)»; »Medelålders människor som kommer i kontakt med många olika människor», »Äldre expediter, äldre vårdpersonal», »Äldre människor och de som jobbar med äldre människor, t.ex. sjukvården och hemsjukvården», »Äldre personer + personal inom äldreomsorgen», »Inom serviceyrken där man kommer i kontakt med olika människor», »Arbete med äldre människor här, eftersom de känner sig mer hemma när man talar överkalixmål med dem», »Dom som arbetar inom åldringsvården», »Vårdyrken, äldreomsorgen», »Grupper av yrken där man jobbar med gamla»; »Bättre utbildade, något äldre».

4.6.3 Avgörande faktorer vid växlingen mellan dialekt och standardsvenska

En direkt följdfråga (nr 28) till den föregående hade lydelsen: »Om en person i Överkalix brukar växla mellan överkalixmål och rikssvenska, i vilka situationer tror Du då han talar mest utpräglad dialekt (alltså överkalixmål), och i vilka situationer mest renodlad rikssvenska?» Den är utformad som en öppen fråga och på de prickade linjerna som följer efter »Överkalixmål» resp. »Rikssvenska» kan informanten avge sitt svar.

Hos Thelander (1979b s. 87 f.) och Hultgren (1983 s. 78) framkommer att personrelationen är den viktigaste faktorn i valet mellan dialekt och standardspråk. En överväldigande majoritet av Hultgrens tillfrågade anser att samtalspartnern är viktigast. Samtalsämnet och platsen där samtalet sker har ungefär lika stor betydelse men är starkt underordnade faktorer (Hultgren 1983 s. 78 f.).

I min undersökning har 114 informanter besvarat frågan. I korthet ger svaren vid handen att överkalixmålet talas hemma, med (äldre) släktingar, vänner och grannar – det är dialektens domän. Svaren poängterar dessa förhållanden på olika sätt. Att språkvalet är personrelaterat framgår på ett övertygande sätt. I min enkätfråga har informanterna inte haft några alternativ att välja mellan. Svaren och formuleringarna är därför informanternas egna.

Exempel där personrelationen framhävs:

»När äldre infödda träffas», »Med äldre», »På arbetsplatser», »Med jämnåriga arbetskamrater», »Om en man talar till en man i samma arbete (samma arbetsplats)» (en kvinna), »I samtal med äldre, föräldrar och syskon», »Med överkalixbor, Ortsbor», »Arbetskamrater, vänner, äldre som man vet helst talar överkalixmål», »Med föräldrar och övriga släktingar (äldre)», »När man pratar med äldre (1945 [!] och tidigare)», »Med dem som förstår och SVARAR på bondska», »Som vardagsspråk (grannar och vänner)», »Vid tilltal på överkalixmål, med äldre», »Med familj, släkt, grannar (i byar), vänner», »Om man talar med någon äldre person försöker man hänga på överkalixmål», »Med den äldre generationen, ibland för att poängtera el. ge 'tryck' i orden».

Några beskriver samtalsmiljön:

»På jobbet», »På arbetsplatser», »Serviceyrken (affär, bensinstation o.d.)», »Med bekanta på fritiden», »I lediga situationer – med gamla kamrater – i ex.vis jaktlag», »Vid samtal med annan norrlänning, på semesterresa och på fritid».

Ett par informanter tänker på samtalsämnet:

»Med äldre när någon berättar händelser och historier», »Sinsemellan, pensionärer, gamla händelser, roliga historier», »Heta diskussioner», »Vid upphetsat humör, argsinthet, trötthet».

Riksspråkets domän kan sammanfattas med en av informanternas svar: »I kontakt med myndigheter osv. samt till barn och yngre människor, obekanta och utsocknes.» Informanternas skilda svar uttrycker detta på olika sätt. Även beträffande riksspråket är språkvalet personrelaterat (jfr Thelander 1979b s. 88 och Hultgren 1983 s. 78). Inte i något fall anges samtalsämnet vara en avgörande faktor för att växla till riksspråk. Ett par informanter uppger att riksspråket används »I övriga fall» och i »Normala fall», dvs. när man inte samtalar »Med äldre människor».

Exempel där personrelationen framhävs:

»Med yngre och inflyttade», »I arbetet vid samtal med besökare och kunder», »Med 'sörlänningar'», »När man pratar med yngre (1945 och senare)», »Med barn för det används i skolan», »Med barn och främmande människor, obekanta», »I arbetet och i samband med affärs-, post-, bank- och tjänsteärenden», »Med myndigheter, läkare, obekanta», »Med yngre, på offentliga ställen, t.ex. vårdcentral, apotek osv».

Några betonar förståelsen:

»När någon i samtalet inte förstår», »Med dem som inte kan överkalixmål», »De som ej pratar eller kan överkalixmål», »När man ej förstår överkalixmål».

Några lokaliserar samtalsmiljön till platser som ligger utanför Överkalix:

»T.ex. om man är ute och reser går det inte så bra med överkalixmål i Stockholm», »Ute, borta», »Vid besök på annan ort».

Några informanter nämner också att de talar svenska vid telefonsamtal. Ibland preciseras uppgiften, t.ex.: »Vid telefonsamtal med södra Sverige».

4.7 Attityder till dialekt och standardspråk

Några enkätfrågor har tillkommit i syfte att studera attityden till dialekt och standardspråk, frågor som kan hänföras till hypotesen att dialekt och standard åtnjuter olika prestige.

Dialektens domän är som enkätsvaren visar ett gruppsspråk knutet till den lokala gemenskapen, som utgörs av familjen, släkten, grannarna, vännerna, jaktlaget, byn osv., där den språkliga identiteten byggs upp. Inom denna grupp skall man uppträda på ett bestämt sätt, även språkligt. Faller man ur sin roll på något sätt, t.ex. genom att i jaktlaget tilltala någon på rikssvenska, begår man ett normbrott.

Samtidigt som allt fler övergår till att tala standardspråk och standardspråket uppträder inom allt fler domäner som tidigare var förbehållna dialekten, avtar mängden och graden av normbrott. När dialekten talas av allt färre, försvagas dess ställning i samma takt. Attityden till dialekten kan därvid genomgå en förändring.

Förhållandena i Överkalix kan jämföras med dem i regionen Venray i

Holland, där dialekten har en jämförelsevis stark ställning även om den försvagats under de senaste 15–20 åren bl.a. på grund av en snabb industrialisering med många inflyttade. Försvagningen sker inte bara genom att dialekten används inom allt färre domäner utan också genom influenser från standardspråket t.ex. inom det lexikala och morfologiska området. Gamla dialektala ord ersätts med standardspråkets och komplicerade morfologiska strukturer ersätts med enklare strukturer ur standardspråket. Också i Venray märks en ökande tendens att föräldrar med dialektal bakgrund uppfostrar sina barn att tala det mer prestigefyllda standardspråket (Vousten & Bongaerts 1990 s. 4). Samtidigt sker det anmärkningsvärda att inflyttade ungdomar med föräldrar som bara talar standardspråk lär sig dialekten. De uppmuntras också av sina föräldrar i sin strävan att lära den. Vid en attityd- och kunskapsundersökning om de dialektala förhållandena har Vousten & Bongaerts (1990) funnit att dessa ungdomar har en positivare inställning till dialekten än de som inte lärt sig den, men för båda grupperna gäller ändå att de har en ännu positivare inställning till standardspråket än till dialekten (a.a. s. 10 f.).

4.7.1 Barn tilltalar sina föräldrar på överkalixmål

I elevenkäten ställdes frågan: »Brukar Du tilltala Dina föräldrar på överkalixmål?» Svartalternativen var: 1) Alltid, 2) Ofta, 3) Ibland, 4) Aldrig.

Inte någon av eleverna svarar att de alltid tilltalar sina föräldrar på dialekt. Endast 8 (6%) tilltalar dem ofta på dialekt. Så många som mer än hälften, 55%, uppger att de aldrig tilltalar föräldrarna på dialekt. Se tabell 4.9.

När man studerar könsdifferenserna ser man att det är nästan dubbelt så många pojkar som flickor (51% resp. 27%) som svarat att de ibland tilltalar sina föräldrar på dialekt och på motsvarande sätt fler flickor (66%, mot 45% bland pojkarna) som svarat att de aldrig tilltalar sina föräldrar på överkalixmål. Se tabell 4.10.

Av sjundeklassarna svarar 67% och av niondeklassarna 46% att de aldrig tilltalar sina föräldrar på överkalixmål. Man kan möjligen tolka siffrorna så

Tabell 4.9. Barn tilltalar sina föräldrar på dialekt.

Svartalternativ	Antal	%
Alltid	0	0
Ofta	8	6
Ibland	55	40
Aldrig	76	55
Totalt	139	

Tabell 4.10. Könsmässig fördelning: brukar Du själv tilltala Dina föräldrar på överkalixmål?

Svarsalternativ	K	%	M	%
Alltid	0	0	0	0
Ofta	5	8	3	4
Ibland	17	27	38	51
Aldrig	42	66	34	45
Totalt	64		75	

att elevernas kunskaper och säkerhet i överkalixmål tilltar med stigande ålder. Samtidigt kan de dialekttalande föräldrarna våga använda dialekt i större utsträckning med stigande ålder hos eleverna. Det är inte lika »för-därvligt» i högre årskurser som i barnens tidigare åldrar att tala dialekt till dem.

I sammanhanget kan diskuteras vilken typ av överkalixmål eleverna talar. Jag har inte gjort inspelningar med skolbarn inför denna undersökning, men min erfarenhet säger att skolungdomars kunskaper i överkalixmål är begränsade. De behärskar stående ord och uttryck, fraser och enstaka ord och inflikar dessa då och då i samtal som för övrigt förs på rikssvenska; med dem kan de visa att de tillhör gemenskapen. Det är deras sätt att tala dialekt. Ett fullödigt samtal på dialekt är svårt att genomföra på dessa bräckliga grunder. Skolungdomar kan därför inte sägas samtala med varandra på överkalixmål.

4.7.2 Föräldrars språk till sina barn

Det är numera helt normalt i Överkalix att dialekttalande föräldrar använder standardsvenska till sina barn. Det gör också de föräldrar som sinsemellan talar dialekt med varandra och i samvaro med grannar och vänner, dvs. de har dialekten som naturligt hemmaspråk, men barnen uppfostras på svenska. Varken barn eller föräldrar reflekterar över dessa språkbyten. De tillhör helt enkelt den vardagliga tillvaron. (Jfr förhållandena i Venray, Holland, avsn 4.7.)

Under 30-talet började, som framkommer i enkätsvaren, några familjer använda svenska som tilltalspråk till barnen. Under 40-talet spred sig denna tendens till att bli en naturlig vana. I enkätsvaren framgår en del av de många orsakerna till de ändrade språkvanorna. Andra mer övergripande orsaker kan också finnas.

Att barnen på 1930- och 40-talen uppfostrades på svenska kan vara en följd av att särskilt mödrarna varit benägna att uppfostra sina barn på svenska. Kvinnornas livsvillkor med hårt kroppsarbete i en rural miljö var

så hårda att de ville att deras barn skulle få det lättare. Med goda kunskaper i svenska kunde barnens möjligheter i skolan förbättras och därmed kunde de skaffa sig utbildning som ledde bort från hårt kroppsarbete. Dessa förhållanden kan jämföras med de iakttagelser Trudgill & Tzavaras (1977 s. 177 ff.) gjort bland Albanien-greker och Gal (1979 s. 170) i ett samhälle i östra Österrrike med ungersk-tysk tvåspråkighet, där kvinnorna är obenäga att låta sina barn använda ett lågstatusspråk eller själva väljer det urbana storsamhället via majoritetsspråket (jfr kap 3.1).

Standardsvenska eller rikssvenska används och har använts främst inom skolans värld, i kyrkliga sammanhang, vid läkarbesök och i viss mån i samband med kommunala ärenden, dvs. riksspråkets traditionella domäner. De kommunala tjänstemännen är/var dock i regel infödda och dialekttalande och därför behövde man inte alltid använda standardsvenska vid besök i kommunalhuset.

Under kriget eller beredskapstiden fanns militärer från nästan hela landet förlagda till östra Norrbotten, även i Överkalix. Det var många människor som därför mer eller mindre regelbundet under flera års tid kom i kontakt med soldaterna och deras standardsvenska. Överkalixborna fick då övning i att tala svenska i det dagliga livet. Beredskapstidens nya förhållanden *kan* därför vara *en* anledning av många samverkande till de ökande tendenserna att använda standardsvenska.

Andra orsaker kan vara efterkrigstidens förbättrade kommunikationer som medfört större rörlighet utanför den egna socknen. I kölvattnet följer stora omflyttningar. Det är lätt att resa och flyta till orter och städer där det finns arbete. Från slutet av 1940-talet fram till slutet av 1980-talet har folkmängden i Överkalix halverats främst på grund av utflyttning (jfr kap. 2). Många är de familjer i Överkalix som har barn och släktingar utflyttade till de norrbottniska kustorterna, främst Luleå, och till de stora industriorterna i Mellan- och Sydsverige, t.ex. i Södertälje, Ludvika, Västerås, Trollhättan, Göteborg osv. Kontakterna med olika delar av landet blir täta och påverkan på språket är på sikt oundviklig.

Jag och mina jämnåriga, födda i början av 1940-talet, är nog de första som i högre grad än tidigare och i en del fall nästan uteslutande blivit uppfostrade på svenska, trots att våra föräldrar är/var dialekttalande och alltid talat dialekt sinsemellan och med sina vänner. Många i min generation har dock börjat tala överkalixmål i sådana sammanhang där det behövs.

Idag, på 1980-talet, är det ovanligt att föräldrar tilltalar sina barn på dialekt. Denna generation av föräldrar är ju i regel till stor del själv uppfostrad på svenska, och svenska är förmodligen deras bästa språk. Det är därför naturligt att de talar mest svenska med sina barn och kanske någon enstaka gång dialekt.

I övre Dalarna har bruket att tilltala sina barn på svenska enligt Hultgren (1983 s. 100) blivit vanligt under de senaste årtiondena. »Tendensen tycks

Tabell 4.11. Samtliga elever: känner Du till något sådant fall idag, där föräldrar använder överkalixmål till barnen?

Svarsalternativ	Antal	%
Ja, många	15	11
Ja, några	73	53
Nej, inga	51	37
Totalt	139	

också ha tilltagit i styrka de senaste åren», skriver han. I Överkalix däremot tycks dessa nya förhållanden ha inträtt 40–50 år tidigare än i övre Dalarna.

I sin undersökning frågar Hultgren: »Känner Du till något sådant fall *idag*, där dialekttalande föräldrar använder *svenska* [min kursivering] till barnen?» Jag däremot måste vända på frågan: »Känner Du till något sådant fall *idag*, där föräldrar använder *överkalixmål* till barnen?» (Svarsalternativen är 1) Ja, många, 2) Ja, några, 3) Nej, inga alls.) I min undersökning ställdes denna fråga enbart till eleverna.

Min undersökning visar att mer än 60% av eleverna känner till fall där föräldrar använder dialekt till barnen. En dryg tredjedel (37%) känner inte någon som använder dialekt till barnen utan bara svenska (se tabell 4.11). Min enkätfråga är inte helt jämförbar med Hultgrens, men man kan lägga märke till att 12% av hans informanter inte känner någon som använder svenska till barnen (Hultgren 1983 s. 101), medan 11% av mina elevinformanter känner många föräldrar som använder dialekt till barnen.

4.7.2.1 Dialekttalande föräldrars språk till sina barn

Till de föräldrar som svarat ja på frågan om de kan tala överkalixmål ställdes följdfrågan vad de i så fall talar med sina barn – svenska eller överkalixmål. I nästa följdfråga, som var en öppen fråga, skulle de motivera sitt svar: »Om Du talar mest svenska till barnen: Motivera varför: ...» och »Om du talar mest överkalixmål till barnen: Motivera varför: ...» Här hade föräldrarna möjlighet att förklara om det var ett medvetet språkval de gjort. Det är samtidigt svårt att förklara varför man väljer det ena framför det andra, för de flesta föräldrar har säkert inte diskuterat problemet tidigare. Den låga svarsfrekvensen på frågan måste bero på att den uppfattats som svår att besvara, vilket också kommit till uttryck i ett svar av en manlig förälder.

4.7.2.1.1 Varför svenska till barnen?

»Vi bor i Sverige» o.d.

Fäder tycks inta en mer restriktiv hållning till att använda dialekten än mödrar. Inställningen förefaller vara att man bör använda riksspråk till

barnen, därför att det är det språk som talas i hela landet. Man tycks kunna skönja en nyttighetsaspekt mellan raderna. Här ett axplock ur svaren:

»Därför att jag har svenska som språk», »Svenska är modersmål», »Därför att det är vårt riksspråk», »Vi bor i Sverige», »Är svensk», »De ska kunna prata riksspråket ordentligt, så de kan göra sig förstådda i hela landet», »Barn bör kunna tala svenska som första språk».

I bara ett par fall kommer detta till uttryck i de kvinnliga föräldrarnas svar: »Jag är svensk», »Svenska är vårt modersmål».

»Det språk de ska använda»

I ett par svar, ett från en manlig och ett från en kvinnlig förälder, kan man utläsa en viss uppgivenhet: »Därför att det är det språk de ska använda», »Därför att de kommer ju att prata svenska». Härmed torde avses att barnen inte kommer att kunna stanna i Överkalix, de kommer att flytta, kanske till Luleå, kanske till södra Sverige, och då har de ingen nytta av att kunna dialekten, den är bara till besvär. Som föräldrar gör man dem då en större tjänst genom att lära dem tala svenska redan från början, ligger sannolikt underförstått i svaret.

»De kan få problem med svenskan i skolan»

I framför allt mödrarnas svar framskyntar omsorgen om barnen: det gäller att underlätta deras arbete i skolan, så att de inte skall få svårigheter i bl.a. ämnet svenska. Några exempel som belyser detta:

»För skolans del», »För att lättare kunna följa med i svenska språket i skolan», »De kan få problem med svenskan i skolan», »Har bara blivit så p.g.a. skolan», »Vi har fått lära oss att om barnen pratar överkalixmål, så kommer barnen att stava fel i skolan».

»Barnen kan inte tala överkalixmål»

»Barnen kan inte överkalixmålet helt», »De vill helst tala svenska», »Barnen kan bäst det språket», »Barnen talar svenska och kan inte överkalixmål så bra», »Barnen vill inte och kan därför inte prata överkalixmål», »Barnen talar endast svenska», »Barnen svarar inte på överkalixmål och då blir följden att jag vänder till svenska», »De [barnen] vill helst tala svenska», »För att dom svarar på svenska», »Barnen talar svenska vilket medför att man talar till dem på samma språk», »De förstår överkalixmål ej», »Enklast med barn 2 och 3. Barn 1 vill lära överkalixmål».

Barnen är födda utsocknes

Flera av de infödda dialekttalande föräldrarna har i många år bott utanför Överkalix, i andra delar av landet, men har flyttat tillbaka, när tillfälle givits

att få ett arbete inom kommunen. Föräldrarna har tilltalat sina barn på svenska och dessa har då, naturligt nog, inte blivit dialekttalande. De har lärt sig den svenska som deras lekkamrater talade, innan de flyttade. Kontakten med Överkalix har för barnens del skett bara under föräldrarnas semestrar och det är inte tillräckligt lång tid för att lära sig tala dialekten.

Exempel:

»En vana. Påverkan av deras födelseort», »En vana, på grund av deras födelseort», »Har bott i 'K.' när barnen var små».

Föräldrarna är själva uppfostrade på svenska

Föräldrar, såväl manliga som kvinnliga, uppger att de har blivit tilltalade och uppfostrade på svenska, trots att deras föräldrar talade överkalixmål sinsemellan och med alla grannar, vänner och bekanta. Föräldrarna tillhörande den i denna undersökning aktuella generationen är de första som blivit uppfostrade på svenska. Föräldrarna har i regel som vuxna börjat tala dialekt, men deras naturliga talspråk tycks vara svenska, vilket nog är ett av skälen till att de tilltalar barnen på svenska. De har i sin tur fått lära sig svenska som första språk av samma skäl som de nu själva anger ha avgjort valet av språk till de egna barnen: att underlätta arbetet i skolan.

Exempel på vittnesbörd om att föräldrarna blivit uppfostrade på svenska:

»I mitt hem talade min Mor svenska till oss barn, men till våra besökande pratade hon överkalixmål», »Mina föräldrar talade svenska med mig under uppväxtåren», »Min mor talade svenska med mig, överkalixmål med far och vänner», »Jag har själv alltid använt svenskan i barndomshemmet bland mina syskon», »Mina föräldrar har talat mest svenska till mig. Min man talar inte överkalixmål», »Fostrad att prata svenska, eftersom det är det språk som används i Sverige», »Kanske för att jag ej kan ett perfekt överkalixmål. Föräldrarna talade svenska med mig», »Vi pratar alltid svenska med varandra i familjen. Det faller sig mest naturligt. I mitt hem pratade alltid mina föräldrar svenska till oss men överkalixmål med varandra», »Alla deras kamrater pratar svenska. Mina föräldrar pratade mest svenska med oss barn», »Har själv blivit tilltalad på svenska av mina föräldrar. Frun kan inte överkalixmål».

»Inte fint nog tala överkalixmål då vi var unga»

Ett par av de kvinnliga föräldrarna antyder att de egentligen är goda dialekttalare, men att det inte var fint och passande att tala överkalixmål när de var unga. Därför talar de svenska med sina barn nu, så att dessa skall vara som andra nutida barn.

Exempel på motivering:

»Därför att alla andra barn idag talar svenska. Själv skämdes jag att tala överkalixmål när jag var yngre. Det var 'finare' att tala svenska», »Det har blivit så. Det ansågs inte fint nog tala överkalixmål då vi var unga».

»Makan kan inte tala överkalixmål»

I flera fall hänvisar den manlige föräldern till att hustrun inte kan tala överkalixmål. Det naturliga samtalsspråket i hemmet blir därför svenska. Bara i ett par fall lämnar den kvinnliga föräldern motsvarande motivering.

Exempel ur svaren:

»Frun kan ej överkalixmål», »Har själv blivit tilltalad på svenska av mina föräldrar. Frun kan inte överkalixmål», »Varken fru, barn eller jämnåriga talar överkalixmål sinsemellan», »P.g.a. giftermål med utsocknes», »Talar dåligt överkalixmål – fru och barn talar inte alls», »När barnen var små, var det svenska vi lärde dem prata och sen har vi fortsatt med det. Dessutom talar min fru ej överkalixmål, varför det är naturligast att använda svenska»; »Mina föräldrar har talat svenska till mig. Min man talar inte överkalixmål», »Min make talar överkalixmål, men inte särskilt bra».

Försök av inflyttade föräldrar att tala överkalixmål

Ett par svar vittnar om hur inflyttade, ej infödda föräldrar gjort lovvärda försök att tala dialekten i hemmet med barnen. De förstår dialekten och kan nog också tala den hjälpligt, men har inte lyckats, eftersom deras egen grunddialekt lyser igenom alltför starkt. De har därför övergivit sin ambition att tala överkalixmål med barnen och talar av den anledningen svenska. Jag har vid citeringen omarbetat deras svar något vad beträffar de dialekter som nämns. Socknen är inte större än att man annars med lätthet kan räkna ut vilka svararna är.

Exempel ur svaren:

»Jag började prata dialekt med den äldre relativt tidigt. Men eftersom 'a-målet' låg i botten, så blev det varken hackat eller malet», »Han [sonen] förstår inte mitt 'b-ländska' överkalixmål. Ji kän i »gnider å i greaut» ('jag kan lite grann').

4.7.2.1.2 Varför överkalixmål till barnen?

Flera av föräldrarna har angivit att de tilltalar barnen både på svenska och på överkalixmål, vilket torde innebära att det i regel är svenska som används som tilltalsspråk och att överkalixmålet används endast undantagsvis. Enligt enkätsvaren är det bara tre barn som blir tilltalade på överkalixmål. Kommentarererna till varför man använder mest överkalixmål är följaktligen också få. De är, med undantag av det sista nedan, givna av män.

Exempel:

»Pojkar talar mest överkalixmål», »Han skall lära sig», »För att behålla överkalixmålet levande», »Naturligt», »För att barnen ej skall glömma överkalixmålet helt»; »Barn 1 vill lära överkalixmål».

4.7.3 Elevers attityd till överkalixmålet

I elevenkäten ställdes frågor som berör elevernas attityd till dialekten. Frågorna var uppdelade så att elever som *kan* tala överkalixmål skulle besvara den första delfrågan, och elever som *inte kan* tala överkalixmål den andra delfrågan. Det är öppna frågor där eleverna måste motivera sina ställningstaganden. Många av dem tyckte att detta var svårt. De flesta har med all säkerhet inte behövt fundera över språket tidigare och var därmed inte tränade att ta ställning och formulera en motivering. När de kom till denna fråga satt de länge och funderade utan att veta vad de skulle skriva. Många har också hoppat över den.

Delfråga a), som alltså riktade sig till dem som *kan* tala överkalixmål, löd: »I vilket av följande påståenden instämmer Du? (Du måste motivera varför Du tycker si eller så.) Jag tycker att det är en tillgång att kunna tala överkalixmål, därför att ...» alternativt »Jag tycker att jag lika gärna kunde vara utan förmågan att kunna tala överkalixmål, därför att ...».

Delfråga b), sålunda riktad till dem som *inte kan* tala överkalixmål, hade följande lydelse: »Jag tycker det vore bra att kunna tala överkalixmål, därför att ...» alternativt »Jag vill inte kunna tala överkalixmål, därför att ...».

Vid genomgången uppskattades deras svar som positiva resp. negativa. En tredje grupp som kan kallas »vet ej»-svar eller svar med »både positiv och negativ inställning» utkristalliserades också. (I tabellerna återfinns dessa tre grupper i kolumnen »Inställning» som »Positiv», »Negativ» resp. »Pos./Neg.».)

Flera av eleverna har besvarat båda delfrågorna, något som till en början försvårade bedömningen. Men efter en förnyad, sträng granskning av svaren och när varje elevkategori analyserats var för sig visar det sig emellertid att av de 119 elever som bevarat frågan (48 dialekttalande och 71 icke-dialekttalande) tycker 77% av de dialekttalande och 69% av de icke-dialekttalande att det är en tillgång att kunna dialekten. Negativ attityd har 6% av de dialekttalande och 14% av de icke-dialekttalande. Skillnaderna mellan de

Tabell 4.12. Elevers attityd till överkalixmålet.

Inställning	+D		-D		Totalt antal
	Antal	%	Antal	%	
Positiv	37	77	49	69	86
Negativ	3	6	10	14	13
Pos./Neg.	8	17	12	17	20
Totalt antal svar	48		71		119
Bortfall	2		18		20

Tabell 4.13. Elevers attityd till överkalixmålet: könsmässig fördelning.

Inställning	+D				-D				Totalt antal
	K	%	M	%	K	%	M	%	
Positiv	8	67	29	81	31	70	18	67	86
Negativ	2	17	1	3	5	11	5	19	13
Pos./Neg.	2	17	6	17	8	18	4	15	20
Totalt	12		36		44		27		119

två grupperna är inte särskilt stora, men det tycks som om de icke-dialekttalandes inställning till dialekten är mindre positiv än de dialekttalandes.

Resultaten visar vidare att 13 elever har en negativ attityd och 20 ser både för- och nackdelar med dialekten och att kunna tala den. Ungefär lika många dialekttalande pojkar som icke-dialekttalande flickor är positivt inställda (29 resp. 31), medan 8 av 12 dialekttalande flickor har en positiv attityd till sin dialekt.

Av de dialekttalande eleverna har 81 % av pojkarna och 67 % av flickorna en positiv inställning till dialekten; bara 3 % av pojkarna har en negativ inställning. Av de icke-dialekttalande har 67 % av pojkarna och 70 % av flickorna en positiv inställning till dialekten. Icke-dialekttalande pojkar har i något högre grad än flickor (19 resp. 11 %) negativ attityd. Här är en skillnad i förhållande till de dialekttalande eleverna.

4.7.3.1 Positiv inställning till dialekten

Bland dem som har en positiv inställning kan man urskilja några större kategorier. En grupp menar att överkalixmålet är bra att kunna, för då kan man tala med mor- och farföräldrar och andra äldre. En annan grupp ger uttryck för åsikten att överkalixmålet skall leva kvar, och ytterligare en annan tycker att det är roligt att kunna överkalixmålet, att man blir betraktad som vuxen om man kan tala det.

»Jag kan då prata med farmor»

På delfrågan om varför det är en tillgång eller bra att kunna tala överkalixmål är en av de oftast förekommande motiveringarna att man vill förstå och kunna tala med far- och morföräldrar och andra gamla.

Exempel:

»Jag kan då prata med farmor på överkalixmål», »Många äldre talar bara överkalixmålet», »Många gamla pratar överkalixmålet. Det är lättare att prata med dom om man kan det», »Nästan alla äldre man känner pratar överkalixmålet», »En del gamla talar nästan bara överkalixmål. Kan också vara kul att kunna», »Min farmor och farfar gör det, och mormor och

morfar», »Det är lättare att kunna förstå farmor och farfar + mormor och morfar», »Man får lättare kontakt med gamla människor», »Man kan lättare tala med och förstå gamla människor, t.ex. farmor och farfar, mormor och morfar», »Man förstår ju bättre när äldre människor pratar med en», »De flesta gamla pratar ju det och dom kanske har lite svårt med vanlig svenska», »Då kan man tala med äldre, för de talar alltid ökx-målet».

Föräldrarna talar överkalixmål hemma

Vad tonåringar menar med äldre kan diskuteras. Tillhör föräldragenerationen också »äldre»? Svaren antyder att med »äldre» avses far- och morföräldragenerationen. Jag har därför isolerat en grupp svar där föräldrars, egna och andras, språkvanor antyds.

Exempel:

»Det är ett roligt språk, nästan alla mina kompisars föräldrar pratar det jämnt. Då är det bra att kunna förstå det», »Det är många som talar det, helst [= i synnerhet] föräldrar. Det är många som kommer och hälsar på och talar överkalixmålet», »Mamma och pappa brukar tala överkalixmål hemma och framför allt gamla talar överkalixmål, så det är kul att förstå vad som pratas om».

»Blir betraktad som en vuxnare person»

Några svar ger uttryck för att man är en vuxen person när man blir tilltalad på överkalixmål och själv också kan svara på dialekten. Barn talar svenska och blir tilltalade på svenska, medan man till vuxna använder dialekt. Dessa svar antyder att man som vuxen övergår till att tala överkalixmål, om man blir kvar i hembygden.

Exempel:

»Man blir mer betraktad som en vuxnare person», »Man förstår det i alla fall och när man blir äldre kan man tala det om det behövs».

»Man känner sig som en äkta överkalixare om man kan det»

Några av eleverna uttrycker också åsikten att när man kan dialekten känner man gemenskap med hembygden, man är en äkta »överkalixare».

Exempel:

»Alla äldre pratar det och då känner man ju sej som äkta överkalixare om [man] kan det», »Alla äldre pratar det och man känner sig som en överkalixbo om man kan det», »Man känner gemenskap med dem man pratar med».

Överkalixmålet skall leva kvar

I svaren märks en önskan att dialekten skall få en möjlighet att leva kvar, att den inte skall dö ut. Dialekten utgör socknens egenart, den delar man inte med någon utomstående.

Exempel:

»Det är synd om en sådan dialekt skulle dö ut», »Det är bra att kunna så att dialekten inte dör ut», »Det är kul att förstå när andra tilltalar en på överkalixmålet och sen kunna svara på överkalixmålet också. Det skulle vara roligt om överkalixmålet fick leva kvar», »Jag vill att språket skall leva kvar. Det skulle vara roligt om den yngre generationen frivilligt skulle lära sig överkalixmålet. Personligen förstår jag det mesta men kan inte prata», »Det är trevligt, och jag tycker att det bör bevaras. Dialekter är någonting mycket fint», »Det kan vara bra att kunna och föra vidare till nästa generation osv.», »Man kan känna gemenskap med dem man pratar med. Dialekten lever vidare», »Språket ska leva vidare», »Då skulle inte språket dö ut om jag och andra kunde det», »Därför det är bra att bevara överkalixmålet», »Bevara en gammal tradition», »Det är roligt att dialekten lever vidare», »Många jag känner talar det. Ett språk som måste föras vidare och då kan man själv bidra till det».

»Roligt att kunna»

På olika sätt har eleverna angivit att 'det är roligt eller kul att kunna' utan närmare förklaring. 15 svar ger på detta sätt uttryck för en positiv attityd.

Exempel:

»Det är roligt att kunna», »Det är roligt att kunna prata», »Det är roligt att kunna språk. Dessutom ett så ovanligt och gammalt språk», »Det är roligt att kunna för det är så originellt».

Hemligt språk

Några svar ger uttryck för uppfattningen att överkalixmålet är bra att kunna därför att andra, utsocknes, inte förstår det; man kan använda dialekten ungefär som ett hemligt språk.

Exempel:

»Man kan prata så att inte så många förstår det som kommer från en annan ort», »Därför att utbölingar inte förstår det ...», »På andra ställen är det ingen som förstår», »Då kan man tala något som inte alla kan» och »Man kan använda det när någon oförstådd [så!] sydlänning lyssnar».

4.7.3.2 Negativ inställning till dialekten

Bland dem som givit uttryck för en negativ attityd till överkalixmålet är de vanligaste motiveringarna dessa: det är onödigt med överkalixmålet, man klarar sig så bra med bara svenska; man kommer inte att ha någon nytta av det, eftersom det snart blir aktuellt med flyttning från Överkalix; det är ett fullt språk.

»Det är onödigt»

»Det är inga andra som pratar det», »Det är svenskan som gäller», »Det är onödigt. Det går lika bra med vanlig svenska», »Man glömmet bort det

ganska snart», »Det är inte många som talar det numera», »Inga andra än överkalixbor kan det. Det talas sällan», »Jag skall snart flytta härifrån och då har jag ingen nytta av det», »Man flyttar snart och då är det onödigt att kunna det», »Det är inte så noga längre att kunna det», »Det försvinner nog kanske senare».

»Om man pratar så, börjar man väl skriva så»

Ett och annat svar beskriver vad föräldrarna fick veta i sin barndom om dialekttalande barns skolresultat: man lyckas inte bra i skolan om man talar dialekt. (Jfr avsnitt 4.7.2.1.)

Exempel:

»Det är inte riktig svenska. Om man pratar så, börjar man väl skriva så. Jag tycker inte om överkalixmålet.

»Överkalixmålet är fult

Det är vanligt att man tar avstånd från den egna dialekten därför att man tycker att den inte är vacker. Ett par av svaren visar klart denna inställning.

Exempel:

»[...] det tycker int jag för att det e så tjoldrit o svårt, men det e fult. Det e så fult för man trasslar ihop tungan o allt annat!»

4.7.4 Medveten ändring av språket

Föräldrarna fick besvara frågan »Har Du under någon period i Ditt liv medvetet försökt ändra Ditt språk i riktning mot rikssvenska eller mot dialekt?». Svartalternativen var: 1) Nej, 2) Ja, i riktning mot överkalixmål, 3) Ja, i riktning mot rikssvenska.

Av de 146 föräldrar som besvarat frågan har drygt 8% angivit att de ändrat språket så att de talar mer överkalixmål och drygt 11% att de ändrat sitt språk mot rikssvenska så att de talar mer svenska och försöker att undvika den brytning som kännetecknar svensktalande överkalixbor (t.ex. $y > i$ och $b, d, g > p, t, k$.)

Drygt tre gånger så många kvinnor som män har ändrat sitt språk i riktning mot större riksspråkighet. Det torde bero på att dessa kvinnor är lärare eller har kontorsarbete av olika slag som medfört ett behov av att tala mer rikssvenska.

De som svarat jakande på delfråga 2 eller 3 fick som följdfråga: »Vid vilken ålder och varför?» En man uppger att när han i 11-årsåldern flyttade till en stad i övre Norrland ändrade han sitt språk radikalt mot rikssvenska. Enligt svaren sker ändringen vanligen i 15–20-årsåldern. Det är också under den perioden i sitt liv man måste flytta från Överkalix för att gå i högre skolor och för att få ett arbete. Denna flyttning blir oftast avgörande för hur det egna språket utvecklas.

Tabell 4.14. Medveten ändring av språket.

	Nej	%	Mot ökm.	%	Mot rsv.	%
Kvinnor	54	74	6	8	13	18
Män	63	86	6	8	4	5
Totalt	117		12		17	

Andra exempel på motiv för att ändra språket mot rikssvenska:

»För att man ej ville bryta på överkalixmål, när man gick skola på annan ort», »Därför att när jag gick på Gran [lanthushållsskola] talade vi flickor bara rikssvenska och då kändes det konstigt att börja tala överkalixmål efteråt», »Bosatt i Stockholm», »Medan jag gick på seminariet. Eleverna i träningskolan tyckte man pratade underligt och man försökte prata rikssvenska för att klara sig bättre», »Mina föräldrar pratade inte överkalixmål med oss barn, utan bara med varandra och andra vuxna. Utanför Överkalix kommuns gränser skämdes man ofta för den brytning och den torftiga svenska man hade [...] Jag bytte studieort och ibland fick man kritik för att man bröt på överkalixmålet som hade mycket låg status. Eftersom det egna språket intimt hänger samman med ens egen självbild och självkänsla fick man ju inte 'avslöja' sin egen 'dumhet'».

De som börjat tala mer överkalixmål har i regel gjort det på grund av arbetet. Kvinnor som arbetar vid olika kommunala inrättningar inom åldersvården skriver att de börjar tala dialekt med de gamla för att få bättre kontakt med dem. Män med arbetskamrater, ofta äldre än de själva, som är dialekttalande, tar upp dialekten för att komma in i gemenskapen.

Det finns också exempel på inflyttade som aktivt gått in för att lära sig överkalixmålet. En förälder skriver att hon ville lära sig dialekten när hon kom till Överkalix. Sedan gifte hon sig i en by, »där min svärmor och en farbror till min man talade 'dålig' svenska och gärna ville tala överkalixmålet vilket var till nytta för mig».

Men det finns också exempel på motsatsen, på mindre lyckade försök att tala överkalixmål. En kvinna beskriver varför hon började tala dialekt: »Vid kontakt med gamlingar i mitt arbete på vårdcentral, men det var dumt! Dom förstod mej inte så bra!» (dvs. hon talade överkalixmål så dåligt att de gamla inte förstod henne).

Exempel på motiv för att ändra språket mot överkalixmål:

»Jag arbetade med gamla på ålderdomshemmet», »Giftermål, arbete. I samband med giftermål. Min make och hans syskon talar samtliga bonska med varann. I arbetet är det bra om man kan uttrycka sig på bonskan, man får en naturligare kontakt med spec. äldre människor. [Vid ett speciellt tillfälle] fanns inget annat val än bonskan, då den äldre mannen i detta fall ej

förstod svenska», »När jag började jobba på servicehuset, började jag prata överkalixmål därför att många pensionärer pratar endast överkalixmål», »I mitt jobb och bland äldre bekanta pratade man överkalixmål, och därför försökte jag bemöta dom med samma mål», »Därför att man ville kunna prata ett bra överkalixmål med alla dom äldre. Under skoltiden var det bara svenska som gällde», »Vid inträdet i arbetslivet. De flesta arbetskamrater pratade övervägande överkalixmål», »På jobbet».

4.8 Förmågan att uttrycka sig på svenska

4.8.1 Kompetens i svenska

Samtliga informanter, både elever och föräldrar, fick bedöma sina kunskaper i svenska i enkätfrågan »Hur ser Du på Dina kunskaper i svenska?» Det fanns fyra givna svarsalternativ:

1. Jag tycker att mina kunskaper i svenska är bra.
2. Jag tycker att mina kunskaper i svenska är tillräckliga.
3. Jag tycker ibland att jag har vissa brister i mina kunskaper i svenska.
4. Jag tycker ofta att jag har brister i mina kunskaper i svenska.

De dialekttalande elevernas och föräldrarnas svar visar stora överensstämmelser med varandra när det gäller denna fråga. Bara 14% av eleverna och 17% av föräldrarna uppger att de tycker sig ha brister i sina kunskaper i svenska.

Av de icke-dialekttalande eleverna anser 6% sig ha vissa brister i sina svensk kunskaper, medan inte någon har markerat svarsalternativ 4, dvs. att de ofta skulle ha bristande kunskaper i svenska. Här visar sig skillnader i elevernas och föräldrarnas svar.

Av de icke-dialekttalande föräldrarna anser 14% att de har brister i sina kunskaper i svenska. Av dem uppger sig 6% ofta ha bristande kunskaper. Det rör sig dock bara om tre personer, och man kan därför inte dra alltför

Tabell 4.15. Samtliga elever och föräldrar: bedömning av de egna kunskaperna i svenska.

Svarsalternativ	Elever +D		Föräldrar +D		Elever -D		Föräldrar -D	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Bra	19	38	48	42	32	36	30	63
Tillräckliga	24	48	48	42	51	58	11	23
Vissa brister	5	10	18	16	5	6	4	8
Ofta brister	2	4	1	1	0	0	3	6
Totalt	50		115		88		48	

vittgående slutsatser. Men det kan ändå vara värt att kommentera resultatet.

Skillnaden mellan elever och föräldrar på den aktuella punkten kan bero på att det finns inflyttade föräldrar från Finland som inte har svenska som modersmål och därför tycker sig brista i svenskkunskaperna. Vilka bristerna kan tänkas vara framgår inte på grund av frågans formulering, men det kan bl.a. röra sig om grammatiska kunskaper, med svårigheter att uttrycka sig i tal och skrift som följd, och svårigheter att stava osv.

I en motsvarande enkätfråga i Hultgrens undersökning från övre Dalarna visar 1/3 dialekttalande och icke-dialekttalande elever och föräldrar att de har brister i de egna kunskaperna i svenska (Hultgren 1983 s. 111 f.). Hultgren skriver att svaren inte tyder »på att bristerna har något samband med dialekten», men tillägger: »(Möjligen kan dock frågan fungera något olika för dialekttalande och icke-dialekttalande. De förra kan med viss rätt ha läst in ett underförstått 'om man tar hänsyn till att du är dialekttalande'.)»

I sin publicerade fakultetsopposition på Hultgrens avhandling kritiserar Erik Olof Bergfors (1985 s. 52 f.) utformningen av denna fråga. Han frågar sig om informanterna vet vad de svarar på. Gäller frågan muntliga eller skriftliga färdigheter, kunskaper i grammatik eller kanske hela fältet? Naturligtvis avses det sista, men vi kan inte vara säkra på att svararna menar det, skriver Bergfors.

De farhågor som Hultgren hyser och den kritik som Bergfors framför kan också appliceras på min fråga. Jag har utformat den på ungefär samma sätt som Hultgren, delvis för att härvidlag kunna göra en jämförelse med förhållandena i övre Dalarna, men utan att först ha beaktat reservationerna hos Hultgren och Bergfors. Frågan hade förmodligen då fått ett annat utseende men hade å andra sidan inte kunnat användas för jämförelse med Hultgrens material.

4.9 De icke-dialekttalandes språksituation

De som flyttar till Överkalix har i många fall rötter där och återvänder alltså till hembygden. Föräldragenerationen kan därför vara väl förtrogen med dialekten. Eleverna, dvs. barnen till dessa återvändande föräldrar, har däremot inte samma förtrogenhet med dialekten, som de hört kanske bara under några veckor varje sommar.

De personer utan rötter i Överkalix som flyttar till bygden möter ofta ett språk som är helt främmande för dem. Till en början förstår de dialekten med största svårighet. Även om svenska talas i alla officiella sammanhang, är dialekten det naturliga samtalsspråket för de flesta äldre människor, i synnerhet i byarna utanför tätorten.

En naturlig följdfråga i föräldraenkäten till dem som svarat nekande på frågan om förmågan att tala överkalixmålet var: »Har Du svårigheter att förstå överkalixmålet?» Svartalternativen var: 1) Stora, 2) Måttliga, 3) Inga.

Av de inflyttade föräldrar som inte talar dialekt uppger 23 (68%) att de har svårigheter att förstå överkalixmålet (10 stora, 13 måttliga svårigheter), medan 11 (32%) inte anser sig ha några sådana svårigheter.

Bland föräldrainformanterna tycks det inte oväntat finnas ett samband mellan förmågan att förstå överkalixmål och antalet år de bott i Överkalix. Av de 23 som har markerat att de har svårigheter av nämnd art har fler bott färre år i Överkalix än de som inte har förståelseproblem (43% mot 18%).

Det tycks däremot inte finnas något samband mellan yrket och förståelsen av den nya dialekten. Av de föräldrainformanter som markerat att de har stora eller måttliga svårigheter att förstå överkalixmål är hälften arbetare, facklärdade eller ej facklärdade, och hälften tjänstemän på olika nivåer. Av de 11 personer som inte anser sig ha förståelseproblem är tre arbetare och sju tjänstemän. Yrkeskategoritillhörighet är således egal i detta fall.

Av de tio med stora förståelseproblem kommer fyra från Finland med finska som modersmål, tre från Tornedalen och två från Mellansverige. Av de 11 som inte har förståelseproblem kommer tre från Tornedalen, en från Götaland, fyra från de närmaste socknarna i Norrbotten, där det talas ett lokalt mål som har många likheter med överkalixmålet, och slutligen tre från dialektområden i övriga Norrland. Den som bott länge på orten och kommer från en bygd där det talas ett mål med många beröringspunkter med överkalixmålet måste rimligen ha större möjligheter att förstå detta än exempelvis den som är inflyttad från Finland med finska som modersmål.

Elevenkätens motsvarande fråga lyder: »Anser Du att Du själv förstår överkalixmålet?» Här finns fyra svartalternativ: 1) Ja, allt, 2) Nästan allt, 3) Nästan ingenting, 4) Nej.

Av de icke-dialekttalande eleverna uppger 13 (35%) att de har stora förståelseproblem (3 förstår inte alls, 10 förstår nästan ingenting), medan 24

Tabell 4.16. De inflyttade icke-dialekttalandes språksituation.

Svartalternativ	Elever:		Föräldrar:					
	K	M	K	M	K	M	K	M
	Antal	%	Antal	%	Antal	%	Antal	%
Stora/måttliga svårigheter								
Förstår (nästan) ingenting	7	30	6	43	15	89	8	89
Inga svårigheter								
Förstår (nästan) allt	16	70	8	57	10	40	1	11
Totalt	23		14		25		9	

(65 %) uppger att de förstår nästan allt. Inte mer än en tredjedel av dessa elever har alltså stora svårigheter att förstå dialekten.

Resultaten visar klara skillnader mellan eleverna och deras föräldrar i detta avseende. Det kan bero på att barn anpassar sig lättare än vuxna i språkligt hänseende, lättare lär sig nya språk, dialekter och tonfall. Vuxna är färdiga och etablerade i språkligt hänseende och nöjda i sin språkliga tillvaro. Det kan också bero på att vuxna är mer självkritiska och har större insikter i vad som menas med att »kunna» och att »förstå».

I ett avseende finns det dock överensstämmelser mellan de båda informantgruppernas svar. I både föräldra- och elevmaterialet framträder vissa könsskillnader: de manliga informanterna tycks ha större svårigheter än de kvinnliga att förstå överkalixmål. Det är ett överraskande resultat, som går stick i stäv mot Hultgrens (1983 s. 113).

För att på ett någorlunda överskådligt sätt kunna jämföra eleverna med föräldrarna har jag gjort sammanslagningar av svarsalternativen, se tabell 4.16.

Överkalixborna hyser själva uppfattningen att deras mål är i det närmaste omöjligt att förstå för utomstående och ger därför obekanta och inflyttade få chanser att höra den lokala dialekten. Så snart en främling är närvarande växlar de till standardsvenska, för att alla skall förstå. Liknande intryck har också Hultgren (1983 s. 115) redovisat beträffande dalmål i allmänhet och malungsmål i synnerhet.

4.10 Språkbruket i klassrummet

Eleverna fick besvara några enkätfrågor som rör bruket av dialekt under lektionerna och lärarnas eventuella reaktioner på detta.

Frågesviten inleddes med frågan »Hur många av de lärare Du har det här läsåret tror Du förstår överkalixmålet?». Svarsalternativen var: 1) Samtliga, 2) De flesta, 3) Några stycken, 4) Inga alls.

Tabell 4.17. Samtliga elever: lärare som antas förstå överkalixmål.

Svarsalternativ	Antal	%
Samtliga	18	13
De flesta	87	63
Några	31	22
Inga	2	1
Totalt	138	

Tabell 4.18. Samtliga elever: lärare som antas förstå överkalixmål, aggregerade svarsalternativ.

Svarsalternativ	Fråga	Antal	%
Nästan alla	1-2	105	76
Ett fåtal	3-4	33	24
Totalt		138	

Tre fjärdedelar (76%) av eleverna anser att nästan alla lärarna förstår dialekten. Eftersom jag inte utarbetat någon enkät för lärarna, kan jag inte hänvisa till deras svar, men mycket tyder på att eleverna har gjort en riktig bedömning härvidlag.

4.10.1 Hur vanligt är det att någon lärare använder dialekt i klassrummet?

I skolan finns flera lärare som är födda i Överkalix och talar överkalixmål. Vid samtal med några av de dialekttalande lärarna berättar de att det någon enstaka gång händer att de på skämt talar dialekt i klassrummet. Den andra frågan till eleverna i sviten om bruket av dialekt i skolan löd: »Hur vanligt är det att någon lärare använder överkalixmål i samtal med elever?». Det gavs fyra svarsalternativ: 1) Mycket vanligt, 2) Ganska vanligt, 3) Ganska ovanligt, 4) Mycket ovanligt.

Ingen av eleverna har kryssat för alternativet »Mycket vanligt». Endast en, en pojke, har markerat »Ganska vanligt». Enligt elevernas svar är det följaktligen en sällsynt företeelse att lärarna använder dialekt i klassrummet (se tabell 4.19). Siffrorna från lärarnas sida vad beträffar bruket av dialekt i skolan talar sitt tydliga språk: det förekommer nästan inte alls.

Tabell 4.19. Samtliga elever: hur vanligt är det att någon lärare använder dialekt i klassrummet?

Svarsalternativ	Antal	%
Mycket vanligt	0	0
Ganska vanligt	1	1
Ganska ovanligt	33	24
Mycket ovanligt	105	76
Totalt	139	

Tabell 4.20. Samtliga elever, könsmässig fördelning: hur vanligt är det att någon elev använder dialekt i klassrummet?

Svarsalternativ	Antal	%
Mycket vanligt	0	0
Ganska vanligt	0	0
Ganska ovanligt	28	20
Mycket ovanligt	111	80
Totalt	139	

4.10.2 Hur vanligt är det att någon elev använder dialekt i klassrummet?

Den tredje frågan i frågesviten hade lydelsen: »Hur vanligt är det att någon elev under en lektion använder dialekt i samtal med läraren?» Svartalternativen var desamma som under 4.10.1.

Ingen av eleverna har kryssat för alternativen Mycket vanligt eller Ganska vanligt. Så många som 111 (80%) anser det vara mycket ovanligt att någon tilltalar en lärare på dialekt.

Svaren på följdfrågan »Hur brukar läraren då reagera?» visar att det inte uppstår någon större dramatik när en elev använder dialekt i klassrumssituationen. Eleverna fick tre svarsalternativ: 1) Läraren rättar omedelbart eleven och ber denne prata svenska, 2) Läraren bryr sig inte alls om detta och 3) Läraren svarar på dialekt.

Bara 7% av eleverna svarar att läraren ogillar att bli tilltalad på dialekt i lektionssammanhang, medan så många som 20% kryssat för detta alternativ i Hultgrens undersökning från övre Dalarna (Hultgren 1983 s. 124). Över hälften av eleverna i min undersökning, 60%, har svarat att läraren inte alls bryr sig om att han blir tilltalad på dialekt.

Det tycks finnas ett samband mellan elevens ålder och hur ofta läraren svarar på dialekt. Ju äldre eleven är, desto oftare uppger han eller hon att läraren svarar på överkalixmål. 16 (36%) av niondeklassarna, 15 (29%) av åttondeklassarna och 8 (19%) av sjunde klassarna har markerat att läraren, när han blir tilltalad på dialekt, visar sitt gillande genom att själv svara på dialekt. Detta kan ha att göra med elevernas egen ökade användning av dialekten. Kunskaperna i överkalixmålet tilltar med stigande ålder. Det får till följd att eleverna använder dialekten i större utsträckning, den får ett utökat användningsområde – inte bara så att enstaka ord används.

Den fjärde och sista frågan i sviten om språket i klassrumssituationen gällde en speciell användning av dialekten, nämligen de tillfällen då en elev använder överkalixmålet för att sätta den lärare som inte förstår dialekten

på prov. Frågan löd: »Har det hänt att någon överkalixmålstalande elev använt dialekt för att skämta med eller reta en lärare som inte förstår dialekten? Sätt ett kryss». Svartalternativen var fyra: 1) Ja, ofta, 2) Ja, en eller ett par gånger, 3) Nej, aldrig och 4) Vet ej.

Trots att de två första alternativen vid min bearbetning av enkätsvaren slagits samman, är det bara 12 (9%) som anser att dialekten används för detta speciella syfte.

Även här avviker Hultgrens resultat från mina. Över hälften av hans elever har svarat jakande på den aktuella frågan, vilket torde sammanhånga med att det lokala målet används betydligt mer också av ungdomar i övre Dalarna än i Överkalix.

4.10.3 Fick föräldragenerationen använda dialekt i klassrummet?

Som framgått av föregående avsnitt, uppger nästan 80% av eleverna att det är mycket ovanligt att en elev använder dialekt i klassrummet. Föräldrarna fick inte den frågan i sin enkät, men de fick ta ställning till följande: »Hur bemötte lärare och skolläring bruket av dialekt (alltså överkalixmål) när Du gick i folkskolan/grundskolan?» Det gavs fyra svartalternativ: 1) Dialekt fick inte förekomma i skolan överhuvudtaget, 2) Dialekt tilläts bara på rasterna, 3) Dialekt fick *talas* också under lektionerna. Dialektala ord och vändningar i uppsatser och andra skriftliga prov gav dock alltid »bock i kanten», 4) Vi fick fritt bruka dialekt såväl i tal som i skrift.

Som framgår av tabell 4.21 har 57% av föräldrarna uppgivit att dialekt tilläts bara på rasterna, inte under lektionerna. 27% har markerat att dialekt fick *talas* under lektionerna, men att dialektala ord och vändningar i uppsatser och andra skriftliga prov gav »bock i kanten». Endast 4% har uppgivit att de fick fritt använda dialekt i såväl tal som skrift.

Det kan i stort sett inte iaktas någon könsskillnad när det gäller uppfattningen om lärares och skolläringens inställning till dialekt i skolan. Ett undantag utgör dock det första svartalternativet, där 19% av kvinnorna

Tabell 4.21. Samtliga föräldrar: skolans hållning till bruket av dialekt (D) i folkskolan/grundskolan.

Svartalternativ	Antal	%
Ej D i skolan	14	12
D på rasterna	65	57
D talas under lektionerna	31	27
Fritt bruk av D	4	4
Totalt	114	

anser att dialekt inte fick förekomma i skolan, mot bara 8% av männen. Kvinnorna kände tydligen ett större tryck på sig än vad männen gjorde att undvika dialekt i skolan. Färre kvinnor än män är dialektalande också i vuxen ålder (jfr avsn. 4.5.3).

I en uppföljningsfråga uppmanades informanterna att belysa sitt svar med någon episod. Några av dem har gjort det, men de har också tagit tillfället i akt att ge andra betydelsefulla kommentarer. En informant skriver: »OBS! Ingen talade överkalixmål.» Flera andra av de tillfrågade låter liknande tankar komma till uttryck: »Minns ej att mina kamrater talade dialekt med mig eller andra», »Det var inte vanligt att någon talade dialekt i skolan på 60-talet, inte hemma heller, föräldrarna pratade dialekt till varandra och blandat till oss barn, mest svenska», »Jag har inget minne av att någon överhuvudtaget talade bonska under skoltid. Det var nog så att man tyckte det var mycket fullt och ovårdat att tala bonska», »Dialekt förekom ej. Det fanns inget förbud. Naturligt att tala rikssvenska», »Det förekom inte att jag eller mina kamrater pratade överkalixmål, varken i skolan eller hemma», »Jag tror inte det var förbjudet att tala överkalixmål. Men man pratade ju svenska ändå på lektionerna».

Åter andra informanter uppger att deras lärare inte förstod överkalixmål, varför man av den anledningen inte kunde använda det: »Vi hade ofta lärare som ej förstod», »Lärarna var i huvudsak ej från orten och pratade allmänt rikssvenska.» En informant erinrar sig att svenskläraren i realskolan var skånska, »vilket ledde till diverse förvecklingar». Han har dock inte exemplifierat någon av dessa förvecklingar. En manlig informant minns: »Vi talade överkalixmål med varandra, oftast svenska med lärare eller vid tal till samtliga». En annan informant hävdar att »det ansågs obildat att prata dialekt i skolsalen».

En kvinna beskriver den rädsla som då fanns hos pedagoger om barn hade ett annat språk eller en dialekt i botten eller som modersmål, dvs. om barnen var tvåspråkiga eller bidialektala: »Lärarna talade med föräldrarna om att vi fick svårt att klara svenskan om de pratade överkalixmål till oss hemma.»

Till samma sfär som skolan hör »arbetsstugorna» (elev- eller skolhem) i Tornedalen (se Norrbottens arbetsstugor 1903 1/7 1943 s. 14 f., Slunga 1965 s. 87 f.), vilka hade tagit som sin uppgift att främja svenska språket bland barn i Tornedalen. Barnen blev förbjudna att tala finska med varandra. Om de ändå gjorde det, blev de bestraffade på olika sätt. Förhållandena var likartade vid skolhemmen i Överkalix. Där var det i stället dialekten, överkalixmålet, som förbjöds. Flera av mina sagesmän har berättat härom. Också ett enkätsvar av en kvinna född 1930 kan citeras i sammanhanget: »Jag bodde på skolhem och där var det förbjudet att tala överkalixmål. Personalen skvallrade åt föreståndarinnan.»

Några svar beskriver i all korthet de utpräglat överkalixmålstalandes

problem, t.ex. »Barn från hem som talade dialekt var mycket blyga under lektionerna». En informant (född 1948) som gått folkskola i Vännäsberget skriver: »Barn från Kalixälvs, ca 2 km från Vännäsberget, talade alltid överkalixmål sinsemellan, medan de alltid pratade rikssvenska med barn från Vännäsberget. Kan bero på att de bodde mera isolerat än barn från min by.»

En kvinnlig informant (född 1951) berättar en episod som drabbade henne: »I lågstadiet använde jag ordet 'millit' ['skrynklig'] om en sak som var skrynklig. Blev utskrattad av läraren och skarpt tillrättvisad.»

4.11 Sammanfattning av enkätens attitydfrågor

Av föräldrarnas enkätsvar framgår att överkalixmål talas hemma med äldre släktingar, vänner och grannar – det är dialektens domän. Svaren på de öppna frågorna understryker dessa förhållanden på olika sätt.

36% av eleverna och 70% av föräldrarna är dialekttalande. Materialet visar också att det är av stor vikt att båda föräldrarna är dialekttalande för att det skall talas överkalixmål i hemmet och för att barnet skall lära sig att tala dialekten.

Ingen av de dialekttalande föräldrarna anser sig vara dialektalt enspråkig. Inte heller anser sig några tala ett sådant blandspråk att de inte kan skilja på dialekt och standardsvenska. 11% talar bara standard och 75% håller isär de båda varieteterna. De talar dialekt i vissa sammanhang och standard i andra – de är bidialektala.

Det är numera helt normalt i Överkalix att föräldrar som använder dialekten som hemmaspråk uppfostrar sina barn på standardsvenska. På min fråga varför de använder svenska till barnen finns många motiveringar i svaren. Några av dem kan sammanfattas med orden »Därför att barnen kommer att använda standardsvenska». Därmed underförstås att de för att skaffa sig utbildning och få ett arbete måste flytta från hemorten, i första hand till kuststäderna i Norrbotten men också till Mellan- och Sydsverige. Då är det bara ett hinder att kunna tala en dialekt och att bryta på överkalixmål.

En annan återkommande motivering är att barnen kan få problem i skolan, särskilt i ämnet svenska, om de talar dialekt. De kan få svårigheter med att stava och att uttrycka sig på standardsvenska.

Bara 4% av föräldrarna svarar att de medvetet ändrat sitt språk till att börja tala mer dialekt. Det har de gjort på grund av arbetet. Kvinnor som arbetar vid olika kommunala inrättningar inom åldringsvården gör det för att få bättre kontakt med de gamla. Män som har dialekttalande arbetskamrater gör det för att bättre komma in i gemenskapen.

Mer än tre gånger så många kvinnor som män har ändrat sitt språk mot större riksspråkighet (kvinnor 18%, män 5%). Flera har angett att de under

sin utbildningstid varit tvungna att ändra sitt språk för att inte bryta på dialekt. En kvinna avslöjar att hon under sin utbildning i Mellansverige ibland fick kritik för att hon bröt på överkalixmål som hade låg status.

En av kvinnorna avslöjar att hon skämdes över att tala överkalixmål, när hon var yngre. Det var »finare» att tala svenska. Både män och kvinnor anger att standardsvenska är deras första och bästa språk.

De få föräldrar som också tilltalar sina barn på dialekt uppger att de tycker att barnen bör kunna tala dialekten för att hålla den levande.

77% av de dialekttalande eleverna och 69% av de icke-dialekttalande har en positiv attityd till dialekten, dialekttalande pojkar mer än dialekttalande flickor. Den vanligast uppgivna fördelen med dialekten är att den gör det möjligt att samtala med far- och morföräldrarna på deras bästa språk. Åter andra elever uppger den samhörighet och gemenskap med hembygden som de genom språket känner sig delaktiga i. Eftersom alla äldre talar dialekten, känner man sig som en äkta överkalixare, om man själv kan den, är andra motiveringar. Några vill också att den skall leva kvar och försöker därför att lära sig den.

De elever som intar en negativ attityd till dialekten uppger att det är onödigt med en dialekt. Det är inte riktig svenska. Om man pratar så börjar man väl skriva så, är några av elevkommentarerna.

Min undersökning visar att dialekten åtnjuter lägre prestige. Dess ställning försvagas i alla tidigare självklara domäner, i familjen, med grannarna, vännerna osv., vilket får till följd att man också inom dessa domäner börjar använda rikssvenska. I vissa kretsar kan en negativ inställning till dialekten märkas, men samtidigt uppträder en ny positiv attityd, när man märker att dialekten är på väg att gå förlorad. En positiv attityd är i sig inte nog för att ändra den utveckling som sker med dialekten. (Jfr avsn. 3.1; Fishman 1979 s. 104 ff.) Därför tilltar möjligheterna till förändring när den positiva inställningen i ungdomarnas svar visar sig i tankegångar som: »Vi måste rädda vad som räddas kan, innan det är för sent» och »Vi unga måste skynda att lära oss dialekten, medan det finns någon som fortfarande kan lära oss». Men när språkbytesprocessen gått så fort och nått så långt som den gjort i Överkalix, är den trenden inte lätt att bryta. Överkalixmålet tycks vara ohjälpligt på väg att dö ut.

4.12 Det regionala eller dialektala ordförrådet hos skolungdomar och deras föräldrar i Överkalix

4.12.1 Syfte

Syftet med denna del av enkätundersökningen är, som redan nämnts, att studera i vilken utsträckning regionala eller dialektala ord och uttryck ingår

i det aktiva eller passiva ordförrådet hos skolungdomar och deras föräldrar i Överkalix.

4.12.2 De språkliga frågorna och språkdragen – en presentation

Enkätens specifikt språkliga del, som avslutar hela frågeformuläret, omfattar tre frågetyper och tar upp ord, betydelsevarianter, böjningsformer och fraser vars geografiska utbredning är begränsad till övre Norrland, i något fall enbart till Överkalix.

Till grund för undersökningen ligger Ågren 1972, Berg 1976 och 1978 samt Thelander 1985;² ett antal språkdrag har också hämtats ur Pihl 1960 och ur egna uppteckningar.

De testade regionala och dialektala språkdragens avvikelser från riksspråksnormen varierar betydligt. Det gäller ord, lexem, som inte finns i riksspråket (*limmin/lämnen*) eller som i Överkalix har en annan betydelse än i riksspråket (*skadlig*). Det gäller också ordbildningar (*nyskjortan*), fraser (*hitta igen*) och morfologiska och/eller syntaktiska särdrag (*förtjust* som predikativ till subjekt i pluralis) som alla avviker från riksspråket. Det gäller slutligen också sådana syntaktiska särdrag som hämtat sina mönster i de omgivande språken finska/samiska (*hit flyttat, dit meta*). Språkdragen med sina varianter hör till hemmets och det dagliga livets sfärer med ord också för lekar och andra aktiviteter. De hör, på några undantag när, till det ordförråd man använder dagligen.

I den följande presentationen av de undersökta språkdragen och vid diskussionen av dem har vart och ett försetts med ett löpnummer för att det lättare skall hittas i bilagan. Varje språkdrag i frågeformuläret har satts in i en fullständig mening, där betydelsen förhoppningsvis framgår klart. Kontexten har stilmässigt givits en förhållandevis talspråklig prägel men med normal ortografi. Undantagna är dock språkdragen 60, 63, 65 och 67, där *och/latt* återges med *å* för att understryka det talspråkliga.

Den första språkliga frågan tar upp 20 meningar med ett understruket (här kursiverat) ord eller uttryck i varje mening. De understrukna (kursiverade) orden förekommer mer eller mindre frekvent i dialekten men också i det lokala standardspråket. Informantens uppgift var att efter varje ord eller uttryck kryssa för ett av följande alternativ:³

- Jag har alltid använt uttrycket och gör det fortfarande
- Jag har först på senare år börjat använda uttrycket
- Jag använde tidigare uttrycket men gör det inte längre

² Framställningens inledning följer i huvudsak mönstret från Thelander 1985.

³ De fem svarsalternativen har givits samma utformning som i Thelander 1985 (s. 124).

- Jag har själv aldrig använt uttrycket men hört andra göra det
- Jag har själv inte använt uttrycket och heller aldrig hört andra göra det.

Språkdragen är:

1. *lämmen/limmin* 'stel i kroppen efter hårt arbete eller träning'
2. *vars* 'var, varthän'
3. *häft* sup. av *häva* 'föra, placera'
4. *hitta igen* 'finna'
5. *otagit* 'inte tagit'
6. *skrövligt* 'skrynkligt'
7. *bont* 'mallig, bråkig'
8. *nyskjortan* 'den nya skjortan'
9. *mjukbrösmörgås* 'smörgås av mjukt bröd'
10. *slutar ut* pres. 'slutar upp (med något), låter bli (att göra något)'
11. *haska* 'slösa bort, förslösa'
12. *att* konj. i självständig utropssats (Thorell 1982 § 786)
13. *millar ihop* 'skrynklar'
14. *dit meta* avseende adverbets plats i satsen (samisk/finsk interferens)
15. *vissa* adv. 'förvisso, åtminstone'
16. *trönska* 'trilskas, diskutera'
17. *korntjuvar* 'gråsparvar'
18. *sjosig* 'lysten efter något (gott att äta)'
19. *brunka* 'knix, gupp i skidbacke'
20. *blakar* pres. 'häller eller öser ut häftigt' m.m.

I den andra språkliga frågan ges 20 meningar med två eller tre synonymer inom klammer. Den ena varianten, som är en riksspråksform (= R), har ibland givits en utpräglad skriftspråklig utformning, ibland en talspråklig. De övriga varianterna är lokalspråkliga (= Ö) men i regel inte begränsade till Överkalix utan förekommande i hela Norrbotten (= Nb) och även i stora delar av övre Norrland i övrigt. Ett par av språkdragen har varianter som vill testa godtagbarheten av adverbets placering i satsen i enlighet med en ordföljd som är resultatet av interferens från finska/samiska.

Språkdragen/variablerna är:

- Prepositionen *bredvid* med varianterna 21 *åti* (Ö), 22 *jämte* (mellansvensk) och 23 *bredvid* (R).
- Preposition/ej preposition vid uttrycket *ha reda* med varianterna 24 *reda* (Ö), 25 *reda om* (Ö) och 26 *reda på* (R).
- Preposition/ej preposition vid verbet *ringa* med varianterna 27 *ringa någon* (R), 28 *ringa till* (R) och 29 *ringa åt* (Nb).
- Val av preposition vid verbet *tala* med varianterna 30 *talar åt* (Nb), 31 *talar med* (R) och 32 *talar till* (R).
- Placeringen i satsen av adverbet *hit* med varianterna 33 *hit flyttat* (interferens från finska/samiska) och 34 *flyttat hit* (R).

- Participet *förtjust* i predikativ ställning med subjektet i pluralis med varianterna 35 *förtjust* (Nb) och 36 *förtjusta* (R).
- Adverbet *annorlunda* med varianterna 37 *eljest* (Nb), 38 *annars* (Nb) och 39 *annorlunda* (R).
- Preposition/ej preposition vid verbet *fråga* med varianterna 40 *fråga någon* (R), 41 *fråga av* (Nb) och 42 *fråga ... om* (R).
- Infinitivmärke att/ej infinitivmärke vid två verb med varianterna 43 *ringa beställa* (Nb), 44 *ringa å beställa* (R) och 45 *att ringa å beställa* (R).
- Adverbpartikelns placering vid presens av verbet *se ut* med varianterna 46 *ser ut så svag* (Ö) och 47 *ser så svag ut* (R).
- Particip av verbet *sopa bort* med varianterna 48 *bortsopat* (R) och 49 *sopat bort* (Nb).
- Verbet *låta* med varianterna 50 *låter ut* (Ö) och 51 *låter* (R).
- Particip av verbet *sätta fram* med varianterna 52 *satt fram* (Nb) och 53 *framsatt* (R).
- Adjektivet *rädd* med varianterna 54 *rädd för* (R) och 55 *rädd* (Nb).
- Det lokala adverbets placering i satsen med varianterna 56 *i taket dom* (interferens från samiska/finska) och 57 *dom i taket* (R) (jfr *hit* ovan).
- Adverbpartikelns placering vid verbet *se ut* med varianterna 58 *såg det verkligt hemskt ut* (R) och 59 *såg det ut verkligt hemskt* (Ö).
- Infinitivmärke efter adjektivet *van* med varianterna 60 *van å* (R) och 61 *van* (Nb).
- Infinitivmärke efter uttrycket *går bra* med varianterna 62 *går bra göra* (Nb) och 63 *går bra å göra* (R).
- Infinitivmärke efter participet *tvungen* med varianterna 64 *tvungen se efter* (Nb) och 65 *tvungen å se efter* (R).
- Infinitivmärke efter verbet *gå* 'är möjligt' med varianterna 66 *det går inte sova* (Nb) och 67 *det går inte å sova* (R).

Den tredje och sista språkfrågan ville undersöka bruket av och kännedomen om betydelsevarianter hos nio ord. Varje ord gavs i tre olika meningar, av vilka en var avsedd att utgöra ett exempel på riksspråklig användning, en innehöll en inom Överkalix eller hela övre Norrland använd särbetydelse av ordet och en var ett nonsensalternativ (för att skärpa försökspersonernas uppmärksamhet). I instruktionen ombads försökspersonerna att skriva bokstaven S vid mening eller meningar där ordet återfanns på det sätt som de själva brukade använda det och med bokstaven A markera vad de kände igen som andras användning av ordet. Obekanta varianter skulle lämnas omarkerade.

Orden med sina betydelsevarianter är:

- 68–70 *skadlig*: variant 68 = 'ömtålig, värdefull' (Nb); variant 70 = (R)
- 71–73 *snöra*: variant 71 = 'kasta, slänga' (Nb); variant 73 = (R)
- 74–76 *lika*: variant 74 = (R); variant 75 = 'ändå, likväl' (Nb)

77–79 *bro*: variant 78 = 'yttertrappa' (Nb); variant 79 (R)
80–82 *fast*: variant 80 = ung. 'även om (så vore)' (Nb); variant 81 = (R)
83–85 *räka*: variant 83 = 'flyta, driva' (Nb); variant 84 = (R)
86–88 *nagla*: variant 86 = 'vara klåfingrig' (Nb); variant 88 = (R)
89–91 *ränta*: variant 89 = 'uthuslänga' (Nb); variant 90 = (R)
92–94 *elak*: variant 92 = (R); variant 94 = 'arg; ond, svår om sjukdom; obekvämlig' (Nb)

Flera av försökspersonerna har mot instruktionen markerat med X i stället för S eller A, vilket försvårar bearbetningen av frågan. Det verkar som det är S (= »använder själv») som avses, och kryssmarkeringarna har därför tolkats på det sättet. (Jfr Thelander 1985 s. 38, som ställts inför samma problem.)

Skillnaderna mellan de tre frågetyperna till trots kan svaren för vart och ett av de 94 språkdragen eller alternativen betraktas som hörande till endera av två kategorier. Den ena är »använder själv», den andra »använder inte själv».

Om något av de två första alternativen i språkfråga 1 markerats, hänförs det till kategorin »använder själv» eller » eget bruk», och om något av de tre senare alternativen markerats, kategoriseras det som »använder inte själv» eller »ej eget bruk». Saknas kryss i alla rutorna för något språkdrag, räknas det som bortfall.

I språkfråga 2 räknas – under förutsättning att något av alternativen inom samma klammer strukits under – understrykning som betecknande » eget bruk», ingen understrykning som »ej eget bruk». Saknas understrykning inom klammern, räknas det som bortfall.

I den tredje språkfrågan kategoriseras S eller X som » eget bruk». Som »ej eget bruk» betraktas A eller ingen markering, under förutsättning att någon av betydelsevarianterna markerats. Som bortfall räknas helt uteblivna markeringar.

4.12.3 Resultat av de språkliga frågorna

Ett välkänt och i litteraturen diskuterat problem gäller de svårbedömda enkätsvaren om det egna språkbruket (se t.ex. Trudgill 1972, Widmark 1973 s. 20, Thelander 1985 s. 38 ff.). Thelander (a.a. s. 39) påpekar att medvetenheten om det egna språkbruket inte är särskilt hög och att i undersökningar där jämförelser mellan det rapporterade och det faktiska språkbruket kunna göras, systematiska skillnader har iakttagits. Vid dessa mätningar har det funnits anledning att misstro det självrapporterade bruket. Två tendenser har utkristalliserats. Den ena är att informanterna visar en benägenhet att underskatta graden av variation i sitt eget språkbruk, den andra att de systematiskt överrapporterar den variant som de betraktar som en ideell

norm i sin grupp, men som de i verkligheten bara tror sig följa. Normen kan då enligt Trudgill (a.a.) antingen vara högspråk, vilket är normalfallet, eller lågspråk med s.k. dold prestige. I det stora hela förefaller enkätdata spegla samma språkliga verklighet som språkbruksanalysen, skriver Thelander (1985 s. 46) beträffande sin undersökning, vid vilken han haft möjlighet att jämföra samma personers enkätsvar och bandinspelade tal. Det finns ingen anledning att tro att det skulle råda andra förhållanden härvidlag i föreliggande undersökning.

4.12.3.1 Språkfråga 1

Den första språkliga frågan skiljer sig från de två övriga på så sätt att den enbart tar upp sådana ord som är mer eller mindre frekventa i dialekten och det lokala standardspråket och inte erbjuder några riksspråkliga alternativ. I den inledande instruktionen till de språkliga frågorna påpekades särskilt att intresset inte är fokuserat till försökspersonernas uppfattning om vad de anser vara rätt eller fel i språket men väl till deras användning av ord och fraser i det dagliga talet.

Ett av de fem svarsalternativen i den första frågan, »Jag har alltid använt uttrycket och gör det fortfarande», kan några av föräldrainsformanterna inte acceptera helt, utan har tillfogat en kommentar. Sålunda har t.ex. en av

Tabell 4.22. Språkdrag 1–20. Samtliga elever och föräldrar: frekvensgrade-
ring av »använder själv».

Rang- ordning	Elever:			Föräldrar:		
	Löpnr	Språkdrag	%	Löpnr	Språkdrag	%
1	2	vars	94	12	att	91
2	12	att	91	1	limmin	87
3	6	skrövligt	88	16	trönska	78
4	16	trönska	86	6	skrövligt	78
5	3	häft	75	2	vars	76
6	18	sjosig	73	18	sjosig	75
7	20	blaka	71	4	hitta igen	72
8	4	hitta igen	65	10	sluta ut	66
9	10	sluta ut	65	9	mjukbrösmörgås	56
10	9	mjukbrösmörgås	59	7	bont	51
11	1	limmin	53	17	korntjuv	51
12	7	bont	50	20	blaka	50
13	5	otagit	41	5	otagit	48
14	8	nyskjortan	37	13	millar ihop	49
15	13	millar ihop	34	11	haska	47
16	14	dit meta	26	8	nyskjortan	34
17	15	vissa	24	14	dit meta	34
18	17	korntjuv	23	19	brunka	32
19	11	haska	14	3	häft	27
20	19	brunka	9	15	vissa	12

Tabell 4.23. Språkfråga 1, samtliga elever: använder själv (= bruk) och kännedom.

Löpnr	Variant		Samtl. elever	Ålder			K	M	+D	-D	Infö.	Infl.
				14	15	16						
1	limmin	bruk	53	48	61	50	51	55	76	41	64	33
		kännedom	32	28	31	38	35	30	20	40	29	39
2	vars	bruk	94	100	94	90	95	93	94	94	92	8
		kännedom	4	0	6	7	5	4	4	5	5	2
3	häft	bruk	75	76	73	77	79	71	69	79	77	70
		kännedom	20	20	22	18	19	21	27	16	19	23
4	hitta igen	bruk	65	65	65	65	62	68	66	64	68	59
		kännedom	26	33	27	18	32	21	22	29	22	35
5	otagit	bruk	41	37	40	46	36	45	60	31	47	30
		kännedom	39	43	40	32	47	32	24	48	39	38
6	skrövligt	bruk	88	89	88	88	92	85	92	86	90	85
		kännedom	8	4	12	7	6	9	6	9	5	13
7	bont	bruk	50	48	44	61	48	52	66	42	58	36
		kännedom	35	35	38	32	41	31	22	43	34	38
8	nyskjortan	bruk	37	29	44	37	31	42	48	31	39	32
		kännedom	46	51	44	44	52	42	38	52	48	43
9	mjukbrösmörgås	bruk	59	68	46	68	68	52	62	59	60	57
		kännedom	33	29	44	22	25	39	26	36	32	34
10	sluta ut	bruk	65	70	56	73	64	67	68	64	72	53
		kännedom	24	20	35	15	28	20	28	22	24	23
11	haska	bruk	14	11	15	15	6	20	26	7	16	9
		kännedom	26	22	27	30	30	23	30	24	29	21
12	att	bruk	93	98	87	95	94	92	94	92	92	94
		kännedom	6	2	12	5	6	7	4	8	7	6
13	millar ihop	bruk	34	39	37	24	35	33	40	31	38	26
		kännedom	30	28	27	37	25	35	40	25	32	28
14	dit meta	bruk	26	24	22	32	10	39	43	16	32	13
		kännedom	27	30	30	20	27	27	33	24	26	28
15	vissa	bruk	24	26	25	20	11	34	41	14	26	19
		kännedom	20	16	25	17	18	22	20	20	19	21
16	trönska	bruk	86	80	87	93	86	87	98	80	92	74
		kännedom	9	11	10	5	11	7	2	13	4	17
17	korntjuv	bruk	23	22	29	17	11	33	46	10	27	15
		kännedom	22	20	25	22	25	20	26	20	24	19
18	sjosig	bruk	73	76	60	88	73	73	84	68	79	62
		kännedom	12	11	19	2	13	11	6	15	8	19
19	brunka	bruk	9	4	12	12	3	15	16	6	11	6
		kännedom	22	17	29	17	17	25	32	16	22	21
20	blaka	bruk	71	70	69	73	63	77	0	60	78	55
		kännedom	14	11	19	10	19	9	6	18	14	13

dem vid varianterna *limmin*, *bont*, *slutar ut*, *korntjuvar*, *sjosig* (med tillägg »ibland i skojsammanhang») och *blakar* ändrat alternativtexten till »Jag har alltid använt uttrycket och gör det fortfarande när jag talar överkalixmål» (min kursivering). Andra kommentarer är »Om ni avser ordets användning i överkalixmålet gäller kryssen» och »När hela meningen säges på bonska används dessa ord». En kvinnlig förälder skriver att hon använder

alla uttrycken tillsammans med människor som förstår och använder dem. »*Bont*, *trönska* och *sjosig* är ord som jag tycker är oersättliga», slutar hon.

De citerade kommentarerna ger oss upplysningen att överkalixborna, åtminstone dessa överkalixbor, noga håller isär de båda varieteterna överkalixmål och rikssvenska.

I förteckningen nedan har samtliga föräldrars och elevers svar rangordnats efter bruksfrekvens.

Variant 1 *limmin* uppger sig 87% av samtliga föräldrar använda men bara 53% av eleverna. Även när man tar hänsyn till kännedomen om ordet kvarstår skillnaden, om än något reducerad: 100% av föräldrarna och 85% av eleverna känner till ordet. En motsvarande differens uppträder vid 3 *häft* men här i motsatt riktning: 75% av samtliga elever använder varianten själva men bara 27% av föräldrarna. Kännedomsfrekvensen utjämnar variationen betydligt. 95% av eleverna och 91% av föräldrarna känner till varianten.

Vid en frekvensgradering av »kännedom» kan man iaktta vissa skillnader mellan grupperna (tab. 4.23, 4.24). Så förhåller det sig exv. med 5 *otagit*, som båda grupperna använder själva ungefär lika mycket (av föräldrarna 48%, av eleverna 41%), men när det gäller kännedom om varianten är variationen större: 93% för föräldrarna och 80% för eleverna.

På listorna över frekvensgraderingen av det egna bruket och kännedomen har i stort sett samma varianter hamnat på nedre halvan för de båda informantgrupperna, men med den skillnaden att siffrorna är betydligt lägre för eleverna, dvs. det är långt färre elever som känner till t.ex. 19 *brunka*, 11 *haska* och 17 *korntjuv*.

De varianter som fått de flesta markeringarna för alternativet »Jag har själv inte använt uttrycket och heller aldrig hört andra göra det» är för föräldrarnas del 15 *vissa* 47%, 19 *brunka* 27% och 8 *nyskjortan* 24%, för elevernas del 19 *brunka* 69%, 11 *haska* 60% och 15 *vissa* 56%. 17 *korntjuv* är obekant för 16% av samtliga föräldrar och för mer än hälften av eleverna, 55%. Av detta kan man dra slutsatsen att riksspråket numera talas i en sådan omfattning att också det förr så vanliga ordet *korntjuv* undviks och därmed också faller i glömska.

Som framgår av tabellerna 4.23 och 4.24 föreligger ibland stora differenser mellan den yngsta och den äldsta åldersgruppen (14-åriga elever resp. föräldrar över 50 år) när det gäller uppgifter om det egna språkbuket. Ordnade efter storlek är skillnaderna för respektive variant i de fall där föräldrarna uppvisar den högre siffran följande: 17 *korntjuv* 48 procentenheter (för korthets skull i fortsättningen%), 1 *limmin* 38%, 19 *brunka* 36%, 11 *haska* 29%, 14 *dit meta* 26%, 5 *otagit* 18%, 13 *millar ihop* 18%, 8 *nyskjortan* 16%, 7 *bont* 9% och 4 *hitta igen* 5%. För det motsatta förhållandet, dvs. att eleverna uppgivit att de använder varianten i högre grad än föräldrarna, gäller följande skillnader: 3 *häft* 46%, 2 *vars* 38%, 12 *att* 17%,

Tabell 4.24. Språkfråga 1, samtliga föräldrar: använder själv (= bruk) och kännedom. (b. = bruk, k. = kännedom)

Löpnr	Variant		Samtl. föräldr.	Ålder				Tjm.	Arb.	K	M	+D	-D	Infö.	Infl.
				-39	40-44	45-49	50-								
1	limmin	b.	87	89	84	88	86	80	90	82	92	96	61	94	63
		k.	13	11	16	13	14	20	10	18	8	4	39	6	37
2	vars	b.	76	91	69	74	62	71	79	75	77	78	71	79	68
		k.	23	9	31	23	38	27	21	23	23	21	29	21	32
3	häft	b.	27	38	21	18	30	23	30	28	26	30	19	30	16
		k.	64	54	70	68	65	67	61	64	64	60	74	59	78
4	hitta igen	b.	72	78	63	78	70	63	78	69	76	77	61	79	50
		k.	21	18	35	8	20	29	16	25	17	16	34	14	44
5	otagit	b.	49	50	43	54	55	38	55	48	51	54	37	52	41
		k.	44	42	49	38	45	56	37	46	40	39	56	40	54
6	skrövligt	b.	78	88	78	72	80	75	80	77	80	79	76	79	76
		k.	18	15	18	23	20	17	19	20	16	17	22	18	21
7	bont	b.	51	67	39	44	57	45	55	48	54	57	36	57	32
		k.	40	22	57	41	38	37	40	42	38	39	43	38	45
8	nyskjortan	b.	34	38	20	39	45	20	41	32	36	38	23	39	18
		k.	42	36	53	39	35	53	36	46	38	38	52	35	63
9	mjukbrösmörgås	b.	56	57	51	57	60	52	58	55	56	58	49	57	51
		k.	35	30	41	34	35	40	33	34	37	34	37	36	32
10	sluta ut	b.	66	80	61	60	55	63	67	65	67	72	51	74	42
		k.	29	18	35	29	40	35	26	32	26	24	42	21	53
11	haska	b.	47	51	39	56	40	41	51	43	52	56	25	55	24
		k.	40	34	51	31	45	39	40	40	40	40	41	41	36
12	att	b.	91	98	92	89	81	84	96	91	92	95	84	96	79
		k.	8	2	8	8	19	14	4	7	8	5	16	3	21
13	millar ihop	b.	49	69	32	45	57	45	57	46	53	59	25	60	16
		k.	39	22	58	39	29	47	35	42	36	36	45	37	46
14	dit meta	b.	34	28	27	42	50	18	42	25	44	41	19	40	14
		k.	44	46	54	42	20	58	39	48	39	42	50	39	58
15	vissa	b.	12	15	8	11	19	10	13	12	13	15	7	17	0
		k.	41	38	44	35	48	39	41	36	46	48	21	47	21
16	trönska	b.	78	91	78	69	67	63	87	74	82	85	61	85	58
		k.	20	9	20	28	29	31	13	23	16	13	36	14	39
17	korntjув	b.	51	43	49	53	70	34	59	37	66	63	19	61	21
		k.	33	38	34	34	20	42	31	38	29	28	47	32	40
18	sjosig	b.	75	85	74	62	76	69	78	73	76	78	66	77	66
		k.	21	9	26	31	19	27	17	23	19	17	30	18	29
19	brunka	b.	32	38	25	29	40	28	34	26	38	39	14	41	3
		k.	41	36	48	45	30	32	40	41	41	47	27	46	27
20	blaka	b.	50	57	46	38	67	42	55	45	55	60	25	57	29
		k.	38	35	48	41	19	38	38	40	36	35	48	37	42

10 *sluta ut* 15 %, 16 *trönska* 13 %, 6 *skrövligt* 9 %, 9 *mjukbrösmörgås* 8 %, 15 *vissa* 7 % och 20 *blaka* 3 %. Variant 18 *sjosig* har erhållit samma procenttal i den yngsta och i den äldsta åldersgruppen.

När det gäller den första språkfrågan framträder i båda informantgrupperna en klar könsmissig variation. Männerna har i större utsträckning än

kvinnorna uppgivit att de använder de i frågan upptagna varianterna. Undantag utgör i elevgruppen varianterna 2 *vars*, 3 *häft*, 6 *skrövligt*, 9 *mjukbrösmörgås* och 12 *att*. I föräldragruppens svar finns bara ett undantag med kvinnodominans, 3 *häft*.

Eftersom språkfråga 1 tar upp ord som förekommer mer eller mindre frekvent i dialekten och i det lokala standardspråket, borde de dialekttalande och de infödda gynnas i detta avseende. Den hypotesen bekräftas utom i två fall i elevgruppen, där varianten *häft* används mer av de icke-dialekttalande än av de dialekttalande, 79% mot 69%, och varianten *vars* används lika mycket (till 94%) i båda kategorierna.

För variablerna infödd och inflyttad gäller samma relationer: en större andel infödda än inflyttade använder varianterna i fråga. Två undantag finns i elevgruppen: varianterna *vars* och *att*, som båda används mer av icke-infödda.

Föräldragruppen har som framgått av tabell 4.24 indelats också i kategorierna tjänstemän och arbetare. Även i detta avseende visar materialet en klar variation. Vid alla varianterna i språkfråga 1 har – i enlighet med en rimlig hypotes – kategorin arbetare uppgivit sig använda dem mer än vad tjänstemännen gjort.

4.12.3.2 Språkfråga 2

I den andra språkfrågan efterfrågas bara den egna användningen av språkdragen. Kännedomen om eller andras användning av varianterna lämnas därhän.

En frekvensgradering av de 47 varianterna visar att de riksspråkliga formerna i fråga om båda informantgrupperna har hamnat högt upp på listan. Ungefär de 20 första varianterna är helt riksspråkliga, medan den nedre delen av listan utgörs av de lokalspråkliga.

Av tabellerna 4.26 och 4.27 framgår att det finns skillnader, större eller mindre beroende på vilken variant det gäller, mellan den yngsta och den äldsta åldersgruppen. I följande fall, där föräldrarna uppvisar den högre procentsiffran, är differenserna i fallande ordning följande: 62 *går bra göra* 44 procentenheter, 49 *sopat bort* 34, 45 *att ringa å beställa* 31, 61 *van göra* 31, 64 *tvungen se efter* 31, 21 *åti* 25, 24 *reda* 24, 32 *talat till* 20, 37 *eljest* 20, 46 *se ut svag* 19, 55 *rädd* 16, 44 *ringa å beställa* 15, 28 *ringa till P.* 12, 42 *fråga P. om* 10, 66 *går inte sova* 9, 52 *satt fram* 8, 35 *förtjust* 8, 29 *ringa åt P.* 3, 51 *låter* 3, 59 *såg ut hemska* 3 och 57 *dom i taket* 2.

Fallen där eleverna redovisar en större användning av varianterna än föräldrarna är ungefär lika många. Skillnaderna är, i fallande ordning och uttryckta i procentenheter, följande: 43 *ringa beställa* 46, 63 *går bra å göra* 44, 48 *bortsopat* 34, 60 *van å göra* 31, 65 *tvungen å se efter* 31, 23 *bredvid* 25, 26 *reda på* 23, 47 *se svag ut* 19, 54 *rädd för* 16, 27 *ringa P.* 15, 30 *talat åt* 11, 39 *annorlunda* 11, 38 *annars* 9, 67 *går inte å sova* 9, 31 *talat med* 8, 36

Tabell 4.25. Språkdragen 21–67. Samtliga elever och föräldrar: frekvensgradering av »använder själv».

Rang- ordning	Elever:		%	Föräldrar:		
	Löpnr	Språkdrag		Löpnr	Språkdrag	%
1	34	flyttat hit	100	34	flyttat hit	100
2	57	dom i taket	97	57	dom i taket	97
3	60	van å göra	91	54	rädd för	79
4	63	går bra å göra	91	67	går inte å sova	79
5	67	går inte å sova	89	58	såg hemskt ut	78
6	58	såg hemskt ut	88	26	reda på	78
7	26	reda på	84	60	van å göra	77
8	65	tvungen å se efter	82	31	talat med	76
9	48	bortsopat	78	36	förtjusta	76
10	54	rädd för	77	23	bredvid	75
11	23	bredvid	76	39	annorlunda	75
12	39	annorlunda	74	63	går bra å göra	74
13	31	talat med	70	28	ringa till P.	71
14	51	låter	70	51	låter	70
15	47	se svag ut	62	52	satt fram	68
16	40	fråga P.	60	65	tvungen å se efter	60
17	36	förtjusta	60	47	se svag ut	59
18	44	ringa å beställa	55	49	sopat bort	53
19	28	ringa till P.	54	44	ringa å beställa	49
20	52	satt fram	53	48	bortsopat	47
21	53	framsatt	47	45	att ringa å beställa	46
22	27	ringa P.	43	42	fråga P. om	44
23	43	ringa beställa	42	40	fråga P.	43
24	35	förtjust	40	46	se ut svag	41
25	46	se ut svag	38	64	tvungen se efter	40
26	42	fråga P. om	30	53	framsatt	32
27	50	låter ut	30	50	låter ut	30
28	30	talat åt	24	27	ringa P.	26
29	55	rädd	23	62	går bra göra	26
30	49	sopat bort	22	35	förtjust	24
31	21	åti	21	21	åti	24
32	37	eljest	19	61	van göra	23
33	64	tvungen se efter	18	59	såg ut hemskt	22
34	59	såg ut hemskt	13	66	går inte sova	21
35	66	går inte sova	12	55	rädd	21
36	41	fråga av P.	9	37	eljest	19
37	24	reda	9	41	fråga av P.	13
38	61	van göra	9	32	talat till	13
39	62	går bra göra	9	30	talat åt	12
40	25	reda om	7	24	reda	12
41	32	talat till	7	25	reda om	11
42	56	i taket dom	7	38	annars	6
43	38	annars	6	43	ringa beställa	5
44	22	jämte	3	29	ringa åt P.	3
45	29	ringa åt P.	3	56	i taket dom	3
46	45	att ringa å beställa	3	22	jämte	1
47	33	hit flyttat	0	33	hit flyttat	0

förtjusta 8, 53 framsatt 8, 41 fråga av P. 6, 40 fråga P. 5, 50 låter ut 3, 58 såg hemskt ut 3 och 56 i taket dom 2.

Vid en sådan jämförelse framträder en påfallande skillnad i användningen av de olika varianterna mellan de båda åldersgrupperna. Hos den äldsta återfinns i mycket större utsträckning än hos den yngsta de varianter som är dialektalt eller lokalspråkligt färgade, medan de riksspråkliga varianterna i allmänhet uppvisar högre procentsiffror hos 14-åringarna. Ett undantag utgör variant 43 *ringa beställa*, med en differens på hela 46 procentenheter, vilket beror på att denna variant inte alls noterats för den äldsta gruppen.

Varianterna 43 *ringa beställa*, 44 *ringa å beställa* och 45 *att ringa å beställa* uppvisar vid jämförelse mellan elever och föräldrar en intressant fördelning (tab. 4.26 och 4.27). Vanligast av dem är i båda informantgrupperna *ringa å beställa*. *Ringa beställa* finns alltså över huvud taget inte bland föräldrarna. Differensen mellan de äldsta föräldrarna och yngsta eleverna är vid *att ringa å beställa* så hög som 31 procentenheter. Den varianten har sitt starkaste fäste bland inflyttade, icke-dialektalande, bland kvinnor och tjänstemän samt i den näst yngsta föräldragruppen (ålder 40–44 år).

Variant 22 *jämte* har inte fått en enda markering bland vare sig 14-åringarna eller 50-åringarna. Den har överhuvudtaget få användare, av samtliga föräldrar bara 1% och av samtliga elever 3%, förklarligt nog, eftersom *jämte* brukar betraktas som mellansvenskt; *jämte* är av Nordberg (1974 s. 149 samt där anförd litteratur: Ericsson 1914 s. 182, SAOB J 391, ISO *jämte*) upptaget som ett vanligt regionalord för Eskilstuna. Variant 21 *åti* används ungefär lika mycket av samtliga föräldrar och elever (24% resp. 21%). Men variationen mellan de yngsta och de äldsta är stor härvidlag (13% resp. 38%). I dialekten och det lokala språkbruket är *åti* det ord som används för 'bredvid'. Det är ett frekvent ord, som brukas mest av de äldsta, medan 23 *bredvid* är de yngstas variant.

Variant 38 *annars*, som i Thelanders undersökning (1985 s. 61) har en hög bruksfrekvens bland norddragen, har i min undersökning få användare, 6% av samtliga elever och föräldrar. 37 *eljest* används i någon mån, mer bland de äldre än de yngre. Enligt Pihl (1970 s. 368) är *eljest* i överkalixmålet ett nytt lån ur riksspråket och förekommer mycket sällan; målets ord för begreppet i fråga är *annars* (Pihl a.st., jfr också a.a. s. 475). Majoriteten av informanterna uppger sig emellertid använda 39 *annorlunda*, som naturligt hör hemma både i dialekten (då med uttalet *e:rolå:ndo*) och i riksspråket.

Varianterna utan infinitivmärket *att*, 60 *van göra*, 62 *går bra göra*, 64 *tvungen se efter* och 66 *går inte sova*, har fått förhållandevis låga procenttal, men differenserna mellan den yngsta och den äldsta gruppen är påfallande stora. 50-åringarna använder varianterna utan *att* avsevärt mycket mer än 14-åringarna, *van göra* de äldsta 38%, de yngsta 7%, *går bra göra* 48 resp. 4%, *tvungen se efter* 48 resp. 17% och *går inte sova* 24 resp. 15%.

Tabell 4.26. Språkfråga 2, samtliga elever: använder själv.

Löpnr	Variant	Samtl. elever	Ålder								Infö.	Infl.
			14	15	16	K	M	+D	-D			
21	åti	21	13	25	24	14	27	44	8	24	15	
22	jämte	3	0	4	5	3	3	4	2	2	4	
23	bredvid	76	87	71	71	83	70	52	90	74	81	
24	reda	9	5	13	10	5	14	21	2	11	5	
25	reda om	7	5	8	8	6	8	4	7	6	9	
26	reda på	84	90	79	83	89	79	75	90	83	86	
27	ringa P.	43	48	35	49	41	45	44	42	41	47	
28	ringa till P.	54	50	62	49	58	51	52	56	55	51	
29	ringa åt P.	3	2	4	2	2	2	4	2	3	2	
30	talår åt	24	30	23	18	13	33	34	18	29	13	
31	talår med	70	65	73	70	78	63	60	75	64	80	
32	talår till	7	4	4	13	10	4	6	7	7	7	
33	hit flyttat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
34	flyttat hit	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
35	förtjust	40	30	46	44	38	43	52	34	45	32	
36	förtjusta	60	70	54	56	63	47	48	66	55	68	
37	eljest	19	13	21	24	16	23	32	13	23	13	
38	annars	6	9	6	5	5	8	6	7	5	9	
39	annorlunda	74	78	73	71	80	69	62	81	72	79	
40	fråga P.	60	57	63	61	69	53	56	64	63	55	
41	fråga av P.	9	11	8	10	6	12	16	6	11	6	
42	fråga P. om	30	33	29	29	25	35	28	31	26	38	
43	ringa beställa	42	46	35	49	39	45	42	42	40	47	
44	ringa å beställa	55	52	62	49	59	51	56	55	58	49	
45	att ringa å beställa	3	2	4	2	2	4	2	3	2	4	
46	se ut svag	38	29	38	46	28	46	50	31	40	33	
47	se svag ut	62	71	62	54	72	54	50	69	60	67	
48	bortsopat	78	67	83	85	75	81	82	76	74	87	
49	sopat bort	22	33	17	15	25	19	18	24	26	13	
50	låter ut	30	17	31	44	16	43	46	20	34	23	
51	låter	70	83	69	56	84	57	54	80	66	77	
52	satt fram	53	59	50	51	47	59	68	45	59	43	
53	framsatt	47	41	50	49	53	41	32	55	41	57	
54	rädd för	77	78	85	66	75	79	76	77	74	83	
55	rädd	23	22	15	34	25	21	24	23	26	17	
56	i taket dom	7	2	10	8	5	8	6	7	7	7	
57	dom i taket	93	98	90	93	95	92	94	93	93	93	
58	såg hemskt ut	88	89	88	85	94	82	82	91	86	91	
59	såg ut hemskt	13	11	12	15	6	18	18	9	14	9	
60	van å göra	91	93	94	85	93	89	88	93	90	94	
61	van göra	9	7	6	15	6	11	12	7	10	6	
62	går bra göra	9	4	10	15	9	9	8	10	7	15	
63	går bra å göra	91	96	90	85	91	91	92	90	93	85	
64	tvungen se efter	18	17	15	22	14	21	20	17	21	13	
65	tvungen å se efter	82	83	85	78	86	79	80	83	79	87	
66	går inte sova	12	15	4	17	11	12	12	11	9	17	
67	går inte å sova	88	85	96	83	89	88	88	89	91	83	

Tabell 4.27. Språkfråga 2, samtliga föräldrar: använder själv.

Löpnr	Variant	Samtl. föräldr.	Ålder				Tjm.	Arb.	K	M	+D	-D	Infö.	Infl.
			-39	39-44	45-49	50-								
21	åti	24	26	20	21	38	12	31	12	37	33	2	30	5
22	jämte	1	2	0	0	0	2	1	1	0	0	2	0	3
23	bredvid	75	72	80	79	62	87	69	87	63	67	95	70	92
24	reda	12	9	10	8	29	8	14	8	16	15	5	15	3
25	reda om	11	11	10	14	5	6	13	11	9	11	9	13	3
26	reda på	78	80	80	78	67	86	72	81	74	75	86	72	95
27	ringa P.	26	21	26	26	33	29	25	12	40	30	14	25	26
28	ringa till P.	71	79	68	72	62	70	71	87	55	66	84	71	71
29	ringa åt P.	3	0	6	5	2	2	4	1	5	4	2	3	3
30	talar åt	12	11	6	15	19	6	15	10	13	12	9	13	5
31	talar med	76	85	84	64	57	83	73	74	77	74	80	72	87
32	talar till	13	4	10	21	24	12	12	16	9	13	11	14	8
33	hit flyttat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
34	flyttat hit	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
35	förtjust	24	26	20	21	38	12	31	21	28	29	11	27	16
36	förtjusta	76	74	80	79	62	88	69	79	72	71	89	73	84
37	eljest	19	13	20	18	33	13	23	12	27	21	14	18	21
38	annars	6	6	8	8	0	8	6	2	11	8	2	8	3
39	annorlunda	75	81	72	74	67	79	71	85	63	71	84	74	76
40	fråga P.	43	51	46	26	52	38	47	39	48	50	27	46	34
41	fråga av P.	13	11	22	8	5	19	10	13	12	12	16	11	18
42	fråga P. om	44	38	32	67	43	42	43	48	40	39	57	43	47
43	ringa beställa	5	4	8	5	0	2	7	1	9	7	0	6	3
44	ringa å beställa	49	53	38	47	67	42	53	44	54	55	32	53	34
45	att ringa å beställa	46	43	54	47	33	56	40	55	36	38	68	41	63
46	se ut svag	41	51	36	30	48	33	46	32	50	48	23	44	29
47	se svag ut	59	49	64	70	52	67	54	68	50	52	77	56	71
48	bortsopat	47	45	52	51	33	56	42	49	45	41	61	38	74
49	sopat bort	53	55	48	49	67	44	58	51	55	59	39	62	26
50	låter ut	30	47	29	19	14	27	32	30	30	35	18	34	16
51	låter	70	53	71	81	86	73	68	70	70	65	82	66	84
52	satt fram	68	79	65	61	67	61	74	65	72	76	49	76	43
53	framsatt	32	21	35	39	33	39	26	35	28	24	51	24	57
54	rädd för	79	87	78	79	62	83	76	85	72	73	93	75	89
55	rädd	21	13	22	21	38	17	24	15	28	27	7	25	11
56	i taket dom	3	7	2	3	0	4	3	2	4	2	7	3	5
57	dom i taket	97	93	98	97	100	96	97	98	96	98	93	97	95
58	såg hemskt ut	78	63	82	87	86	80	76	79	77	75	86	75	87
59	såg ut hemskt	22	37	18	13	14	20	24	21	23	25	14	25	13
60	van å göra	77	81	82	72	62	81	74	77	77	77	75	78	74
61	van göra	23	19	18	28	38	19	26	23	23	23	25	22	26
62	går bra göra	26	15	26	29	48	21	28	23	30	27	25	25	29
63	går bra å göra	74	85	74	71	52	79	72	77	70	73	75	75	71
64	tvungen se efter	40	22	46	50	48	38	38	40	39	43	32	43	29
65	tvungen å se efter	60	78	54	50	52	62	62	60	61	57	68	57	71
66	går inte sova	21	9	30	24	24	22	21	20	23	21	23	19	29
67	går inte å sova	79	91	70	76	76	78	79	80	77	79	77	81	71

Infinitiv utan *att* förekommer enligt Thorell (1982 § 480) i riksspråket vid uttryck med modal betydelse, särskilt i kansli- och affärsstil samt i rubriker, annonser och telegram (*nödsakad avgå, benägen hålla mig undan*). Han säger dock ingenting om den dialektala och lokalspråkliga användningen av denna konstruktion.⁴ I denna undersökning kan inte Thorells paragraf åberopas, men resultaten visar en åldersmässig variation som inte kan negligeras. Vidare finns det indikationer, om än svaga, på att det är dialektalande, infödda män som använder konstruktionen mer än andra.

Av varianterna 24 *reda*, 25 *reda om* och 26 *reda på* används den sista mest. Den finns företrädd i både lokal- och riksspråket, medan de två första enligt uppteckningar i ULMA (acc.-nr 28353:20) är dialektala och lokalspråkliga. *Reda om* har en låg bruksfrekvens, bara 5 %, såväl för 14-åringar som för 50-åringar, men *reda* används mer i den äldsta gruppen än i den yngsta, av 29 % resp. 5 %. De som använder *reda* mest är infödda dialektalande män, som är arbetare och 50 år eller äldre.

Varianterna 27 *ringa P.*, 28 *ringa till P.* och 29 *ringa åt P.* har ungefär samma totala fördelning bland elever som bland föräldrar. Den lägsta andelen i båda grupperna har *ringa åt P.*, den högsta *ringa till P.* Den större andelen när det gäller *ringa P.* står infödda dialektalande män över 50 år för. *Ringa någon* tycks av överkalixborna uppfattas som en dialektal variant, trots att den är riksspråklig.

Varianterna 30 *talat åt*, 31 *talat med* och 32 *talat till* har olika fördelning i de båda informantgrupperna. *Talat till* har i båda grupperna fått den högsta andelen. Den stora skillnaden uppvisar *talat åt*, som har den större andelen bland eleverna. *Talat åt* och *talat till* har bland föräldrarna fått en jämn fördelning. *Tala med någon* och *tala till någon* betyder ungefär 'samtala med någon' resp. 'tilltala någon'. De har alltså olika betydelse. Dialektens motsvarande uttryck är *tala ve nån* resp. *tala at (til) nån*.

I de båda senast kommenterade språkdragsfrågorna är alltså varianter med prepositionen *åt* som partikel vid verb inlagda: *ringa åt*, *talat åt*. Berg (1978 s. 47) skriver att prepositionen *åt* i norrländsk regional standard har ett vidare användningsområde än i riksspråket i övrigt. Jfr också Bucht 1962 s. 148. I Bergs undersökning om provinsialismer i gymnasisters språk i Luleå förekom exemplet »Du kan väl följa mig *åt* stan?» (Berg 1978 a.st.). Ungefär 21 % av de tillfrågade gymnasisterna uppgav att de inte kände till *åt* i betydelsen 'till' i fråga om framresa. De flesta (64 %) svarade att de kände till konstruktionen men inte använde den (1978 a. st.).

Ringa åt med betydelsen 'ringa till' har jag hört många gånger i det regionala talspråket i trakten omkring Luleå. I mitt eget språkbruk betyder *ringa åt någon* 'ringa i stället för någon'. Varianten *ringa åt* tycks inte

⁴ I SAOB (G 1436 f.) har språkproven i artikeln GÅ mom. IV 2 infinitiv med *att*.

heller överkalixborna acceptera, vare sig elever eller föräldrar. *Talar åt* har en betydligt högre frekvens än *ringa åt* bland både elever och föräldrar, högre bland elever.

I riksspråket konstrueras *rädd* normalt med prepositionen *för*. Enligt SAOB (R 3702 mom. 1 d) förekommer prepositionslös konstruktion »utom i Finl. numera bl. i vissa trakter, bygdemålsfärgat». (Jfr också Bergman 1952 s. 10 f.) Överkalixmålet är ett av de dialektområden där prepositionslös konstruktion återfinns (Reinhammar 1988 s. 32). Denna konstruktion används också i det lokala riksspråket. I enkäten finns därför en fråga inlagd som avser att utröna överkalixbornas användning av prepositionslös förbindelse vid *rädd*. Svaren visar på ett övertygande sätt att de båda informantgrupperna föredrar konstruktionen med preposition (eleverna 79%, föräldrarna 77%). I elevernas svar är variationen över variablerna kön, +D/-D, infödd/inflyttad jämn. Man kan möjligen säga att det mest är inflyttade som använder den prepositionslösa varianten. Variationen i föräldrarnas svar är tydligare. Majoriteten av användarna är över 50 år, de är arbetare, män, infödda och dialektalande. Över 20% använder dock prepositionslös konstruktion. Kanske siffrorna pekar mot att en konstruktion med preposition är på väg att användas mer.

4.12.3.2.1 Predikatsfyllnad

Som något karakteristiskt för norrländskt språkbruk brukar den oböjda predikatsfyllnaden i pluralis betecknas. Språkdraget har stor utbredning: det hör hemma i bygdemålen i hela Norrland, inklusive Gästrikland. I själva verket är det en allmänt nordskandinavisk företeelse, som utanför Sverige förekommer i Norge i Trøndelagen och norrut och i Finland i Österbottens svenska dialekter (ÖNB s. 268). Också när norrlänningarna inte talar dialekt brukar den oböjda predikatsfyllnaden sitta i. Även i stadsmålen i övre Norrland är oböjt predikativ regel.

I vissa mål kan språkdraget ses som ett utslag av apokope, medan det i andra är av morfologisk art; de predikativa adjektivens pluralböjning har helt försvunnit (ÖNB s. 267 f.). I t.ex. nederkalixmålet upprätthålls predikativ pluralböjning i vissa fall genom cirkumflex och grav accent (sg. *hel*, pl. *heel*; sg. *vå'cker*, pl. *vå'cker*). I överkalixmålet, som har apokope och bara en accent (akut), upprätthålls inte denna skillnad mellan adjektivens predikativa former i singularis och pluralis (sg. *hai'l*, pl. *hai'l*; sg. *vä'cker*, pl. *vä'cker*).

Eftersom adjektiv som predikatsfyllnad bara har en form i överkalixmålet, väntar man sig a priori en tät förekomst av oböjda pluralformer av predikativet också när överkalixborna talar standardsvenska. I enkäten är en fråga inlagd som avser att utröna deras uppfattning om det egna språkbruket i detta avseende.

Av samtliga elever uppger 40% att de accepterar den oböjda formen 35

förtjust, medan bara 24 % av föräldrarna gör det. Tendensen med hänsyn till social variation är densamma för båda informantgrupperna. Den största andelen oböjda pluralformer har infödda dialekttalande män som, när det gäller föräldrarna, tillhör arbetargruppen. I materialet kan en viss åldersmässig variation utläsas. De yngsta eleverna har den minsta andelen oböjda pluralformer (30 %). Bland föräldrarna ligger åldersgruppen 40–44 år lägst (20 %) och de äldsta, 50 år och äldre, högst (38 %). Differensen mellan 14-åringarna och 50-åringarna är alltså inte stor.

Frapperande är att fullformen 36 *förtjusta* har fått så stor andel hos båda informantgrupperna; bland eleverna uppvisar de yngsta, 14-åringarna, den högsta siffran (70 %) och bland föräldrarna som vanligt när det gäller prestigeformer åldersklassen 40–44 år (80 %). Den övriga variationen, vilken också den är typisk för prestigeformer, är densamma för båda informantgrupperna: tjänstemän (avser bara föräldrarna), kvinnor, icke-dialekttalande och inflyttade har de högsta värdena. (Jfr Thelander 1979a s. 92 f.) Resultaten är enligt min mening överraskande. Kan det vara frågan om en överrapportering av det egna språkbruket, en önskan om ett närmande till högspråket?

Thelander (1985 s. 29 f.) konstaterar att procenten riksspråk i den västerbottniska delen av hans inspelade material är oväntat hög. Den plurala predikatsfyllnaden jämförs med uppgifter i Thelander 1979a (s. 92 f.), varvid andelen riksspråksformer framstår som ganska påfallande, åtminstone i den norra stationära landsbygdspopulationen. Förklaringen tycks, menar Thelander, ligga i att stilnivån i telefonintervjuerna inte blev så ledig som det var tänkt.

I föreliggande undersökning kan en liknande mekanism vara för handen. Enkäten är en formell situation. Utebliven böjning av pluralt predikativt adjektiv är känd som ett typiskt norrländskt språkdrag och därmed ganska avslöjande. Försökspersonerna kan därför ha känt förväntningen på sig att visa att de vet vad riksspråket kräver. De kan ha svarat som de tror att de säger eller som de vill säga.

I dagligt tal, »på stan», i intervjusituationer i radio och TV osv., hör man, inte bara i norrländskt dialektalt språkbruk, att predikatsfyllnad efter pluralt huvudord inte kongruensböjs. Vissa tecken tyder på att den oböjda predikatsfyllnaden i pluralis är på väg att sprida sig i mellersta och södra Sverige, medan å andra sidan den dialektala oböjda varianten i norra Sverige i stället tycks vara på återgång till förmån för den riksspråkligt böjda varianten (Fichtelius 1980 s. 14). Om det verkligen förhåller sig så, tycks överkalixborna ha nåtts av den nordligare utvecklingstrenden.

4.12.3.2.2 *Se ut, låta ut*

Det normala i riksspråket är att adverbpartikeln *ut* placeras efter predikativet i satser av typen *Han ser svag ut*. I Överkalix kan man emellertid

ibland också höra *Han ser ut svag*. *Se ut* tycks uppfattas som en så fast förbindelse att partikeln bör hållas ihop med och placeras så nära verbet som möjligt.

Ett par frågor i enkäten försöker utröna hur allmän denna placering av adverbpartikeln är. Det är det egna bruket som skall rapporteras. Exemplet är: 46 *Hon ser ut så svag*, 47 *Hon ser så svag ut*, 59 *Efter stormen såg det ut verkligen hemskt*, 58 *Efter stormen såg det verkligen hemskt ut*.

Alternativet *ser ut svag* markerar 38% av samtliga elever och 41% av samtliga föräldrar, dvs. ungefär lika stor andel av båda informantgrupperna. Differensen mellan den yngsta och den äldsta åldersgruppen är liten, bara 3 procentenheter skiljer dem åt.

Såg ut verkligen hemskt däremot visar en något annan bild. Det alternativet väljer bara 12,5% av samtliga elever och 22% av samtliga föräldrar. Färre elever än föräldrar vill alltså acceptera den ordföljden. Som helhet är användningen av typen *se ut svag* mer frekvent än i fallet *såg ut verkligen hemskt*.

Något i konstruktionen tycks verka mer frånstötande i det senare exemplet, vilket lett till att de flesta föredrar en placering enligt huvudregeln för rikssvenskt språkbruk, som säger att satsadverbialens plats är före verbpartiklar som står på det infinita verbets plats i satsschemat (se t.ex. Thorell 1982 s. 224 f., Wijk-Andersson 1989 s. 18 f.). – Jag håller det inte för osannolikt att resultatet blivit ett annat om *verkligen hemskt* bytts ut mot *verkligen hemskt* eller bara *hemskt*.

Också i dialekter i andra delar av landet kan man finna belägg på att partikeln *ut* i *se ut* i strid mot normalt rikssvenskt språkbruk har placerats i omedelbar anslutning till *se*.⁵ Så uppges t.ex. från Dalby i Värmland *han ser ut grinut* 'han ser grinig ut' (jämsides med *han ser grinut ut*) och från Älvdalen och Orsa i Dalarna *o si då aot så gånål så* 'hon ser då så gammal ut så' resp. *an siår-ait åderoais, dö-n kum-upp* 'han ser annorlunda ut, då han kommer upp'.

I anslutning till *se ut* kan *låta ut* diskuteras. Inte bara i dialekten i Överkalix utan också i den lokala standardsvenskan kan man ibland höra *låta ut* med betydelsen 'låta, förefalla, tyckas' i stället för bara *låta*.

Beträffande exemplen 50 *Musiken i radion låter ut* och 51 ... *låter så skrällig* uppges 30% av eleverna och 30% av föräldrarna att de själva använder den förstnämnda konstruktionen. Vid en kategoriindelning av de båda informantgrupperna kan man se vissa variationer. Av eleverna är 16-åringarna de flitigaste användarna av *låter ut*. Av pojkarna säger 43% så och av flickorna 16%. Av de dialekttalande använder 46% *låter ut* och av icke-dialekttalande 20%.

⁵ Här redovisas belägg i ULMA:s ordsamlingar, främst i oktavregistren för OÖD och för ordboken över folkmålet i Dalby socken, Värmland.

Också bland föräldrainsformanterna kan man utläsa kategorivariationer. Den yngsta åldersklassen, de som är under 40 år, är intressant. 47% av dem uppger att de säger *låter ut*, medan motsvarande siffra i den äldsta åldersklassen, de som är över 50 år, bara är 14%. Någon variation efter kön kan inte urskiljas, däremot en liten variation efter yrkesgrupp: 27% av tjänstemännen och 32% i arbetargruppen har *låter ut*. En klar variation visar materialet när hänsyn tas till behärskning av dialekt och födelseort: 35% av de dialekttalande uppger sig använda *låter ut* mot 18% av de icke-dialekttalande, 34% av de infödda mot 16% av de inflyttade.

Förbindelsen *låta ut* avviker från normalt rikssvenskt språkbruk, och SAOB tar inte heller upp den. I dialekten och i det lokala standardspråket i Överkalix förekommer förutom *låta ut* också *höras ut* 'höras, låta, förefalla' och *känns ut* 'känns, förefalla, verka', med samma placering av partikeln. I rikssvenskt språkbruk är partikellös konstruktion det vanliga vid dessa verb.

Från Dalby i Värmland finns *höras ut*, *känns ut* och *låtas ut* belagda. Ex.: *dä hörs ut langt* 'det verkar långt, när man talar om det'; *dä hörs ut stöllut* (el. *dä hörs stöllut ut*) 'det låter tokigt'; *dä hörs ut s8m en va tängt te å rees* 'det verkar (av yttrandena att döma) som om han tänkte fara'; *dä tjännes ut svalt* 'det känns kallt' (eg. 'svalt'); *dä letes ut såvvers* 'det lät så'; *dä låtes ut utr8le* 'det låter otroligt'.

I norra dalmålsområdet återfinns *höras ut* och *känns ut*. Exempel: *ä äräs då aut wel uommölli ed* 'det låter, som om det skulle vara absolut omöjligt' (Mora); *an häjrdes ut va s8 strängg s8* 'han lät så sträng så (hans röst var så sträng)' (Transtrand); *ä känns-ut s8 mjukkt, ä da, s8* 'det känns så mjukt, det där, så' (Lima); *e kennäs-aut so kollt* 'det förefaller så kallt' (Mora); *ä-nnt ä mer än åått gradar å tjännas-ut s8 kallt* 'är det inte mer än åtta grader och kännes så kallt', *fasst ä tjännas-ut litä t8rt utan-å, s8 bir e alldel8s rått, n8r ä kåmm inn i ladu* 'fast det (höet) kännes (ut) litet torrt utanpå, så blir det alldeles rått, när det kommer in i ladan' (Leksand).

Ett par belägg har den placering av *ut* som huvudregeln i riksspråket föreskriver för denna typ av verb (se ovan): *va döm hödas elak ut* 'vad de läto elaka (ut)' (Djura); *hä da tjänns så häfftet ut så* 'det där känns så kraftigt (bra) så (om tyg)' (Äppelbo).

De i detta avsnitt redovisade *ut*-förbindelserna, *höras ut*, *känns ut* och *låta(s) ut*, torde vara bildade i analogi med *se ut* i fraser som »det ser ut som om». Kännetecknande för dem alla är att de har ungefär samma betydelse, 'verka, tyckas, förefalla'.

4.12.3.2.3 Främmande ordföljd

I de inspelningar med informanter som är tvåspråkigt bidialektala – de talar svenska, finska och överkalixmål – har jag i några fall kunnat belägga en ordföljd där adverbet har fått en sådan placering att det strider mot

rikssvenskt språkbruk. Denna ordföljd har likheter med finskans placering av adverbial. (Jfr kap. 5.8.2.) Det rör sig om exempel som *Sedan har vi hit flyttat* och *Man hade i taket dom*.

För att få besked om huruvida den framskjutna placeringen av adverbial för tid, rum osv. förekommer mer allmänt i överkalixmålet har jag i enkäten infogat några frågor där adverbialen har denna plats. I två av dem skall endast den egna användningen uppges. Exempelen lyder: 33 *Sedan har vi hit flyttat*, 34 *Sedan har vi flyttat hit* och 56 *Med fotogenlamporna var det så, att man hade i taket dom*, 57 ... *man hade dom i taket*.

Svaren på nr 33 är samstämmiga: ingen har uppgivit att de brukar säga *hit flyttat*, utan alla har markerat alternativet *flyttat hit*.

Alternativet 56 *i taket dom* har fått några markeringar både av elever och föräldrar. 9 elever (6,6%) och 5 föräldrar (3,2%) uppger att de brukar använda den ordföljden. Eftersom användarna är så få, kan egentligen inga säkra skillnader utläsas i fråga om kön, ålder och yrke. Men sex av de nio eleverna är inflyttade ej dialektalande pojkar. Av de fem föräldrarna är tre inflyttade ej dialektalande män.

Variante 14 *han var dit meta* har alternativet »Jag har alltid använt uttrycket ...» fått en förhållandevis låg svarsprocent. I konsekvens härmed har så många som 22% av föräldrarna och 47% av eleverna markerat ordföljden *dit meta* som helt främmande och obekant.

Tabell 4.28. Språkdragen 68–94. Samtliga elever och föräldrar: frekvensgradering av »använder själv».

Rang- ordning	Elever:			Föräldrar:		
	Löpnr	Språkdrag	%	Löpnr	Språkdrag	%
1	71	snöra Nb	84	68	skadlig Nb	88
2	68	skadlig Nb	80	79	bro R	86
3	90	ränta R	77	90	ränta R	86
4	94	elak Nb	74	94	elak Nb	74
5	74	lika R	70	74	lika R	72
6	79	bro R	67	78	bro Nb	65
7	84	räka R	64	84	räka R	65
8	78	bro Nb	63	70	skadlig R	63
9	75	lika Nb	62	75	lika Nb	62
10	81	fast R	62	81	fast R	61
11	70	skadlig R	54	73	anöra R	59
12	73	snöra R	43	86	nagla Nb	56
13	80	fast Nb	38	80	fast Nb	51
14	86	nagla Nb	37	71	snöra Nb	49
15	92	elak R	29	83	räka Nb	37
16	88	nagla R	24	89	ränta Nb	22
17	83	räka Nb	20	88	nagla R	17
18	89	ränta Nb	10	92	elak R	16

4.12.3.3 Språkfråga 3

Svaren på den tredje språkfrågan uppvisar ett annat mönster än de båda föregående.

Nio av de 18 varianterna är dialektalt lokalspråkliga. Fem av dem hamnar på den övre halvan av elevernas frekvenslista när det gäller »använder själv» och fyra av dem på föräldrarnas lista. (Se tabell 4.28.) I materialet kan en naturlig åldersmässig variation utläsas (tab. 4.29, 4.30). Det föreligger stora differenser i procentenheter mellan de yngsta och de äldsta. 14-åringarna är de stora användarna av 71 *snöra*, 78 *bro* och 94 *elak*. Differenserna är i dessa fall 43, 17 respektive 13 procentenheter.

Den äldsta åldersgruppen använder 89 *ränta*, 83 *räka*, 68 *skadlig* och 86 *nagla* oftare än den yngsta. Differenserna mellan de äldsta och de yngsta är i dessa fall 37, 20, 17 respektive 15 procentenheter.

Variant 68 *skadlig* har hos båda informantgrupperna höga procenttal för det egna bruket (tabellerna 4.29, 4.30). 71 *snöra* har hos eleverna den högsta procentandelen när det gäller det egna bruket, medan denna är betydligt lägre hos föräldrarna. Om man också tar hänsyn till uppgiften om andras användning, blir procentsatserna jämnare, men en skillnad kvarstår fortfarande: eleverna har bättre kännedom om *snöra* än vad föräldrarna har. Varianten är enligt resultaten obekant för 7% av eleverna och för 12% av föräldrarna.

Att bara 12% av föräldrarna säger sig känna till *snöra* förvånar mig. *Snöra* är det ord man mest använder (använde) som barn ända tills man

Tabell 4.29. Språkfråga 3, samtliga elever: använder själv.

Löpnr	Variant	Samtl. elever	Ålder							Infö.	Infl.
			14	15	16	K	M	+D	-D		
68	skadlig Nb	80	73	82	83	88	73	76	83	88	63
70	skadlig R	54	51	39	76	59	49	51	56	47	67
71	snöra Nb	84	83	75	98	83	85	92	80	90	72
73	snöra R	43	35	38	58	56	31	30	51	41	46
74	lika R	70	67	62	85	80	62	66	74	76	59
75	lika Nb	62	59	48	83	67	57	66	60	59	67
78	bro Nb	63	67	56	68	69	58	58	67	62	65
79	bro R	67	59	58	88	81	54	54	75	62	76
80	fast Nb	38	44	37	32	38	38	47	34	42	30
81	fast R	62	56	53	82	78	48	49	70	58	70
83	räka Nb	20	15	27	15	8	30	31	14	22	15
84	räka R	64	61	52	85	81	49	43	77	58	76
86	nagla Nb	37	41	36	34	31	42	59	24	41	29
88	nagla R	24	28	20	25	18	29	14	31	20	34
89	ränta Nb	10	11	6	13	8	11	11	9	9	11
90	ränta R	77	73	70	89	84	70	61	86	76	78
92	elak R	29	36	19	35	31	27	22	34	26	36
94	elak Nb	74	78	65	80	78	70	82	70	78	64

Tabell 4.30. Språkfråga 3, samtliga föräldrar: använder själv.

Löp- nr	Variant	Samtl. föräldr.	Ålder				Tjm.	Arb.	K	M	+D	-D	Infö.	Infl.
			-39	39-44	45-49	50-								
68	skadlig Nb	88	91	86	87	90	82	91	88	89	95	72	94	71
70	skadlig R	63	69	67	58	50	71	60	68	58	54	86	56	84
71	snöra Nb	49	73	43	34	40	51	50	48	51	54	38	53	39
73	snöra R	59	58	57	58	65	61	57	63	54	55	67	54	71
74	lika R	72	78	68	69	75	79	69	81	62	67	86	69	82
75	lika Nb	62	60	62	67	55	58	65	59	65	65	53	63	58
78	bro Nb	65	76	67	58	50	69	65	73	57	61	74	62	73
79	bro R	86	80	88	89	90	84	87	82	91	87	83	88	81
80	fast Nb	51	67	47	38	47	38	58	49	53	59	32	57	31
81	fast R	61	64	64	50	68	69	58	67	56	56	76	58	71
83	räka Nb	37	36	43	31	35	30	40	25	50	44	17	43	17
84	räka R	65	67	54	67	80	76	60	73	56	59	78	60	78
86	nagla Nb	56	50	43	79	56	49	60	55	58	66	27	63	28
88	nagla R	17	13	21	12	22	17	16	15	19	10	37	12	36
89	ränta Nb	22	12	20	21	48	6	29	12	32	27	7	26	8
90	ränta R	86	93	88	82	76	90	86	86	87	86	88	84	92
92	elak R	16	11	6	28	25	12	17	16	15	16	15	17	11
94	elak Nb	74	86	71	69	65	69	79	73	76	83	50	82	50

övergår (övergick) till att i stället använda *kasta*. Den föräldrageneration som ingår i denna enkätundersökning måste ha god kännedom om *snöra* i denna betydelse, bättre än vad som framkommer i enkätsvaren.

En orsak till det oväntade resultatet kan vara att många föräldrar mot instruktionen har markerat sitt svar med ett kryss i stället för bokstaven S (= använder själv) eller bokstaven A (= andra). Vid bearbetningen har jag tolkat kryssmarkeringen som »använder själv», och andras användning av varianten kommer därför kanske inte på ett rättvisande sätt till uttryck.

En annan orsak till det oväntade resultatet kan vara att frågekonstruktionen inte ger utrymme för upplysningar om den passiva kunskapen om ordet, eftersom bara bruket – det egna och andras – efterfrågas. Det kanske är så att *snöra* inte används vare sig av informanterna själva eller av andra, utan att man i stället väljer *kasta*. Ett svarsalternativ med lydelsen »känner till ordet men använder det inte själv» skulle förvisso ha inneburit att bättre upplysningar om det passiva ordförrådet kunnat erhållas.

I båda informantgrupperna får varianterna 83 *räka* 'flyta' och 89 *ränta* 'uthuslänga' de lägsta procentalen, och de är betydligt lägre för eleverna än för föräldrarna. Det är föga överraskande att eleverna har mindre kännedom om dessa ord, eftersom de på grund av ändrade transport- och byggnadsförhållanden används i mindre utsträckning numera. *Räka* används om is och annat som flyter på vattnet, i synnerhet timmer. Eftersom flottning inte längre förekommer i Kalix älvdal utan timret i stället transporteras med

lastbil på vägarna har nutidens ungdomar knappast sett timmer »räka» på älvar, åar, bäckar och sjöar.

Även när det gäller *ränta* har bruksfrekvensen säkerligen samband med förändringar i tiden. Allt fler jordbruk läggs ned i bygden och allt fler människor flyttar till centralorten eller ut från Överkalix kommun. En kreaturslös gård med nedlagt jordbruk har inte längre behov av många olika typer av uthus. De långa uthuslängorna försvinner därför att de är dyra att ha och att underhålla. I stället ersätts de med ett garage och en mindre förrådsbod, som i regel byggs i anslutning till garaget. Detta uthus ges numera en kvadratisk, kublikt utformning och blir inte längre en länga, en »ränta». Det sakliga behovet av ordet faller sålunda bort, och det används av den orsaken allt mindre. Det är alltså inte bara på grund av att användningen av och kunskaperna i överkalixmålet avtar som ord av denna typ är på väg ut ur språket.

Levander (1950) diskuterar olika orsaker till att ord dör. En kan vara just den här nämnda, dvs. att de betecknar saker som försvinner. Då är det fråga om en samtidig förlust av sak och ord. Saken som ordet betecknar används inte längre eller har genom nya konstruktioner förändrats till oigenkännlighet. Det kan också vara så att seden eller arbetsmetoden som låg till grund för ett visst ord eller uttryck har försvunnit (a.a. s. 291 f.). För orden *räka* 'flyta' och *ränta* 'uthuslänga' är båda de nämnda förhållandena giltiga.

Användningen av de dialektala och lokalspråkligt färgade orden bildar i föräldragruppen ett klart mönster. Det är bland infödda dialekttalande män tillhörande yrkesgruppen arbetare som dessa ord används mest. Undantag utgör varianten 78 *bro* och i någon mån 71 *snöra*. Beträffande *bro* är det mest män som själva använder ordet, men här rör det sig om inflyttade ej dialekttalande tjänstemän. Bland användarna av *snöra* är några fler procent män ur tjänstemannagruppen, men de är fortfarande infödda och dialekttalande.

Bilden av elevernas bruk av de dialektala och lokalspråkligt färgade orden är i princip densamma som för föräldrarna men inte lika tydlig. I hälften av fallen har flickorna högre användarvärden än pojkarna, vilket avviker från föräldrarnas mönster. I övrigt överensstämmer tendensen: infödda (utom i tre fall) och dialekttalande (utom i två fall) använder de lokalpräglade orden mest.

Varianterna 68 *skadlig*, 75 *lika*, 78 *bro* och 94 *elak* är de som används mest av kvinnor. I fråga om andra utomspråkliga variabler har orden följande användarprofil: *bro* 'förstutruppa' utgör också bland eleverna ett klart undantag från det gängse mönstret (förutom flickor är inflyttade och icke-dialekttalande de stora användarna); *elak* brukas också av infödda och dialekttalande, medan *skadlig* markerats mest av infödda och icke-dialekttalande; *lika* slutligen används mest av inflyttade och dialekttalande.

4.13 Sammanfattning av enkätens språkbruksfrågor

Svaren på språkbruksfrågorna visar att den viktigaste, ja kanske avgörande förutsättningen för att en i Överkalix bosatt person skall bruka de i undersökningen efterfrågade dialektala och lokalspråkligt färgade orden är att han eller hon är infödd och dialektalande. Män använder orden i fler fall än kvinnor och arbetare oftare än tjänstemän.

När det gäller den första språkbruksfrågan har den yngsta föräldragruppen den största andelen dialektala former och eleverna den minsta. I fråga om den andra är den åldersmässiga variationen tydlig i så måtto att eleverna och de yngsta föräldrarna har den största andelen standardspråkliga prestigeformer och den äldsta föräldragruppen den största andelen dialektala och lokalspråkliga former. Svaren på den tredje språkbruksfrågan uppvisar i fråga om den åldersmässiga variationen ett delvis annat mönster. De dialektalt färgade orden har sin starkaste ställning i den yngsta föräldragruppen och riksspråksorden förekommer oftast hos de äldsta föräldrarna. Om hänsyn tas till skillnaderna mellan elevkollektivets tre åldersklasser och inte enbart till medelvärdet för samtliga elever, har 16-åringarna den största procentuella andelen vid fyra av de nio riksspråksorden och den äldsta föräldragruppen bara vid två av dem, nämligen 70 *skadlig* och 79 *bro*.

Nordberg (1972 s. 34) har för eskilstunaspråkets del påvisat att personer i åldern 31–45 år har en benägenhet att anpassa sitt språk efter riksspråkets mönster. Widmark (1973 s. 227) har beträffande långvokaliskt uttal av *o* i uppsalaspråket konstaterat att det främst är personer i åldern 27–36 år som mest rättar sitt språk efter riksspråket. På den punkten visar sålunda resultaten av min enkätundersökning överensstämmelser med dem som Nordberg och Widmark presenterat bara i den andra språkbruksfrågan. (Jfr också Thelander 1979a s. 119 f.)

5. Interferenser i överkalixmålet

5.1 Bakgrund

Under våren 1983 planerade avdelningen för finska vid Umeå universitet ett språkprojekt. I samband med inspelningar och uppteckningar av finska och samiska i Gällivare m.fl. socknar för att få bättre kännedom om de språkliga förhållandena framträdde områdets språkliga komplexitet klarare än förut. Planeringsgruppen ansåg då att det förelåg ett behov av samverkan mellan ämnena finska och samiska. Under hösten 1983 utfördes även fältarbete med avsikt att klarlägga finskans utbredning mot överkalixmålet.

Den senare delen av inspelningsarbetet visade i hur hög grad överkalixmålet talas även i de sydöstra delarna av finskans och samiskans spridningsområden i Korpilombolo och Gällivare socknar. I ett övergångsområde mellan dessa socknar och Överkalix finns en trespråkig (för att inte säga fyrspråkig) befolkning, som talar svenska, överkalixmål, finska och samiska. (Om överkalixmålets utbredning se avsn. 2.2.1.) Det var på detta stadium som min medverkan i projektet efterfrågades. Detta avsnitt i avhandlingen – liksom det som beskriver överkalixmålets utbredning och det förra om användning av och attityder till dialekten i Överkalix – utgör därmed också en delundersökning i vad som kom att bli det av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR) stödda projektet Språkvariation och språkgemenskap vid en norrbottnisk vattenled.

5.2 Inspelningar

Undersökningens syften har medfört ett behov av olika former för insamling av material. För att utforska överkalixmålets geografiska utbredning och eventuell interferens hos personer som också talar finska och/eller samiska har jag för min del gjort inspelningar av naturligt tal, där jag själv deltagit som samtalsledare. Fältarbetet har skett vid flera tillfällen, utspridda över åren 1984–1987.

5.3 Intervjuer

Vid språksociologiska undersökningar har två huvudmetoder för datainsamling utvecklats, nämligen intervjun och gruppsamtalen. Inom dialektologin har däremot nästan enbart intervjun kommit att användas som inspelningsme-

tot. Båda metoderna har sina för- och nackdelar. Nackdelarna med grupp-samtalet bedömde jag som större än fördelarna och valde därför intervjun, inte bara därför att jag som dialektolog är mer förtrogen med den metoden.

Intervjun har flera fördelar. Den är lätt att arrangera och den ger dessutom en högre ljudkvalitet. Den kan komma till stånd utan några förberedelser och arrangemang. Samtalsledaren kan också styra samtalet mot önskade ämnen, ibland också mot önskade variabler. Informanternas ordflöde blir dessutom ungefär lika stort per inspelning.

Informanterna kontaktades inte i förväg, utan jag besökte dem i deras hem. Ingen av de tillfrågade avböjde att medverka. Om jag kontaktat dem i förväg, hade jag med största säkerhet fått nekande svar med motiveringen att de inte kunde något, inte hade något av intresse för mig att berätta osv.; de skulle bara hänvisa till andra som kunde bättre.

Besöket inleddes alltid med att jag hälsade och presenterade mig på svenska. Därefter övergick jag snabbt till att tala överkalixmål för att markera att jag var överkalixare och tillhörde den språkliga och kulturella gemenskapen. Därmed var isen bruten och alla dörrar öppnade. Jag hade yttrat mitt schibbolet på rätt sätt.

Min roll i sammanhanget var inte helt betydelselös; vilken inställning informanten intog till mig och hur jag uppfattades som person var av vikt för inspelningsresultatet. Inspelning är en dialog mellan två personer och det är inte bara den ena som bestämmer gången i den. Jag intog rollen som samtalspartner, inte som intervjuare. Naturligtvis ställde jag de frågor jag ville och behövde, men alltid utan frågeformulär framför mig, eftersom jag eftersträvade en naturlig talsituation, där följdfrågorna helt berodde på det tidigare sagda.

Inspelningarna gjordes undantagslöst i informanternas hemmiljö och samtalen fördes på dialekt med mig som samtalsledare. Innan inspelningarna startade, hade vi samtalat en stund om väder och vind och allehanda ting. Informanterna hade också hunnit ställa frågor om mig, min bakgrund, mina familjeförhållanden, var jag hyrt bilen, hur mycket den kostade att hyra o.d. Vid något tillfälle hjälpte jag också till med att vid överraskande regnskurar bära in kläder som hängt ute på vädring och att uträtta småärenden. Det var viktigt för mig att skapa en trivsamt och avspänd atmosfär inför intervjun. Min inställning är att intervjusituationen är ett givande och tagande, en form av byteshandel. Om jag »bjuder på» litet av mig själv, får jag förhoppningsvis en fin berättelse och ett bra språk tillbaka. (En jämförelse mellan intervju, dialog och grupp-samtal kan man få ytterligare belyst av Thelander 1979a s. 16 ff. och Nordberg 1982 s. 104–109.)

5.4 Syftet med inspelningarna redovisat

På senare år har det diskuterats huruvida man i fall som det nu aktuella skall uppge det egentliga syftet med inspelningarna och undersökningen. Det har sagts att det skulle innebära fördelar om man väljer att dölja det språkliga syftet. Försökspersonerna skulle då inte koncentrera sin uppmärksamhet på språket utan på innehållet. Obenägheten att yppa ett språkligt syfte beror på att man varit rädd för att det skulle påverka försökspersonernas språk bort från det oreflekterade talet. Bengt Nordberg (1982 s. 103 f.) visar dock att det i Thelanders undersökningar från Burträsk (1979b) framkommer att det är de språkorienterade grupperna som uppvisar det mer dialektpräglade talet.

För mig vore det uteslutet att uppge något annat syfte än det verkliga, dvs. det språkliga. Hur skulle jag annars kunna motivera varför jag, en »åokåanna» (obekant person), numera bosatt i Uppsala, vill tala överkalixmål och ställa alla dessa frågor *om* språket, om kunskaperna i deras respektive språk etc.? De aktuella språkförhållandena är ett bra samtalsämne. Dessa frågor uppfattas som neutrala; de gäller dem själva, de kan besvara dem och tala engagerat om dem, de behärskar ämnet så att säga. De flesta av mina informanter skulle med all säkerhet ha drabbats av tunghäfta just därför att det varit obehagligt för dem att uttala en åsikt i en fråga som kunnat uppfattas som kontroversiell och som de inte ansett sig ha kunskaper om (jfr Nordberg 1982 s. 102 ff.).

5.5 Samtalsämnen

Redan i föregående avsnitt kom jag in på vad inspelningarna, samtalen handlat om. Mitt främsta mål har varit att få svar på frågor som berör språket. Dessutom har vi samtalat om informanternas skolgång, barndom, yrkesliv, fritidsintressen osv., dvs. om sådant som berör dem själva och vad de upplevt. Det är svårare att tala om förhållanden som ligger nära i tiden. Sådana ämnen tenderar att betraktas som alltför personliga och känsliga, och ordflödet kan avstanna. Samtalet har därför ofta gällt arbetsförhållanden som ligger decennier tillbaka i tiden. Spörsmål av politisk natur har jag helt undvikit.

5.6 Teknisk apparatur

Normalt har jag varit ensam vid alla besök och inspelningar. Det förde med sig att jag måste ha inspelningsapparaturen inom räckhåll och synhåll för mig och därmed också för talaren. Inspelningsituationen kunde inte arrangeras på annat sätt.

Inspelningarna har gjorts i mono på en bandspelare av märket Nagra Kudelski eller på en Uher Report. Till båda bandspelarna har samma mikrofontyp använts, MD 21. Originalinspelningarna på Nagra har gjorts på arkivband av märket Agfa PER 528, medan inspelningarna på Uher Report har gjorts på 5-tumsband, Agfa PE 39 (LP-band), som sedan har överförs till tjockare arkivband. Banden förvaras i ULMA.

5.7 Social karakteristik av medverkande talare

Medelåldern i de för mig aktuella byarna är hög, en följd av att byarna åderlåtits på människor i arbetsför ålder. Dem återfinner man i stället företrädesvis i Kalix, Luleå-Boden, Gällivare-Malmberget och Kiruna. Endast under helger och semestrar under sommarhalvåret besöker de sina hemgårdar och fritidshus. I flera av byarna saknas tonåringar helt.

De första informanterna presenterades för mig av projektledaren professor Olavi Korhonen; det var kontakter som han fått vid tidigare resor i undersökningsområdet. Sedan öppnade sig nya vägar via de första besöken och mina egna personkontakter. Sagespersonernas lokalkännedom hjälpte mig mycket; de visste vilka som var friska och vilka som var sjuka, vilka som var hemma och vilka som var borta, och – inte minst viktigt i detta sammanhang – de visste vilka som kunde och ville berätta. Nu liksom vid alla andra inspelningsresor, där jag deltagit, kom det spontana förslag på lämpliga sagespersoner: »Har du tänkt på den och den?», »Har du varit till den och den?» (jfr Ivars 1986 s. 46, som beskriver liknande erfarenheter).

5.7.1 Köns- och åldersfördelning

Relationen mellan manliga och kvinnliga talare i materialet är 37 mot 25. För de byar som ligger i utpräglad glesbygd, utanför Överkalix sockengränser, långt från någon tätort, är den 21 mot 11. Siffrorna avspeglar bl.a. det förhållandet att många män var änkemän och bodde kvar i sina hus i byarna, medan de ensamstående kvinnorna i större utsträckning flyttat in till tätorter, och att flera män hämtat sina hustrur från finskspråkiga familjer och byar och att de kvinnorna därför inte kan tala överkalixmål. Bara i tre (ev. fyra) fall var förhållandet det omvända.

Enligt O. Hederyd (1986 s. 323) tycks av de äldre åldersklasserna grupperna 65–74 år dominera. Detta gäller i högsta grad för mitt material (se tab. 5.1).

5.7.2 Fördelning av yrkestyper; utbildning

De i tabell 5.1 redovisade talarna ingår alla i undersökningen om överkalixmålets geografiska utbredning (avsn. 2.2.1). Talarna med signa 711–984

Tabell 5.1. Uppgifter om talarna.

Signum	Föd.-år	Socken	Yrke	Utbildn.	Insp.-år	
212	1925	Överkalix	Vårdbitr.	6 år F	1985	
221	1905		Skolvaktm.m.m.	6 år F, 2 år Fh	1984	
222	1909		Hemmafru	6 år F	1984	
312	1913		Hemmafru	6 år F	1985	
321	1904		Byggn.arb.	6 år F	1985	
322	1907		Hemmafru	6 år F	1985	
323	1924		Hemmansäg.	6 år F	1986	
331	1936		Åkare	7 år F	1985	
332	1933		Hemsamarit	7 år F	1985	
341	1910		Hemmansäg.	6 år F	1986	
411	1921		Skogsarb.	5 år F	1984	
412	1917		Hemmafru	6 år F	1985	
413	1941		Anläggn.arb.	7 år F	1985	
415	1943		Teletekniker	7 år F	1985	
422	1902		Hemmafru	6 år F	1985	
424	1908		Hemmafru	6 år F	1985	
431	1913		Skogsarb.	6 år F	1984	
432	1917		Hemmafru	6 år F	1985	
441	1917		Skogsarb.	6 år F	1985	
511	1901		Skogsarb.	6 år F	1984	
521	1923		Gruvarb.	6 år F	1987	
522	1925		Hemmafru	6 år F	1986	
562	1910		Hemmafru	6 år F	1986	
611	1921		Renskötare	6 år F	1985	
621	1905		Skogsarb.	6 år F	1986	
631	1910		Hemmansäg.	6 år F	1986	
641	1924		Skogsarb.	6 år F	1986	
642	1914		Hemmafru	6 år F	1986	
644	1915		Hemmafru	6 år F	1986	
652	1910		Hemmafru	6 år F	1987	
711	1919		Övertorneå	Byggnadsarb.	6 år F	1985
721	1915			Hemmansäg.	6 år F	1984
722	1916			Hemmafru	6 år F	1985
731	1911			Jordbr.	6 år F	1985
741	1911		Hietaniemi	Hemmansäg.	6 år F	1985
751	1915			Skogsarb.	7 år F	1984
752	1918			Hemmafru	6 år F	1984
811	1910		Korpilombolo	Skogsarb., försälj.	6 år F	1984
821	1904			Jordbruksarb.	6 år F	1987
831	1902			Jordbruksarb.	6 år F	1984
832	1920			Hemmafru	6 år F	1985
833	1923			Vägarb.	6 år F	1985
834	1920			Hemmafru	6 år F	1987
841	1910			Skogsarb.	6 år F	1986
842	1918			Hemmafru	6 år F	1987
843	1922			Skogsarb.	6 år F	1987
844	1938			Skogsarb.	6 år F	1986
912	1913	Gällivare	Telefonförest.	6 år F	1985	
921	1908		Skogsförman	6 år F, 1 årFh	1984	
923	1911		Skogsförman	6 år F	1984	
931	1920		Busschaufför	6 år F	1986	
941	1915		Skogsarb.	6 år F	1985	

Tabell 5.1. Uppgifter om talarna. (Forts.)

Signum	Föd.-år	Socken	Yrke	Utbildn.	Insp.-år
943	1922		Entreprenör	6 år F	1987
951	1924		Byggnadsarb.	6 år F	1986
952	1915		Tvätterska	6 år F	1987
961	1914		Skogsarb.	6 år F	1985
971	1923		Skogsarb.	6 år F	1985
972	1924		Kokerska	6 år F	1985
973	1929		Skogsarb.	7 år F	1984
981	1910		Jordbrukare	6 år F	1984
982	1905		Hemmafru	6 år F	1984
984	1907		Hemmafru	6 år F	1985

ingår särskilt i undersökningen om interferenser i överkalixmålet och som redovisas i detta kapitel. Dessa informanter talar också finska och/eller samiska.

Av kolumnerna yrke och utbildning (i tabell 5.1) framgår att urvalet talare socialt sett är mycket enhetligt. Endast tre av talarna har någon utbildning utöver folkskola (F); två har gått folkhögskola (Fh), 1- resp. 2-årig kurs, medan den tredje är utbildad till skraddare, ett yrke som han i princip aldrig har utövat. Yrkesangivelserna visar på stor enhetlighet, för utbudet av arbetstillfällen är begränsat på dessa orter. Är man något annat till yrket än skogs- och jordbruksarbetare, vägarbetare, teletekniker o.d., måste man veckopendla eller flytta från orten (t.ex. talare 413). 12 av talarna har under många år veckopendlat mellan hemorten och arbetsorten eller bott på arbetsorten (Luleå, Boden, Gällivare, Malmberget). Sex av dessa är pensionerade sommarboende eller återvändare (521, 943, 951, 952, 961, 972).

Signum består av ett tresiffrigt tal. Den sista siffran betecknar kön: udda slutsiffra = man, jämn slutsiffra = kvinna; de två första betecknar talarens proveniens, den by talaren kommer från.

5.8 Språkliga variabler beroende på interferens

Överkalixmålet, landets nordligaste svenska dialekt, omges som framgått ovan i öster och norr av finska, i väster av finska och samiska och i sydväst och söder av svenska dialekter. De livliga förbindelser mellan folken som i århundraden rått över språkgränserna kan naturligt nog avläsas i språken; dessa påverkar varandra. Denna del av undersökningen syftar till att rikta uppmärksamheten på samisk och/eller finsk interferens i det överkalixmål som talas av de inspelade informanter som talar svenska, överkalixmål, finska (och samiska).

I överkalixmålet har en del finska och samiska ord lånats in, men de är förhållandevis få. Pihl har ett fyrtiotal sådana ord i sina arbeten. En stor del av dem är benämningar på föremål som är inlånade och som delvis finns upptagna i andra dialekter i Norrbotten, i viss mån också i riksspråket. Många finns inom områden som främst rör hästar, kördon och fiske, t.ex. *kibitka* 'liten åksläde', *sedolk* 'rem som spännes runt omkring hästen', *pata* 'stängsel av störrar i sjö el. älv för fångst av lax, lake, sik', *karsina* 'avstängning med pålar och nät i älvar för att fånga lax', *kolk* 'laxnot utan kil (nyttjas i s.k. karsina)' m.fl. Men det är vanligt med lån av fisketermer också i den andra riktningen, från svenska till finska, t.ex. *haavi* 'håv', *merta* 'mjärde, kräftbur' (Gusten Widmark 1973 s. 82; Söderström 1975 s. 55).

Inlåningen har, som exemplen också visar, skett i form av direktöverföring; orden är inte översättningslån utan i regel överförda i sin finska resp. samiska språkdräkt med ringa uttalsanpassning.

Som ovan framhållits (se kap. 2) har säsongsfiskare och jägare tidigt vistats i den nedre delen av Kalix älvdal, de områden som nu utgör Överkalix kommun. Senare, från 1700-talet och framåt, har Överkalix i betydande omfattning koloniserats österifrån, från Tornedalen, och med en befolkning som i sin tur kanske kommit ännu längre österifrån.

Collinder (1939 s. 7) hävdar att språkliga fakta tyder på att de äldsta tornedalsfinnarnas språk varit en västfinsk dialekt och att därmed tidiga bebyggare i Tornedalen kommit från de sydvästliga trakterna i Finland, »närmare bestämt från Kumo älvdal». Han frågar sig också om inte kalixborna är försvenskade finnar; »vissa fonetiska egendomligheter låta väl förena sig med det antagandet». Han anger dock inte vilka dessa »fonetiska egendomligheter» skulle vara. (Om västfinska resp. östfinska drag i tornedalsfinska, jfr Rapola 1947 s. 53 ff., 58 f.; Johansson 1987 s. 31 ff., 43 ff., 149.)

Finskans och samiskans inflytande på överkalixmålet s ljud- och böjningssystem måste på det hela taget sägas vara obetydligt. Till jämförelse kan nämnas att Ahlbäck (1971 s. 47 f., 56 ff.) och Thors (1981 s. 99) båda hävdar att finlandssvenskans ljud- och böjningssystem endast i enstaka fall röjer inflytelser från finskan, trots att de två språken talats i varandras grannskap i tusen år. De finlandssvenska dialekternas ordförråd visar däremot åtskilliga spår av finskt inflytande. (Jfr Holm 1972 s. 27 ff.)

Wallström (1943 s. 24) framhåller att arjeplogmålet i vissa stycken har låtit sig påverkas av samiskan. Härvid hänvisar han till Zetterholms (1939) arbete om supradentala och kakuminala *n*-ljud. Zetterholm menar att den utpräglade tendensen till dentaler och »en del egendomligheter i arjeplogdialekten» beror på »ett substrat, som omformat den nordiska artikulationsbasen».

Dahlstedt (1950 s. 151) däremot finner i vilhelminamålet samiska substrat endast tillfälligt hos enstaka sagesmän och inte som något typiskt för

dialekten i sin helhet. Det samiska och finska inflytandet på svenskt språk tycks vara lika litet i Åsele som i Vilhelmina (Eriksson 1973 I.A s. 25 f.).

Asbjörn Nesheim (1952 s. 123), som har studerat den samiska dialekten i Lyngen i Nord-Troms, uppger att hans samiska informanter ofta blandade in samiska drag i norskan. De flesta drag som Nesheim nämner som belägg på samisk språkblandning är i fullt bruk i dag hos språkanvändare som aldrig har kunnat tala samiska. Finskan och samiskan har således satt varaktiga spår i lyngsmålet också hos sådana språkbrukare som aldrig har talat något av dessa språk (Nesheim 1952 s. 123–129, Lorenz 1982 s. 135–155).

Man kan säga att förhållanden delvis analoga med dem i Lyngen föreligger i det överkalixmål som talas i undersökningsområdet utanför Överkalix sockengränser.

Enligt Weinreich (1953 s. 39 ff.) är förutsättningarna för interferens mellan två språk att dessa har antingen formell eller informell likhet. Formell likhet leder till att amerikanska judar identifierar *op* 'av, från, ned' med eng. *up*, vilket leder till innovationen *op-rufn* (jfr ty. *anrufen*) efter mönstret *to call up* (Weinreich a.st.), eller när *långsam* i amerikansk svenska används i betydelsen 'ensam' under inflytande av engelskans *lonesome*, dvs. när ord ur språk A utsätts för en lätt semantisk och/eller syntaktisk förskjutning eller uppträder i nya kombinationer av typen sammansatt ord eller fras i språk B. Denna modell kallar Hasselmo (1974 s. 189) kopiering. Den funktionella likheten förekommer framför allt i syntaxen, där en grammatisk funktion i två språk har en partiell överensstämmelse. Vid överföringen av den specifika funktionen från språk A blir resultatet i språk B en lätt icke-idiomatisk förskjutning. Den kan gälla ordföljd, tempus osv. Weinreich (1953 s. 40) exemplifierar kategorin med en engelsk sats med tysk interferens: *how long are you here?* (jfr ty. *wie lange sind sie schon da?*) i stället för *how long have you been here?*. I den amerikansvenska satsen *han gifte henne* 'han gifte sig med henne' har ett svenskt reflexivt verb förlorat sin reflexivitet efter mönster av engelskans *he married her* (Hasselmo 1974 s. 161).

Detta innebär i det aktuella fallet att eftersom samiskan/finskan saknar formell likhet med svenskan, så påverkar de varandra genom funktionell likhet, dvs. syntax och fonologi är mer utsatta för påverkan, medan morfologi berörs i mindre omfattning. Ordföljden följer lätt det andra språkets regler. Den lexikaliska interferensen i detta material är obetydlig.

Här kan jämföras med de estlandssvenska dialekternas förhållande till estniskan. I morfologiskt avseende har de utsatts för en ringa påverkan, medan syntaxen rönt ett djupgående inflytande från estniskan (Lagman 1971 s. 210, 237).

Jag skall i det följande ta upp några fall av fonetisk och syntaktisk interferens som är av dels generell, dels individuell betydelse.

5.8.1 Fonetisk interferens

5.8.1.1 Generella interferenser i överkalixmålet

5.8.1.1.1 Om accentförhållandena i överkalixmålet

Typiskt för svenskt riksspråk är förekomsten av två accenter, akut och grav, eller accent 1 och accent 2. Ex.:

Accent 1			Accent 2		
an'den	<	and	an'den	<	ande
tom'ten	<	tomt	tom'ten	<	tomte
bu'ren	<	bur	bu'ren p.pf.	<	bära

Från den regeln finns undantag. En förskjutning av accenterna kan förekomma. Uppland t.ex. har i de västra och södra socknarna grav accent i stället för akut, och i den nordöstra delen av landskapet omvänt akut accent i stället för grav.

Kruuse (1908 s. 545) skriver att i den nordöstra delen av Uppland grav accent motsvaras av en »egendomlig» accentform, »som icke ännu till sin natur bestämts, men som tyckes likna akut». För Eriksson (1948 s. 17, 1951 s. 23) är accenttypen mer bestämd. Han registrerar att den akuta accenttypen dragit till sig ord som annars har grav accent. I nordost, särskilt i Frösåkers härad, saknas praktiskt taget grav accent och är ersatt med akut. Witting (1968 s. 43, 49, 70, 101 et passim) konstaterar att samma förhållanden råder vid tiden för hans undersökning.

Både Ahlbäck (1971 s. 47) och Thors (1981 s. 98) framhäver de finlandsvenska målens – med undantag av de västnyländska dialekterna – förlust av distinktionen mellan accent 1 och accent 2 som ett resultat av finskans inflytande. Finskan har endast akut accent.

De livliga förbindelserna mellan Roslagen, Åland och Finland har avsatt spår i ljud- och formsystem, och finsk påverkan brukar anges som orsak till att det också i nordöstra Uppland förekommer akut accent i ord som i riksspråket har grav accent (Eriksson 1951 s. 19).

Accenten är ett mycket karakteristiskt drag i överkalixmålet. Den är, vilket experimentalfonetikern Ernst A. Meyer har visat, genomgående akut. 1922 studerade Meyer uttalet hos kyrkoherde L. E. Enge, född i Hedensbyn 1863 och i hela sitt liv bosatt i Överkalix utom mellan åren 1881 och 1909, då han studerade i Uppsala och hade tjänst på andra håll. Somrarna tillbringade han under studietiden i hemmet. »Die Mundart von Överkalix weist keinen Unterschied zwischen Akut- und Gravisakzent auf», skriver Meyer (1954 s. 70) om Enges dialekt. Han fortsätter (s. 80): »Bei Enge [...] liegt vom tonalen Standpunkt aus kein Unterschied zwischen Akz. 1 und Akz. 2 vor. Die Tonlage ist in der Endphase tief. Das

Verhållnis ist also dasselbe wie das der finlandschwedischen Mundarten. Hier wird ausdrücklich als karakteristisk der frühe steile Fall im Tonverlauf und das relativ lange verweilen auf diesem Ton betont.»

Som redan nämnts är finskans och samiskans inflytande på överkalixmålet i fonetiskt, morfologiskt, syntaktiskt och lexikaliskt avseende på det hela taget obetydligt. Accenten utgör härvidlag ett klart undantag. Den har sannolikt utvecklats under inflytande från de finskspråkiga och samiskspråkiga bygder som omger Överkalix i flera väderstreck (ÖNB 1954 s. 219).

I nederkalixmålet däremot, liksom i övriga dialekter i Norrbotten, föreligger en skillnad mellan accent 1 och accent 2, vilket klart framgår av Meyers (1954 s. 84) genomsnittstonalitetsskurvor. I dessa dialekter uppträder dessutom en särskild form av grav accent, typisk för norrländska mål, nämligen tvåtoppig accent eller s.k. cirkumflexaccent. Den förekommer i ursprungligen tvåstaviga, långstaviga ord, som genom apokope tappar slutvokalen, t.ex. (*kasta* > *kast* >) nkm. *kaast* 'kasta', (*fälla* > *fäll* >) nkm. *feell* 'fälla'; jfr ökm. *käst*, *fell*.

Frånvaron av grav accent och cirkumflex i överkalixmålet påverkar böjningen av substantiv och adjektiv. Böjningsformer som i övriga norrländska dialekter skiljs åt genom cirkumflexaccent sammanfaller i överkalixmålet (ÖNB s. 219; Kettunen 1983 s. 60 f.).

Ex. på substantivböjning:

ökm.	ob.sg.	hest	nkm.	hest	'häst'
	b.sg.	hestn		hestn	'hästen'
	ob.pl.	hest		heest	'hästar'
	b.pl.	he'sta		he'stan	'hästarna'

Ex. på adjektivböjning:

ökm.	hän jer träitt	nkm.	hän jer trött	'han är trött'
	döm jera träitt		de jera tröött	'de är trötta'

Vi vet inte när den grava accenten utvecklades i svenskan och norskan, men eftersom den saknas i isländskan, torde den inte ha funnits i västra Norge under vikingatiden. Accenten i överkalixmålet kan antingen vara en arkaism eller en interferens genom påverkan från de omgivande språken finska och samiska. Men den kan också vara – och det är kanske det troligaste – en arkaism som bevarats och förstärkts genom finskt och samiskt inflytande. (Jfr Holm 1972 s. 29.)

5.8.1.1.2 Övergång av fornsvenskt *ð* (= *dh*) till *r*

Den fsv. tonande frikativan *ð* (i äldre fsv. tid tecknad *þ* och i y. fsv. tid *dh*) kvarlever ända in i nysvensk tid och övergår efterhand till explosiva. Enligt Wessén (1968 § 163.2) tyder fördelningen av *dh* och *d* i Gustav Vasas bibel

(1540) på att *dh* då ännu angav ett annat uttal än *d*. Men omkring 1700 förefaller utvecklingen vara fullbordad (Wessén a.st.).

I talspråket har *ð* (*dh*) i stor utsträckning fallit, främst i slutljud. På framför allt det götiska området har det fallit också i inljud. I trycksvaga ord och förbindelser har bortfallet större omfattning. Ex.: *blo*, *trä*; *goa*, *smia*; *förklä*, *trä på* (en nål på tråden) (Wessén 1968 § 163.1). I skriftspråket motsvaras *dh* av *d*.

Carin Pihl (1948 s. 44–80) har redogjort för utvecklingen av äldre *dh* i överkalixmålet. Hon har dock inte diskuterat orsaken till den och hur den skall uppfattas.

Äldre *dh* kvarstår i överkalixmålet aldrig som tonande frikativa. Ofta kan *dh* falla, t.ex. *blåo* 'blod', *tra* 'tråd', men i de ställningar där det står kvar har det utvecklats till andra ljud, oftast till *r*, mera sällan till *d* (tonande el. tonlöst), eller assimilerats med ett följande *g*, *k*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *t* (Pihl 1948 s. 45).

Övergång till *r* inträffar i både kortstaviga och långstaviga ord i intervokalt ställning, t.ex. *bara* 'bada', *meran* 'medan', *asäjres* 'avsidet', *sa:ra* 'sådig', och i slutljud, t.ex. *be:r* 'bad', *tra:r* 'tråd'; *täjr* 'tid', *ajr* 'ed, landtung'.

I andra norrbottniska och norrländska mål kan man finna en sporadisk övergång av *dh* till *r* i enstaka ord. Dahlstedt (1950 s. 137) anför som exempel ordet *var* (<**vað*) '(små) vågor av el. strimor efter föremål i vattenytan, särskilt båt, fågel el. fisk', belagt i Västerbotten i Burträsk, Bygdeå, Degerfors, Lövånger, Norsjö, Nysätra och Skellefteå samt i Lycksele lappmark i Lycksele, Malå och Stensele.

Pihl diskuterar tidpunkten för övergången *dh* till *r* i överkalixmålet. Hon anför uppteckningar av Fr. Widmark från 1860 som visar att övergången då var helt genomförd. Uppteckningar av Ihre från tidigast 1766 innehåller en mängd exempel på ord från Överkalix med äldre *dh*, skrivet *ð*, tecken för en frikativ spirant. Pihl ger inte något annat tolkningsförslag än frikativ spirant för detta tecken. Mot hennes antagande kan man göra den invändningen att tecknet *ð* möjligen i stället kan återge ett *r*-ljud (däremot inte gärna ett bortfall). Om så vore skulle *r*-ljudet här ha bildats för att förhindra hiatus. Eftersom Ihre inte har något fall med *r*, tyder detta på, menar Pihl, att *dh* ännu i slutet av 1760-talet ej övergått till *r*. Jag är benägen att instämma med henne.

Övergången av fsv. *dh* till *r* har i Norrbotten inträtt i större omfattning bara i kalixmålen – målet i Nederkalix och Töre socknar uppvisar en utveckling av *dh* liknande den i överkalixområdet – men är inte enastående för dessa dialekter. Den finns också i riksspråket, t.ex. *burk* (fsv. *budhker*), dialekternas *mark* (ökm. *märk*) 'mask' (fsv. *madhker*), *lirka* (troligen av ett äldre **liðka*, nisl. *liðka*), **siðla* 'sent' > *sirla* > ä. nsv. *serla*, *särta*, sg. *fjäril*, pl. *fjårlar* < *fiadhlar* (Wessén 1968, § 76:5; Eriksson 1950 s. 164–169).

Ytterligare fall av en sporadisk övergång av *dh* till *r* förekommer i dialekterna. Götlind (1944 s. 2 f.) och Landtmanson (1952 s. 42) nämner ett

par belägg i de västgötska folkmålen. »Ej alltför sällsynta», skriver Götling (a.st.), är formerna *ha-rå* 'ja då' och *på-räk* 'på dig' o.d. Andra exempel i intervokalisk ställning är *illdöringe* m. 'självdött djur', *mar-*, *meraffia* (< *midafton*) f. 'mellanmål på e.m.', belagt från Vadsbo, Kåkind, Kinne, Kinnefjärdings, Skånings, Laske, Gudhems, Redvägs, Väne, Marks och Kinds härad.

Också i de östgötska folkmålen föreligger i något fall en övergång av *dh* till *r*. Enligt regeln *dh > r* framför *m* tycks den ha inträtt i *gurrmor* 'gudmor', analogt med säkra belägg i andra landskap, t.ex. i Dalarna. Äldre *dh* framför *k* har blivit *r* i t.ex. *burk* (jfr ovan), bynamnet *flärrke* 'Flarka', innehållande sv. dial. *flark* m. 'gungfly, träsk, övervuxet med grästorvor, så att det med möda bär en gående', fsv. **fladhker* (Ödeen 1927–30 s. 77), *lörcke* 'liten låda' (< fsv. *ladhika*) och *märk* 'mask' (jfr ovan) (Ålander 1932 s. 34 ff.).

I Dalarna är det gamla spirantiska uttalet av *dh* helt obekant i Nedansiljan och Västerdalarna men bibehållet i liten utsträckning i Ovensiljanområdet och då främst i Älvdalen. Enligt Levander (1928 s. 5 ff.) har det spirantiska *ð*-ljudet övergått till *d* först under de senaste generationerna. I Östnor i Mora och några närliggande byar är *ð* synnerligen väl bevarat »men har övergått till ett ytterst egendomligt, *r*-liknande ljud» (s. 6) som utom i Östnor finns i Bonäs och Gopshus i Mora och i Garberg i Älvdalen. I en not lämnar Levander (a.a. s. 270) upplysningen att han efter en meddelare f. 1837 i Bonäs har noterat *bu:ðär* 'bodarna', *y:örði* 'jorden' m.m. men efter flera på 1860-talet födda personer endast *nedra* 'kopparrorm', *idot* 'edert' etc. Någon gång under senare delen av 1800-talet torde således *dh* ha utvecklats till *r* i Mora-området, särskilt Bonäs. I ett flertal bygder övergår *dh* till *r* framför *m*, t.ex. Älvdalen och Våmhus *farrm* 'famn' (väl av **faðm-*, jfr isl. *faðmr*, se Hellquist), *warrmål:l* (< fsv. *vadhmal*), *wärrmål:l* 'vadmal', allm. *mjärrm* (< fsv. *miädhm*) 'midja, höft', och intervokaliskt sker också en sporadisk övergång, t.ex. norra Venjan *därån* 'dädan', *järån* 'hädan' (Levander 1928 s. 7).

I de finska och i synnerhet samiska dialekter som omger överkalixmålet förekommer en övergång av *ð* till *r* eller *r*-liknande ljud i olika ställningar. I den samiska dialekten i Jukkasjärvi liksom i lulesamiskan övergår *ð* till *r* framför annan konsonant utom *v*, t.ex. i lulesamiskans *gier'ge* 'sten' och *biernes* 'fotställ på skida' (Korhonen 1979 s. 71, 20); i nordsamiskan kvarstår *ð* oförändrat, t.ex. *gæð'gi* respektive *bæð'gis* (Collinder 1949 s. 148, Korhonen 1973 s. 43, 17 et passim). Övergången sker dock delvis i andra ställningar än i överkalixmålet. I lulesamiskan inträder övergången *ð* till *r* ej intervokaliskt, vilket den däremot gör i tornesamiskan i vissa fall.¹

¹ Muntligt meddelande av professor Olavi Korhonen.

Collinder (1949 s. 166 ff.) redogör för svagstadiet i öppen stavelse i flerstaviga ord i Jukkasjärvi-samiskan; affrikatan *t'ž* eller en intervokalisk kort konsonant berörs i ett av avsnitten. En av dessa konsonanter är *ð* som enligt beläggen uttalas med ett *r*-liknande ljud. Det skrivs med det ryska tecknet *я* och avser här »an *r* without tremulation» (a.a. s. 12), t.ex. *lòkajä'n* 'as he was reading', *pò^jäjēin* ~ *pò^ðēdin* 'as he came', *līgijätin* ~ *li'ggiðetin* 'as he warmed', *nippājis* ~ *nippādis* 'another time'. Beläggen tyder på att en övergång *ð* till *r* kan äga rum också inom området.

I Finland förekommer en utveckling av *ð* till *r* i ett område i sydväst, vilket skulle utgöra de äldsta tornedalsfinnarnas hemtrakter (jfr Collinder 1939 s. 7). Detta *r*-område börjar i öster med dialekterna i Vehkalahti och Kymmene, löper i en zon som snabbt utvidgar sig genom Nyland, sydvästra Satakunta och slutar i södra Österbotten. Omedelbart härtill ansluter sig ett kilformigt område som börjar i Nyland och sträcker sig genom trakten av Tavastehus till Tammerfors. Dessutom finns det två små åtskilda *r*-områden, det ena i mellersta Österbotten, det andra i finskans nordligaste ytterområde, särskilt i Jukkasjärvi (Virtaranta 1958 s. 253).

Som framgår hos Airila (1912 s. 178 ff.) och Virtaranta (a.st., 1982 s. 293) uppträder utvecklingen av *ð* till *r* endast sporadiskt i finskan i Tornedalen. På enstaka håll, t.ex. i Jukkasjärvi, kan den påträffas hos vissa talare, vilket skulle kunna tyda på ett äldre tillstånd. Rapola (1947 s. 26) menar att det västfinska ljudskicket i de nordligaste utkanterna av tornedialektens område tyder på att medeltidens birkarlar från övre Satakunta dels lade grunden till denna bebyggelse, dels tog med sig det västfinska *d*-ljudet. När sedan karelarnas 0-stadium (bortfall av *ð*) hunnit upp till Tornedalen, trängdes *d*-ljudet ännu längre bort. I Tornedalens finsktalande utkanter har det genomgått en förändring dels till *d* (kanske under svenskt och samiskt inflytande), dels till *r*, det senare eventuellt beroende på en intern utveckling. Övergången till *r* i Satakunta kan inte vara så gammal att *r*-ljudet kunnat komma till Tornedalen parallellt med *ð*-ljudet (Rapola a.st.).

I sitt arbete om den tonande dentalspirantens utveckling efter tryckstark stavelse skriver Virtaranta (1958 s. 210) att man för att förklara utvecklingen till *r* i Jukkasjärvi skulle kunna hänvisa till såväl svenskan som lapskan. Virtaranta återkommer till den aktuella övergången i en uppsats om några iakttagelser i målet i Kurravaara, där han säger att den i Jukkasjärvi-finskan kan förklaras språkgeografiskt med hjälp av de svenska och samiska dialekter som ligger nära till genom landsväg (Virtaranta 1982 s. 293). Han anser att den tonande dentalspiranten på båda hållen motsvaras av *r* eller *r*-liknande ljud och hänvisar härvid till överkalixmålet, som han antyder kan ha påverkat finskan i Jukkasjärvi.

Virtarantas (1958 s. 261) åsikt är att *ð* har utgått från det sydvästfinska *ð*-området. Det överensstämmer väl med andra kunskaper man har om den västliga befolkningens bosättning i norr. Stödet i den samiska fonetiken har

på ett avgörande sätt påverkat *d*-ljudets vidmakthållande i de finska dialekterna, menar han. Ett par av vidareutvecklingarna av *ð* i dialekterna kan förklaras med hjälp av andra språk, svenska och samiska.

Virtaranta vill dock inte göra något försök att fastställa tidpunkten för när dentalspiranten försvann från finskan i älvmyningarna och andra stora fiskecentrer i norra Bottenviken. Det är omöjligt, menar han. De östliga dialekternas 0-stadier var kända redan i tidig medeltid, när karelarna förlängde sina resor hit upp till nuvarande Norrbotten. Uppenbarligen försiggick kontakter från både östliga och västliga områden i Finland samtidigt i århundraden på detta glest befolkade och ytterst vidsträckta område (a.st.).

I överkalixmålet har alltså *ð* intervokaliskt övergått till ett *r*-ljud. Pihl (1924 s. 36) använder om målets *r*-ljud, även det av *ð* uppkomna, ett tecken för tungspets-*r*. Men hon påpekar särskilt att intervokaliskt mellan korta vokaler, t.ex. *trora* 'tråda', *bara* 'bada', *spara* 'spade', är *r* »i åtskilligas uttal föga rullat och närmar sig alltså ett frikativt *r*». I övre Dalarna har det, för att delvis upprepa citatet från Levander ovan, övergått till ett »ytterst egendomligt, *r*-liknande ljud», i samiskan och finskan till *r* eller *r*-liknande ljud (t.ex. Virtaranta 1982 s. 293). I fråga om detta ljud i Jukkasjärvi-samiskan skriver Collinder (1949 s. 12) att det var svårt att höra om det var en »short voiced supradental stop» eller en »short voiced supradental fricative». Under sina första dagar i Rautasvuoma och Saarivuoma använde han två olika tecken, *ð* och *ð̣*, men beslutade sig sedan för att använda det ryska tecknet *ɾ* och avser därmed »an *r* without tremulation». För finskans vidkommande använder Virtaranta (1958 s. 253) olika tecken och avser tydligen också olika varianter av *ð*, *ð̣* (stimmhafter Dentalspirant), *ð̣̣* (Dental-tremulant mit einem Anschlag) och slutligen *r*. Denna teckenförbistring tycks också avspegla en fonetisk variation av *ð* i samiskan och finskan. En sådan variation råder inte, i alla fall inte numera, i överkalixmålet. Kan möjligen denna variation också ge en fingervisning om hur en utveckling av *ð* till *r* har gått till? Har förändringen gått från en tonande dental frikativa över en dental tremulant med få vibrationer till en alveolar tremulant, ett normalt vibrerat tungspets-*r*, dvs. har tungspetsens rörelser stegvis flyttat sig från övertändernas baksida vid uttalet av *ð* för att sedan bilda ett slappare uttal med få vibrationer, *ɾ* (dvs. fi.-ugr. *ð*), och slutligen till tandvallen för att ge ett *r*-uttal (jfr Eriksson 1961 s. 71 ff.)?

Hur skall vi förklara att vi har en övergång *ð* till *r* också i överkalixmålet? Utan att närmare gå in på förhållandena i de samiska och finska dialekterna tycks det finnas anledning att räkna med påverkan från samiskan i kalixmålen på grund av de talrika fallen av övergång *ð* till *r* i lulesamiskan, där dock, i motsats till i tornesamiskan, övergången inte inträder intervokaliskt. Samiska och finska omger, som tidigare påpekats, både Över- och Nederkalix i flera väderstreck och de språkliga kontakterna måste ha varit omfattande att döma av de vittnesbörd som ortnamnen och historien lämnar.

En annan tänkbar förklaring till övergången δ till r inom området är att det rör sig om parallella utvecklingar i samiskan, finskan och överkalixmålet, som ägt rum någorlunda samtidigt oberoende av varandra. Övergången kan ha förstärkts genom kontakter mellan språkbrukarna i fråga.

Övergången är, som nämnts ovan, alltså också känd i vissa dalmål, t.ex. i några byar inom Mora, men här är den inte lika genomgripande som i kalixmålen (Levander 1928 s. 6 f.). Dalmålsområdet ligger så långt från Norrbotten att ljudövergångarna måste ha ägt rum oberoende av varandra. För kalixmålen måste orsaken till ljudförändringen därför sökas på närmare håll.

5.8.1.1.3 *b, d, g - p, t, k*

Karl-Hampus Dahlstedt (1983 s. 30) har uttalat att det finns ett drag i överkalixmålet som förklarar dess enastående ställning bland de svenska folkmålen, nämligen det säregna uttalet av klusilerna *b, d, g* och *p, t, k*, som enligt hans mening utgör den råge som kommer lasset att välta över, dvs. som gör överkalixmålet så obegripligt för dem som inte är uppvuxna med dialekten.

Svenska landsmål 3.2 (1881) innehåller sagor, sägner m.m. utgivna av J. A. Lundell, tidskriftens upphovsman och redaktör. Materialet i häftet är hämtat ur landsmålsföreningarnas samlingar, ett par prov per landskap. I några fall har Lundell genom lämpliga personer skaffat prov på sådana mål, som annars inte vore representerade. Från Överkalix har han på så sätt fått språkprov genom därvarande kyrkoherden A. H. Sandström. Uttalet i den publicerade berättelsen från Överkalix uppger Lundell vara efter »skolynglingen L. E. Carlsson».

I ett brev till Lundell daterat »Öfverkalix 19 Aug. 1881» framgår att A. H. Sandström också sänder en uppsats med vars ljudbeteckning han är ganska missbelåten. Samtidigt rekommenderar han en person från »hvilkens läppar I kunnen få höra ljuden sådana de i verkligheten äro». Till Uppsala reste nämligen just i de dagarna ynglingen Lars Erik Carlsson för att börja vid Fjellstedtska skolan, »genuin öfverkalixare [...] visserligen blyg ock tystlåten, men målet är hans modersmål». Denne Lars Erik Carlsson, av Lundell alltså omnämnd som »skolynglingen L. E. Carlsson», var sedermera kyrkoherden i Överkalix L. E. Enge (senare, 1922, använd av fonetikern E. A. Meyer, jfr avsn. 5.8.1.1), f. 1863 på Heden och tillika bror till Greta Lindbäck, f. Karlsdotter 1865 på Heden, Carin Pihls säkraste och duktigaste meddelare.

Lundell (1881 s. 32) beskriver överkalixmålets klusiler efter L. E. Carlssons uttal på följande sätt:

»Skillnaden mellan tonlös och tonande, stark ock svag explosiva (tenuis ock media) tyckes försvunnen, så att man hör något som hvarken är det ena eller andra, utan ett mellanting mellan båda, i det medierna förlorat sin ton

ock tenues sitt starka tryck, samt båda sålunda sammanfallit i tonlös media. Det förefaller därigenom, som man sade *ta ti* för *da di*, *kåp* för *gåb*, *lik* för *lig*, *naden*, *pado* för *naten*, *bato* o.s.v. Jag har emellertid för att lätta förståendet skrivit *p-b*, *t-d*, *k-g* efter härledningen.»

Experimentalfonetikern Meyer (1954 s. 69) beskrev, sedan han 1922 undersökt uttalet hos Enge, samma ljud så här: »Die *b*, *d*, *g* im Anlaut betonger Silbe nach stimmhaftem Laut waren nach Ausweis der Laryngalkurve in manchen Fällen durch den ganzen Verschluss hin stimmhaft, in anderen Fällen aber in der ersten Hälfte des Verschlusses stimmhaft, in der zweiten schwach stimmhaft oder stimmlos. *b* in *gå':ben* [ljudbeteckningen är lätt normaliserad av mig] in letzter Hälfte stimmlos. Auslautendes *g* in *li:g* völlig stimmlos. *t* und *k* im Anlaut betonger Silbe, *tétjen*, *kárana*, recht kräftig aspiriert. Der *t*-Verschluss in *bá:to*, *si'ti* und der *k*-Verschluss in *bá'oka*, *bö'kera* [!] zeigten in etwa der ersten Hälfte oder etwas länger ziemlich kräftige Stimmbandschwingungen, danach schwach stimmhaft oder stimmlos. Auslautendes *t* in *ná:t*, *si't*, *matt* ganz stimmlos, [...] *p* im unbetonten *opa* ganz stimmhaft.»

Carin Pihl (1924 s. 29 ff.) ger en tämligen utförlig beskrivning av de nämnda konsonanterna. Också Paavo Kettunen diskuterar dem i sin uppsats om överkalixmålets fonologi (Kettunen 1983 s. 21 ff., 41 ff.).

Enkelt, men inte uttömmande, uttryckt kan man säga att skillnaden mellan de tonande och tonlösa klusilerna ofta är upphävd. Vissa ord i överkalixmålet kan därför få ett identiskt uttal och vara svåra att skilja från varandra, t.ex. *lå:K* (gryt)lock' och *lå:K* 'laggrand i träkärl'.² Motsatsförhållandet mellan tonande och tonlös klusil är ofta upphävt i inljud och slutljud, t.ex. *kä:P* 'klabbe', *skaPa* 'skapa'; *i:nT* 'ände', *maTa* 'mata'; *e:K* 'ägg', *söiK* 'söka'. Skillnaden är dock inte helt försvunnen; bl.a. upprätthålls den i regel i initial position, t.ex. *bäck* 'backe', *päck* 'packe'; *de:l* 'dal', *te:l* 'tal'; *gär* 'gär', *kär* 'karl'. Individuella variationer och skillnader förekommer också.

Enligt Kettunen (1983 s. 43) är det möjligt att överkalixmålet saknar tonande klusilfonem. Den enda relevanta, men inte helt invändningsfria, oppositionen mellan klusilserierna skulle i så fall vara aspiration – avsaknad av aspiration.

I mina inspelningar med personer som är flerspråkiga (dvs. som talar svenska, överkalixmål, finska/samiska) har jag, som väntat, funnit belägg som tyder på att uttalsskillnaden mellan de tonande och tonlösa klusilerna i många fler fall uteblir hos dem som också talar finska, t.ex. initialt *KnuKK* 'gnugga', *Klöim* 'glömma'; *PraTa* 'prata'.

² K, P, T = ärkefonem (Kettunen 1983, s. 44) för g-k, b-p och d-t. Bara i detta avsnitt markeras klusilerna särskilt.

Det på de flesta håll i finlandssvenskan oaspirerade uttalet av *k, p, t* kan, menar Thors (1981 s. 98), misstänkas bero på finskt inflytande. Detsamma uttrycker Bergroth (1928 § 4) när han säger att det vid finlandssvenskt uttal av *p, t, k* inte hörs någon »*h*-artad blåsning». För det sverigesvenska örat klingar de därför ofta »mera som *b, d, g* än som *p, t, k*». Han säger också att explosionen vid *p, t, k* i finskan är ännu svagare än i finlandssvenskan.

Klusilerna *k, p, t* i Grundströms lulesamiska ortografi saknar postaspiration. Ett undantag utgör dock vissa sena svenska lån, t.ex. *kaffe*. Se vidare Collinder (1938 s. 10 ff.) och Korhonen (1979 s. 545 f.).

Eftersom Överkalix omges av finskt och samiskt språkområde är det inte alltför djärvt att antaga att dessa språk har påverkat klusilerna i målet, att jämföra med finskans inflytande på finlandssvenskans uttal av dessa ljud.

5.8.1.1.4 Inskottsvokal

Ett annat av de för överkalixmålet karakteristiska dragen är de påfallande inskottsvokalerna (svarabhakti, glidvokal, anaptyktisk vokal). Svarabhaktifenomenet står i nära samband med sonantisering, som innebär att konsonanten ensam bildar stavelse, t.ex. *hålm* 'holme', *kalv* 'kalv' (Kettunen 1983 s. 67 ff.). Fallen där sonantisering sker och där svarabhaktivokal utvecklas är i överkalixmålet ovanligt många (Pihl 1924 s. 25 f.).

Historiskt sett kan en hjälpvokal inskjutas mellan två konsonanter, där den senare är *r, l, n* (Wessén 1968 § 41), i överkalixmålet också *m* och *v*. I nutida överkalixmål kan således *l* (dock sällan), *l, m, n, r* och *v* vara stavelsebildande. Svarabhaktivokalen, som alltid är *e* i överkalixmålet, utvecklas framför samma konsonanter och i samma ställningar (Pihl 1924 s. 26). Man kan emellertid skilja mellan tre olika utvecklingar (Pihl a.st., Kettunen 1983 s. 68 f.): 1) endast sonantisering, 2) endast svarabhakti, 3) växling mellan svarabhakti och sonantisering.

1) I förbindelsen *-tn* förekommer nästan endast sonantisering, t.ex. *vättn* 'vatten', *böttn* 'mjärde'.

2) I följande konsonantkombinationer förekommer oftast bara svarabhakti:

a) klusil + *l, r*, t.ex. *stäppel* 'stappla', *rämbel* 'ramla', *lucker* 'luckra', *glitter* 'glittra', *pälder* 'pallra'

b) *kn*, t.ex. *säken* 'sakna', *kwiken* 'kwickna'

c) *v + l, r*, t.ex. *ävel* 'avla', *häver* 'havre'

d) *vd* (i några svaga pret.), t.ex. *veved* 'vävde'

e) *sl*, t.ex. *sissel* 'syssla', *djissel* 'gissla'

f) *l, r + ft*, t.ex. *helefti* 'helvete', *vereft* 'värvade'

g) *gh + n, r, l*, t.ex. *döghen, döen, (dö:n)* 'dygn', *käger, käer, (kä:r)* 'vara darrhant', *seghele, seele, se:l* 'segla'.

3) För följande konsonantkombinationer gäller både svarabhakti och sonantisering:

- a) *pn*, t.ex. *väpen/väpn* 'vapen', *öpen/öpn* 'öppna'
- b) *sn* (< *stn*, *sm*), t.ex. *fäsen/fäsn* 'fastna', *krisen/krisn* 'kristna', *päsen/päsn* 'pasma'
- c) *sjn* (< *rkn*, *rtn*), t.ex. *stosjen/stosjn* 'storkna', *swåsjen/swåsjn* 'svartna'
- d) *lm*, *lm*, t.ex. *sälem/säljn* 'psalm', *hålem/håljn* 'holme'
- e) *rm*, t.ex. *ärem/ärjn* 'arm', *årem/årjn* 'orm'
- f) *lv*, t.ex. *kalæv/kalvj* 'kalv', *elæv/elvj* 'älv'
- g) *rv*, t.ex. *ärev/ärvj* 'arv', *wörev/wörvj* 'varv'

Pihl (1924 s. 28, Kettunen 1983 s. 69) ger en enkel regel för hur svarabhakti förhåller sig när till ordet fogas en böjningsändelse som börjar på vokal:

svarabhaktivokalen kvarstår om den föregås av kort konsonant, t.ex. *tävela* 'tavlan',

svarabhaktivokalen faller om den föregås av en lång konsonant (resp. kons.-grupp), t.ex. *rämble* 'ramlade'.

Pihl (1924 s. 25) skriver att företeelsen finns över hela språkområdet men att den kan variera både lokalt och individuellt och vara knuten till generationsskillnader på så sätt att ungdomarna i vissa byar har fullt utbildad inskottsvokal i flera ställningar, där de äldre har endast mer el. mindre stavelsebildande konsonant, dvs. inskottsvokalen är knappt märkbar. Förhållandena härvidlag tycks alltså vara desamma, vilket också kommer till uttryck i mina inspelningar från 1980-talet. I denna kortfattade genomgång bortses från eventuellt lokala, individuella och åldersbetingade faktorer.

I t.ex. dalmålen förekommer svarabhaktivokal huvudsakligen på samma sätt som i riksspråket, t.ex. Malung *sokkin* 'socken'. Emellertid har sådan vokal också utbildats i strid mot riksspråkets regler, dels i stor utsträckning hos substantiv och adjektiv på *-n*, t.ex. Älvdalen *nammen* 'namn', dels (i Malung) i vissa verb på *-na*, t.ex. *va:kina* 'vakna', dels mycket allmänt vid apokope av ändelsevokal, t.ex. Mora *reken* 'räkna' (Levander 1925 s. 218).

Vokalinskott förekommer också på samma sätt som i riksspråket åtminstone i Nederkalix framför *l*, *r*, *n* och i Piteå-området framför *l*, *r*, *n* och *m* (Rutberg 1924–31 s. 39, 58 et passim; Dahlstedt 1956 s. 16).³ Dahlstedt (a.st.) framhåller att en ny stor grupp av kortstaviga ord har uppstått vid glidvokalens inträde efter kort konsonant, då den gamla stavvokalen kommit att stå i öppen stavelse, t.ex. *säken* (<**säkn*) 'sakna', *reken* (<**rekn*) 'räkna'. Som den schematiska uppställningen nedan visar är fallen av inskottsvokal fler och mer genomgripande i överkalixmålet.

Vid en undersökning av inskottsvokalerna i de närmast omgivande språk-

³ Vokalinskott framför *m* i Piteå-området har jag dock inte kunnat finna belagt i ULMA:s ordsamlingar.

Tabell 5.2. Svarabhakti el. sonantisering. Schematisk, jämförande uppställning för överkalixmålet (Ökm.), nederkalixmålet (Nkm.) och målet i Norrfjärden (Nfj.). Kfb. = konsonantförbindelse, e = svarabhakti, son = sonantisering.

Kfb.	Ökm.	Nkm.	Nfj.	Exempel: Ökm.	Nkm./Nfj.
lv	e/son	–	–	kalev/kaly	kålv/kålv
rv	e/son	–	–	äre/väry	arv/arv
lm	e/son	–	–	hålem/hålm	håålm/håålm
rm	e/son	–	–	ärem/ärn	arm/arm
pn	e/son	–	–	våpen/våpn	vapen/vapen
sn	e/son	son	son	fåsen/fåsn	fasn/fasn
tn	son	son	son	vätn	vatn/vatn
-r	e	e	e	häver	haver/haver
-l	e	e	e	tåvel	tavel/tåvel
-n	e	e	e	såken	saken/sanken

ken, finska och samiska, tycks det finnas anledning att gå djupare. I tornedalsfinskan förekommer inskottsvokal i viss utsträckning, men den realiseras i princip annorlunda, nämligen vid konsonantförbindelserna *lk*, *lp*, *hm*, *hl*, *hr* och *hj* (Sovijärvi 1937 s. 6 ff.). Av de uppräknade fallen har de båda förstnämnda iakttagits i Övertorneå, de övriga i Nattavaara. Varken målen i Överkalix, Nederkalix eller Piteå har vokalinskott vid dessa konsonantkombinationer.

Inom lulesamiskt område förekommer svarabhakti i mycket stor omfattning. Sålunda skriver Harald Grundström (1946–54 s. 1693) att »Glidvokaler äro typiska för lulelapskan» och Korhonen (1979 s. 545) uppger att »glidvokalen är mycket tydlig i lulesamiskt uttal». Uppkomsten av glidvokalen har ansetts bero på artikulatoriska svårigheter. Larsson (1990 s. 167–199) visar i stället att den är en innovation (från omkring mitten av 1700-talet) och har blivit ett karakteristiskt och viktigt drag i lulesamiskan för att markera grad III. Glidvokalen har här alltså en betydelsebärande funktion. Den uppträder i förbindelser vars första komponent är *i*, *r*, *v* (ibland också *b* eller *l*). I både samiskan och finskan varierar glidvokalens uttal, eftersom den rättar sig efter vokalen i omgivande stavelser (Korhonen 1979 s. 545).

När i överkalixmålet – som visats redan ovan – *n*, *m*, *r*, *v* och *l* står som senare komponent i en konsonantförbindelse, kan ett *e/ä* skjutas in och en ny stavelse bildas, t.ex. i förbindelserna *lv*, *rv*, *lm* och *rm*.

I överkalixmålet kan inskottsvokal i konsonantförbindelserna *lv*, *rv*, *lm*, *rm* och *pn* också växla med sonantisering. En utveckling till svarabhaktivokal är förståelig om man i grannspråken finner ett direkt korresponderande uttal i dessa förbindelser.

Tabell 5.3. Konsonantförbindelser med inskottsvokal både i lulesamiskan (saL, efter Collinder 1938) och i överkalixmålet (ökm.).

Ökm.		saL	
kalev	'kalv'	hól ^o vōt	'gråta'
ärev	'arv'	tar ^o vē	'tjära'
halem	'halm'	al ^o mē	'himmel'
ärem	'arm'	hε ^o r ^o mu	'regna med isblandat regn'
väpen	'vapen'	k ^o eb ^o nē	'kittel'

Den talrika förekomsten av inskottsvokal i överkalixmålet kan vara en inhemsk, intern särutveckling som underlättats och förstärkts genom påverkan utifrån, från de omgivande språken – lätt att förstå när det gäller en dialekt som överkalixmålet med dess belägenhet i utkanten av svenskt språkområde. Grunden för utvecklingen har varit att glidvokal historiskt sett uppträder i vissa ställningar.

5.8.1.2 Individuella interferenser

5.8.1.2.1 (h)v, kv, sv, tv och vr

V-ljudet i konsonantförbindelserna uddljudande *dv*, (*h*)*v*, (*s*)*kv*, *sv*, *tv* och *vr*⁴ uttalas i överkalixmålet vanligen som bilabial frikativa, *w*, t.ex. *dweri* 'dvärg', *wäit* 'vit', *wäm* 'vem', *skwett* 'skvätt', *kweil* 'kväll', *swara* 'svara', *twinn* 'tvinna', *weir* '(dörr)vred', *wäir* 'vrida'. (Jfr Pihl 1924 s. 32 f.)

Flera av mina informanter uttalar dock dessa konsonantförbindelser i stället som labiodental frikativa, *v*. Detta uttal har jag påträffat särskilt hos talarna i byarna längs den s.k. Edeforsvägen (= vägen mellan Lansjärv och Edefors), samt i Kattån och Torasjärv, dvs. i byar där det också talas samiska och/eller finska, eller där man i hög grad konfronterats med dessa språk. I de överkalixmålstalande byarna i Korpilombolo socken har jag bara funnit *w* och inte något fall med *v* i dessa konsonantförbindelser. Lokalt inom Överkalix socken, i Jockfall, förekommer *w* > *v*. När man skall härma »jockarna» brukar man säga *väit* för *wäit* 'vit', ett uttal som brukar anses representativt för dem.

Eftersom det är inspelat, löpande tal som undersökts är det slumpartat vilka ord som råkar uppträda under samtalet och därmed finns med på bandet. Därför finns inte belägg med alla dessa konsonantförbindelser representerade hos alla talare. Ord på *dv* är överhuvud taget få i språket, och i mitt material saknas helt belägg.

⁴ Förbindelsen *vr*- realiserar i överkalixmålet fonetiskt på två sätt, dels som bilabial frikativa, *w*, dels som *r*, t.ex. *wäir* 'vrida', *råo* 'vrå'. Det är den förra varianten som jag här tar upp till diskussion. Se vidare Eklunds avhandling om gammalt uddljudande *wr* i svenska dialekter (1991).

Uttalet *w* > *v* manifesteras i olika hög grad hos de olika talarna. Hos talare 971 exempelvis finns två belägg på vardera (*h*)*v*, *kv* och *sv* med uttalet *v*: *vå* 'vad', *vörev* 'varv'; *kveilen* 'kvällen', *kvist* 'kvist'; *svensk* 'svensk', *bisvellit* 'besvärligt'. Dessutom finns två belägg på *tv* med det normala uttalet *w*: *twinne* 'tvinnade' och *twill* 'tvilla, sno runt'.

Hos talare 952 saknas ord på *kv*-, medan det däremot finns åtta belägg på *tv*-, eftersom samtalet kom att handla om hur man tvättat kläder förr jämfört med i dag. Dessutom föreligger belägg på (*h*)*v*-, *sv*- och *vr*-: *varnn* 'varje', *väittvetto* 'vittvätten'; *svensk* 'tala svenska' (13 ggr), *svårt* 'svårt'; *tvett* 'tvätta', *tvett* 'tvätten', *tvette* 'tvättade', *tvettmäsi*: 'tvättmaskin', *tvettmäsi:n* 'tvättmaskinen', *tje:mtvett* 'kemtvätt', *kommunaltvett* 'kommunaltvätten', *väittvetto* 'vittvätten'; *väirmäsi*: 'vridmaskin'.

Talare 951 är representerad med belägg på (*h*)*v*-, *kv*- och *sv*-; ord på *tv*- och *vr*- saknas: *vå* 'vad' (2 ggr), *vå(e)nn* 'varje' (2 ggr), *Väittrask* 'Vitträsk' (nu Pålkem); *kvela* 'kvällar', *kvelana* 'kvällarna', *kvåsta* 'kvastar' (3 ggr), *kvåstråise* 'kvastriset', *kvänna* 'kvarnen'; *svanso* 'svansen' (dvs. sågen), *svensk* 'tala svenska' och *svårt* 'svårt' (4 ggr).

Påverkan från riksspråket anses i allmänhet vara orsaken till att *w* ersätts av *v* i överkalixmålet. I yngre personers uttal måste man räkna med den faktorn. När det gäller mina inspelade informanter är det svårt att hävda den förklaringen. När de på allvar konfronterades med riksspråket och flyttade från orten, var de vuxna och etablerade i sitt språk, överkalixmålet. För alla talarna var överkalixmålet det första språket. När t.ex. talare 951 började skolan, kunde han varken förstå eller tala svenska! Påverkan måste därför sökas annorstädes. Jag menar för min del att det genom influenser från finskt och samiskt uttal i området har utvecklats en uttalstradition i de aktuella byarna, i vissa familjers och enstaka personers uttalsvanor i högre grad än hos andra.

5.8.1.2.2 *Avsaknad av kakuminalt eller supradentalt l och n*

Hos talarna längs den s.k. Edeforsvägen inom Gällivare sn finns ett flertal uttalsavvikelser från det överkalixmål man hör i det centrala Överkalix. I avsnitt 5.8.1.2.1 har jag diskuterat uttalet av *v* i konsonantförbindelserna (*h*)*v*, *kv*, *sv*, *tv* och *vr*.

En av talarna, 951, har mer av dessa företeelser än någon av de andra. Påfallande hos honom är också att kakuminalt *l* och *n* saknas genomgående, där man väntar sig att finna det. (Om kakuminaler och supradentaler i överkalixmålet jfr Pihl 1924 s. 37 ff., Kettunen 1983 s. 44 f., 64 f.) Hans första språk är överkalixmål, det språk han behärskar bäst och som han lärde sig först. Han kunde för övrigt inte svenska när han började skolan, ett förhållande som också gäller för några andra av mina informanter. Modern var från norra delen av Överkalix socken och talade överkalixmål. Hustrun kommer från samma del av socknen, och samtalsspråket i hemmet

är därför överkalixmål. I hemmet har han hört finska talas av farmodern. I en grannfamilj talades också finska. I grannbyn, där det fanns kamrater som han umgicks med, talades samiska. Därför håller jag för troligt att språket i dessa byar, och i synnerhet denne talares språk, påverkats av samiska och finska uttalsvanor i området. Som bekant saknar finskan och samiskan kakuminant uttal av *l* och *n*. Hos övriga talare i området hör man i regel sådant uttal av *l* och *n* där det förväntas uppträda.

Exempel hos talare 951 där *l* uppträder i stället för kakuminant *l* (*l*):

a) Intervokaliskt och i slutljud efter vokal:

iolla:ve 'jullovett', *kölis* (7 ggr) 'Kalix', *mala* (3 ggr) 'mala', *skåola* (3 ggr) 'skolan', *tala* (3 ggr) 'tala'; *gämal* 'gammal', *stövel* 'stövel' och *stövelen* (2 ggr) 'stövlarna'.

b) I konsonantkombinationer (inklusive äldre *ghl*, *rdh*):

lg: häljen 'helgerna', *älja* (2 ggr) 'älgarna', *äli* (3 ggr) 'älg(ar)'

lk: fa(h)lke 'folket', *fälken* 'folket' (dat.)

lm: Malmberjen 'Malmberget'

lv: gå(e)lva 'golven', *halve* (2 ggr) 'halva', *sjölv* (2 ggr) 'själv', *älva* 'älven', *älv(en)* (5 ggr) 'älven' (dat.)

bl: bla: 'blå', *bläot* 'blöt', *bläotmöyro* 'blötmyrar', *åbligato:riskt* 'obligatoriskt'

fl: fla: 'flå', *flair* 'flera', *flaka* 'flakar', *flakana* (4 ggr) 'flakarna', *Flakaberje(n)* (2 ggr) 'Flakaberget', *flittjo* 'flottningen', *flitningga* 'flottningen', *flu:in* 'flugorna'

ghl: fåela (6 ggr) 'fåglarna', *spelfåe(l)n* 'spelfågeln'

kl: kla:re-si 'klara sig', *klå:r* (2 ggr) 'klar', *klöteren* (2 ggr) 'korna', *klötero* 'korna', *sjicklia* 'skickliga', *verklit* 'verkligt'

pl: stempling 'stämpling'

rdh: djåol (3 ggr) 'gjorde', *fö:l-ihåop* 'förde ihop', *gå:l* 'gård', *tjö(e)l* 'körde', *vå:l* (2 ggr) 'varda'

rl: fölåore (2 ggr) 'förlorade'

Exempel där kakuminant eller supradentalt *n* uteblir till förmån för dentalt *n*:

ion 'julen', *äikånn* 'ekorre', *äikånn* (6 ggr) 'ekorrarna', *håitjöningga* 'hökörningen', *jåon* 'jorden', *kvånna* 'kvarnen', *vå(e)nn* (3 ggr) 'varje', *våon* 'våren' och *våinten* 'vintern'.

Likaså uteblir kakuminant eller supradentalt *t* till förmån för *t* i ordet *borti* 'borti, bortur, från', som har påträffats sju gånger uttalat *båti*.

5.8.1.3 Exkurs: Några andra individuella uttalsavvikelser

5.8.1.3.1 Diftongering

Talarna 951 och 952, som båda kommer från samma by – den västligaste där överkalixmål talas – har ytterligare en anmärkningsvärd uttalsvariant: dif-

tongering av de korta vokalerna *å* och *ö* framför *l* och *n*. Denna typ av diftongering är okänd i det centrala överkalixmålet.

Belägg hos talare 951: *aikåenn* (2 ggr) 'ekorre', *gåelva* 'golven', *kåenne* (5 ggr) 'kornet', *kåenna:kra* 'kornåkrarna', *våenn* (3 ggr) 'varje', *överköelis* 'Överkalix, överkalixmål, överkalixbo'.

Belägg hos talare 952: *fåelk* 'folk', *gåmalpåelken* 'gammalt folk (dat.)', *håel* 'hål', *stjielei* 'skölja', *överköelis*.

Även diftongering av långt *å* förekommer hos båda talarna i några fall: *då:elit* 'dåligt' (951; 4 ggr), *då:eli* 'dålig' (952; 2 ggr), *gå:elo* 'gården' (dat.) (952).

Någon förklaring till denna typ av diftongering kan jag inte ge.

5.8.1.3.2 Skorrande *r*

Skorrande, uvulart, *r* förekommer inte i överkalixmålet annat än individuellt hos ett fåtal personer. Pihl (1924 s. 37) har iakttagit det hos några personer i Vännäsberget och i Mieköjärvi. Själv minns jag en äldre man i Svartbyn som skorrade, men ingen annan i hans familj gjorde det.

Finskans *r* är alltid ett rullande tungspets-*r* (Karlsson 1978 s. 21). Skorrande *r* förekommer i samiskan i allmänhet bara som en individuell uttals egenhet. I skogssamiskan i byarna i södra Gällivare kan man däremot höra skorrande *r* på flera håll. I Vitträskområdet (numera Pålkem) är det rätt vanligt, konstaterar Collinder (1930 s. 9). I Gällivare Flakaberg förekommer det genomgående och i byarna Suobbat och Vuottas allmänt; individuellt uppträder det i fyra byar (Collinder a.st.). Samtliga individer (utom två) som skorrade då, använde uteslutande detta uvulära *r*.

När Collinder 1923 genomförde sin undersökning i området fann han att en av hans meddelare hade både tungspets- och tungrots-*r* i regellös växling. Vid en jämförelse med K. B. Wiklunds anteckningar från år 1906 fann Collinder att samma meddelare använde bara tungspets-*r*. Denne meddelare hade alltså under en tid av mindre än 20 år ändrat sitt uttal av *r*.

Vid mina undersökningar i området fann jag att talet hos en av mina meddelare i Suobbat utmärkte sig genom sitt skorrande *r*. Han är den ende överkalixmålstalande i området som skorrar. De samisktalande familjerna i byn skorrar också. Det sades att alla i byn hade gjort det, vilket också stämmer med Collinders beskrivning. I grannbyarna, där jag åtminstone nu inte fann någon skorrning, påpekade man denna uttalsskillnad.

Den uttals egenhet som här berörts är inte exempel på språklig interferens men väl antingen på en lokal uttalsvariant, som kanske någon av bybornas förfäder lämnat i arv efter sig, eller på en spontan utveckling i området i senare tid, som gjort dels att hela byar skorrar, dels att enstaka individer gör det, oavsett om de talar svenska, överkalixmål, finska eller samiska.

5.8.2 Syntaktisk interferens

5.8.2.1 Ordföljdsproblem

Finskan är liksom svenskan ett SVO-språk, dvs. i normalbetonade påståendesatser står subjektet före och objektet efter verbet (Karlsson 1976 s. 69).⁵ Men det görs ofta gällande att finskan har en rätt fri ordföljd, eftersom ordföljden inte är viktig för att hålla isär t.ex. satsens subjekt och objekt. Kasusändelsen anger vad som är objekt, och därför behövs det inga ordföljdvillkor för att identifiera detta. Däremot är ordföljden viktig för att uttrycka tema-remaförhållande och fokusering samt vid bildandet av frågor. Ordföljden är således i stället mycket starkt beroende av tryck, intensitet och andra prosodiska egenskaper.

Med detta som utgångspunkt har Mirja Pinomaa (1974 s. 80–108) diskuterat ordföljden i tornedalssvenskan. Hon har i sitt material funnit att den ibland strider mot svenska ordföljdsregler och förmodar att detta har sitt ursprung i finskan. Det är framför allt adverbialen, såväl satsadverbial som adverbial för tid, sätt, rum osv. som är, som hon säger, felaktigt placerade i satsen. Finskan har för dessa adverbial fler positioner än svenskan, vilket leder till brott mot placeringsregler i finstalandes svenska.

Matti Rahkonen har i en licentiatavhandling framlagd vid Jyväskylä universitet våren 1974 behandlat placeringen av tids-, befintlighets-, riktning- och sättsadverbialen i svenska och finska satser. Syftet med hans avhandling är att förutsäga de ordföljdsfel som personer med finska som bakgrund sannolikt kommer att göra när de lär sig svenska (Rahkonen s. 127; se vidare nedan 5.8.2.1.2.1).

5.8.2.1.1 Adverbialets placering

A. Placeringen av satsadverbial

Enligt Thorell (1982 §§ 736 c, 764–766, 773) placeras allmänt satsadverbial i regel i mittfältet men också ofta i förfältet som fundament; i bisatser förekommer endast en position, i mittfältet.

Huvudsats

Fundament	v	s	a	V	S	A
Jag	vet		NOG		en hel del	
NOG	vet	jag			en hel del	
Jag	har		BARA	gått		i folkskola

⁵ När objektet i svenskan står framför predikatet, har denna ordföljdstyp en stilistisk funktion och ger stark emfas åt objektet (Sköld 1970 s. 94).

konj.	s	a	v	V	S	A
eftersom	jag	NOG	vet		en hel del	
eftersom	jag	BARA	har	gått		i folkskola

Nedanstående exempel visar hur satsadverbialiet enligt Pinomaa (1974 s. 93) placeras, om satserna i schemat översätts till finska. Eftersom ordföljden i huvudsats och bisats är densamma, kan sats med eller utan konjunktion illustrera båda fallen. Pinomaa anför fem exempel, varav de fyra första har predikatet i presens; i exempel 5 står predikatet i perfekt, där supinumformen möjliggör en ny placering för satsadverbialiet. (Thorell använder förkortningen VNA, Pinomaa VSA.)

1. (konj.) a s V S
(koska) KYLLÄ minä tiedän koko joukon
'(eftersom) NOG jag vet en hel del'
2. (konj.) s a v S
(koska) minä KYLLÄ tiedän koko joukon
3. (konj.) s v a S
(koska) minä tiedän KYLLÄ koko joukon
4. (konj.) s v S a
(koska) minä tiedän koko joukon KYLLÄ
5. (konj.) s v V a S
(koska) minä olen käynyt VAIN kansakoulua
'(eftersom) jag har gått BARA i folkskola'

Finskan har alltså för dessa satstyper enligt Pinomaas schema fem positioner för adverbialiet i huvudsats och bisats, medan svenskan bara har två i huvudsats och en i bisats. Här kan man i finskspråkigas svenska vänta sig interferens, där satsadverbet får en för svenskt språkbruk ogrammatisk placering. Pinomaa (1974 s. 94 f.) kan ur tornedalsmaterialet citera en lång rad belägg med finsk påverkan på satsadverbialiets placering. Också i mitt material finns belägg med satsadverbialiet placerat enligt finska ordföljdsregler, som i följande exempel, där adverbialiet står efter supinumformen:

Ji hä fai *bera* ve stjern mata do 'jag har fått bara med sked(en) mata dem'
(fiT)⁶ Mie olen saanut *vain* lusikala ruokkia heitä 'jag har fått bara med sked mata dem'.

B. Placeringen av adverbial som anger tid, sätt, rum etc.

Adverbial som anger tid kan i svenskan i princip inta alla tre positionerna: som fundament, i mittfältet eller i slutfältet. Rumsadverbial uppträder

⁶ fiT = tornedalsfinska.

relativt sällan i mittfältet. Ungefär detsamma är förhållandet med sättsadverbial (Diderichsen 1976 s. 181; Thorell 1982 §§ 747–748, 750, 753).

Huvudsats

Fundament	v	s	a	V	S	A
Jag	har			sett	filmen	I TV
I TV	har	jag		sett	filmen	
Jag	har		UNDER SENASTE TID	sett	en massa filmer	

Bisats

Konj.	s	a	v	V	S	A
eftersom	jag		har	sett	filmen	I TV
eftersom	jag	UNDER SENASTE TID	har	sett	en massa filmer	

Pinomaa (1974 s. 95) visar hur adverbialen i finskan placeras på fem olika ställen enligt exemplet nedan.

- (konj.) A s v V S
(koska) TV:SSÄ minä olen nähnyt tuon filmin
(eftersom) I TV jag har sett (den) filmen
- konj. s A v V S (endast bisats)
koska minä TV:SSÄ olen nähnyt tuon filmin
- (konj.) s v A V S
(koska) minä olen TV:SSÄ nähnyt tuon filmin
- (konj.) s v V A S
(koska) minä olen nähnyt TV:SSÄ tuon filmin
- (konj.) s v V S A
(koska) minä olen nähnyt tuon filmin TV:SSÄ

Uppställningen visar att finskan har en position mer än den svenska huvud- och bisatsen. Schema 2 är tillämpligt endast på bisatser. Schema 4 visar en för svenskan omöjlig position med adverbial mellan verbets finita form och objektet.

C. Adverbialen före objektet

I en huvudsats med enkelt tempus är verb+objekt+adverbial en vanlig satsmodell i svenskan, t.ex. *Hon lade rosorna på bordet* (Thorell § 677). Det betyder att ett adverbial normalt inte kan stå mellan det finita verbet och objektet. **Hon lade på bordet rosorna/dem* är således en ogrammatisk sats.

I huvudsats med sammansatt tempus är regeln ungefär densamma. **Hon hade lagt på bordet rosorna/dem* är likaledes ogrammatisk, därför att ett adverbial i svenskan normalt inte kan stå mellan det sista infinita verbet och objektet. I finskan är dock denna ordföljd möjlig och man kan därför vänta sig att den skall dyka upp hos personer med finska som modersmål då de talar svenska (Rahkonen 1974 s. 128 f.)

I det tornedalssvenska materialet redovisar Pinomaa (1974 s. 96 f.) flera belägg med denna för svenskt språkbruk ogrammatiska ordföljd, t.ex. *Han brukar låna från biblioteket böcker*. Enligt Bergroth (1928 §§ 253, 258) är denna ordföljd ofta företrädd också i finlandssvenskan, då man placerar ett »med eftertryck betonat adverbial inne i en mening, i stället för i slutet av densamma», t.ex. *Modren lagade för hans räkning särskild mat*.

Rahkonen (1974 s. 116 f.) visar att i motsats till vad fallet är i svenskan kan ett adverbial i finskans ytstruktur stå mellan det finita verbet och ett efterföljande objekt som består av ett obetonat pronomen, t.ex. *Silta on käyttökelvoton, koska jäät rikkoivat sen keväällä* 'bron är oanvändbar eftersom isarna krossade den på våren'. Denna sats representerar den normala ordföljden, men den följande är också fullt grammatisk: ... *koska jäät rikkoivat keväällä sen* 'eftersom isarna krossade på våren den'.

I mina inspelningar har jag funnit belägg av samma slag som de ovan nämnda, där adverbialet står framför objektet, en ordföljd som jag uppfattar som interferens från finskan. Ex.:

Män he *uti te:tjen do* 'man hade i taket dem' (om fotogenlampor)

(fiT) *Piethiin katosi net* 'man hade i taket dem'

Men äint ävvi:nde döm *hin do* 'men inte använde de här dem'

(fiT) 1. *Mutta ei täälä käytetty niitä* 'men inte här användes de'; 2. *Mutta ei käytetty täälä niitä* 'men inte använde de här dem' (»alt. 2 är dock ej helt omöjligt» Birger Winsa)

Da vär e jåo mest at tjöyr *at a:no do* 'då var det ju mest att köra åt ån dem (= till ån)' (om timmerkörning)

(fiT) *Sillonhan enniiten ajettiin jokheen niitä* 'då ju mest kördes åt ån de'.

D. Adverbialet före det finita verbet

I svenska huvudsatser kan bara en satsdel åt gången stå före det finita verbet (Thorell § 740). Denna restriktion, av Rahkonen (1974 s. 60, 103, 127) kallad »Verbet-på-andra-plats-begränsning», är gemensam för de germanska språken, engelskan undantagen. Eftersom finskan inte har denna begränsning, kan man förvänta sig en friare placering av adverbet, dvs. en interferens från finskt språkbruk i satser producerade av personer som har finska som modersmål. Pinomaa (1974 s. 95) nämner samma förhållande för Tornedalen. I mina inspelningar har jag liksom Rahkonen och Pinomaa kunnat iaktta en ordföljd där adverbialet mot svenska ordföljdsregler är placerat framför det finita verbet. Ex.:

Å sö äjj *hin oppevi hä båott*, so äint kå:nd ... 'och så en här uppe har bott, som inte kunde'

He tråo ji äint *hin kräinggo hä vöri* 'det tror jag inte här omkring har varit'

... ha:re *uti ve:go sesse fäst* 'håret i väggen fastnade' (eg. 'satte sig fast')
(fiT) *tukka seinhään tarttui kiini*

... å sö *deran mäseire* til i vejjö 'och så därifrån marscherade till i (el. vid vägen).'

E. Adverbialets placering vid det infinita verbet

Enligt Thorell (1982 § 766) är ordföljden i slutfältet densamma såväl i huvud- som i bisats, och satsschemat blir då V+A, t.ex. i huvudsats *Troligen har vi flyttat hit* och i bisats *Sedan vi har flyttat hit*. Adverbialet *hit* står efter infinitet. Rums- och tidsadverbial uppträder sällan i mittfältet, medan sätts- och gradadverbial kommer närmast efter det verbala delfältet i slutfältet och modifierar själva verbhandlingen (Thorell §§ 747, 753). I finskan finns inga hinder för att placera adverbialet framför det infinita verbet. En sådan flyttning kan företas både i huvud- och bisats (Rahkonen 1974 s. 112, 135). I motsats till svensk ordföljd kan i finskan ett riktningadverbial som »syftar på något i den föregående kontexten eller innehåller ett demonstrativt element» placeras framför det infinita verbet om det inte följs av ytterligare satsdelar, t.ex. **Vem av er har in i det här rucklet flyttat* (Rahkonen 1974 s. 132). I mitt material har jag några belägg i bisatser, där sådan ogrammatisk ordföljd förekommer, dvs. där adverbialet står framför det infinita verbet. Satsschemat blir då mot regeln A+V.

Ve birrt a *kräinggo Satter fliti* 'vi började omkring Satter flotta'

(fiT) *Me aloima jossaki Satterissa kuluttamhaan* 'vi började omkring Satter flotta'

San ve ha *häit flitie* 'sedan vi har hit flyttat'

(fiT) *Sillon kun olema tänne sirtynheet* 'sedan vi har hit flyttat'

Förän ji ku:nd *årdentlit prata* 'förrän (= innan) jag kunde ordentligt prata'

(fiT) *Enneku mie saatoin hyvin praatia* 'förrän jag kunde bra prata'

I svenskan kan ett adverbial normalt inte placeras mellan två infinita verbformer, skriver Rahkonen (1974 s. 133). (Undantag finns dock, se a.a. s. 98 ff.). I finskan däremot är detta möjligt och utgör därför en källa till förväntad interferens.

Den ogrammatiska satsen **Då har jag ju brukat där vara*, där adverbialet *där* placerats framför det sista infinitet *vara*, motsvaras på toredalsfinska, eller rättare sagt på tärendöfinska, av *Sillonhan ne on pruukanhet sielä olla* 'då ju de har brukat där vara', dvs. med en direkt korresponderande ordföljd.

I mina inspelningar med flerspråkiga har jag funnit belägg där befintlig-

hetsadverbialet flyttats till ställningen mellan två infinita verbformer, vilket uppfyller Rahkonens hypotes om förväntad interferens från finskan.

Da ha di jão bräoke *der vara* 'då har de ju brukat där vara'

(fiT) Sillonhan net on pruukanhet *sielä olla* 'då ju de har brukat där vara'

Men biern hä jão hi:nde *sier vara* 'men björnen har ju hänt här vara'(!)

(fiT) Mutta karhuu onhan sattunut *täälä olla* 'men björnen har ju råkat här vara'.

F. Avvikande placering och bruk av adverb

I det inspelade materialet förekommer en adverbanvändning som klart avviker från svenskt språkbruk och från normalt centralt överkalixmål. Adverbvalet röjer en tydlig påverkan från motsvarande finska konstruktioner.

Ett för de flesta uraliska språk avvikande uttrycksätt är när t.ex. finskan använder kasus för riktning *från*, då de indoeuropeiska språken har kasus för befintlighet eller motsvarande lokalkonstruktion. Ex. i svensk översättning: *Ringan hittades från golvet* (Hakulinen 1946 s. 220 f.)

I svenskt språkbruk (inkl. ökm.) säger man när man befinner sig på platsen A att man far, åker, går etc. *till* platsen B för att handla, hämta posten etc. Utgångspunkten är A, där man befinner sig; man förflyttar sig *till* B. I finskan däremot uppfattas utgångsläget i stället som B, dvs. *därifrån* hämtas posten, *därifrån* handlar man etc., vilket uttrycks med adverb eller med kasus som har grundbetydelsen 'ur, från, av' (ablativ och elativ). Ur mitt material anför jag följande belägg på att adverbena *deran*, *bårti* 'därifrån, bort ur' används i stället för *däit* 'dit' och *til* 'till':

Fö:r gämart vär-n jão ipi Skröven, sö he vär *deran* fara et-o 'förr i världen var den (posten) ju i Skröven, så det var *därifrån* att fara efter den' (i stället för: sö he vär fara *däit* et-o)

(fiT) ennenmailmassa sehän oli Röitiössä, niin se olluku *sieltä* mennä noutamhaan 'förr i världen den ju var i Skröven, så det var bara *därifrån* fara hämta'

Sö skul män *deran* fara et o sjölev å 'så skulle man *därifrån* (=dit) fara efter den själv också' (i stället för: sö skul män fara *däit* et-o)

(fiT) sillon se piethiin *sieltä* itte mennä noutamhaanki 'då det man skulle *därifrån* själv fara att hämta också'

Fö:r gämart förän ve fik händeln ipi böyno, sö fik ve jão *bårti* Skröven går å händel 'förr i världen, innan vi fick handelsbod i byn, så fick vi ju *från* Skröven gå och handla' (i stället för: sö fik ve jão går *til* Skröven å händel)

(fiT) ennenmailmassa, ennenku saima puojin kylhään, niin saima Röitiöstä ostaa 'förr i världen, innan vi fick affär till byn, så fick vi från Skröven handla'

(Angående adverbets placering, jfr mom. E ovan.)

5.8.2.1.2 Objektets placering

A. Placeringen av indirekt objekt

Det indirekta objektet kan i svenskan stå efter det direkta och har då formen av en prepositionsfras av typen *för, åt el. till någon*, t.ex. *Firman gav rabatt åt vissa kunder* (Thorell 1982 § 700). De övriga positionerna för detta satsled är fundamentet och i vissa fall mittfältet, där det uppträder efter finitet. I svenskan har detta indirekta objekt vanligen sin plats efter objektet, åtminstone om det inte är ett pronomen. Enligt Pinomaa (1974 s. 97) står dock i tortedalsintervjuerna det indirekta objektet ofta före det direkta och intar därmed samma ställning som de adverbial som anger tid, sätt, rum osv. Hennes belägg visar att denna ordföljd kan inträda såväl i huvud- som bisats, t.ex. *Ja brukar tala åt dom svenska* och *Då kanske man har sagt åt pojken nånting på finska*. Maj Reinhammar (1973 s. 230) har iakttagit att det i överkalixmålet tycks råda en friare ordföljd; prepositionsadverbialen är nämligen i flera fall placerat före det direkta objektet, t.ex. *få åt någon något, låna, unna åt någon något*. Den stora variationen i behandlingen av det indirekta objektet just i överkalixmålet bör enligt Reinhammar (a.st.) troligen ses mot bakgrunden av att denna dialekt ligger i periferin av det nordiska språkområdet; närheten till främmande språk kan, säger hon, »måhända i viss mån bidra till dylika variationer inom det egna språkbruket».

I mina inspelningar av personer som också talar finska har jag i dessa personers överkalixmål funnit belägg där det indirekta objektet i form av ett prepositionsadverbial står före det direkta. Ex.:

Nåo prata hon fäinsk, da män prata *at-n fäinsk* (bisats) 'nog pratar hon finska, då man pratar åt henne finska'

(fīT) No kyllä hän suomea praatii, kun *hälle praati suomea* 'nå nog hon finska pratar, när till henne pratar finska'.

B. Placeringen av direkt objekt

Objektet står i svenskan normalt på andra plats i slutfältet efter det infinita verbet, t.ex. *Jag hinner inte lägga brevet på brevlådan* (jfr Diderichsen 1976 s. 171 och Thorell 1982 § 637, 645, 749 ff.). Schemats utseende blir då V N A. I mina inspelningar förekommer emellertid flera belägg där objektet mot svenska och också mot överkalixmålets ordföljdsregler är placerat framför det infinita verbet. Satsschemat får i stället följderna N V A. Ex.:

Äint hä ji *gärddi:na vövi* nännti 'inte har jag gardiner vävt någonsin'

(fīT) En mie ole gardiinia kutonut koskhaan 'inte jag har gardiner vävt någonsin'

Jåo, nåo ... he döm *soma tjelken ävvi:nde* hin 'ja, nog ... hade de samma kälke använt här'

(fīT) Kyllä net on sammaa kelkkaa käyttäneeet täälä 'nog de har samma kälke använt här'

Nåo ha di bräoke *döm* å *fångg* ve snöron 'nog har de brukat dem också fånga med snara(n)'

(fiT) Kyllä net on pruukanheet niitäki saa (ansala) 'nog de har brukat dem också få (med snara)'.

5.8.2.1.3 Riktningsspartiklars placering

Rahkonen (1974 s. 46 ff., 66, 72 ff., 129) betraktar de svenska riktningsspartiklarna *in*, *ut*, *undan*, *ihop* osv. som en del av verbet. Dessa partiklar kan stå i både huvud- och bisats före ett icke-reflexivt objekt. Ett reflexivt pronomen står dock i svenskan före partikeln. I motsats till i svenskan kan däremot motsvarande riktningssuttryck i finskan antingen stå före eller efter objektet, reflexivt eller icke-reflexivt (Rahkonen a.st.). Det är därför rimligt att finna satser med den typen av interferens där riktningsspartikeln står efter det icke-reflexiva objektet. Hos mina sagesmän finns några exempel:

Ji tråo di *släpp* ve döy *onda* 'jag tror de slapp med det undan'

(fiT) Mie uskon ne sillä pääsit 'jag tror de med det slapp'

Da böytt män äint *dra* sö mitji *ihåop* helder 'då behövde man inte dra så mycket ihop heller' (om timmer i skogen)

(fiT) Sillon ei tarvittu ennää niin paljon vettä kokhoon 'då inte man behövde mera så mycket dra ihop'.

5.8.2.2 Demonstrativa pronomen

När den talande/skrivande återkommer till en sak eller händelse som nyligen varit på tal mellan honom och lyssnaren/läsaren, kan det gemensamma kända förhållandet uttryckas än med hjälp av demonstrativer som *den*, *den här*, än med hjälp av den bestämda slutartikeln. Samma regel gäller antingen samtalet handlar om en person, en sak eller en händelse.

Talspråket och den därav präglade skriftliga framställningen har en tydlig förkärlek för demonstrativet, medan det egentliga skriftspråket och det därav påverkade talet oftare nöjer sig med den bestämda artikeln eller utnyttjar andra medel: *den förre*, *den nämnde*, *den omtalade*, *den* + substantiv följt av en relativsats (Kristen Møller 1945 s. 16 f.; Wellander 1982 s. 114 f.; Thorell 1982 s. 83 f., 91 f.).

Enligt finska och samiska grammatikor används demonstrativa pronomen i utpekande funktion, syftande på något som man tidigare omnämnt, något man ser och kan peka på. Det samiska *dat* 'den, det' betecknar dessutom något man tänker på; det kan vara något som just nämnts eller som är allmänt känt eller något man skall säga mer om, dvs. förhållandena härvidlag är desamma som i svenskan (Karlsson 1985 § 55; Nickel 1990 s. 117 f.).

I samiskt talspråk och talspråkliga texter förekommer dock demonstrativ form i större utsträckning än i skriftspråket. Så förhåller det sig exempelvis i texterna i boken »Muitalusazat maid lean gullan mánnán» (Heaika Buljo

1985, fri övers.: 'Berättelser som jag hört som barn'). Dessa texter är berättelser eller sagor, som tillhör den muntliga samiska berättartraditionen och som berättas om och om igen. Detsamma gäller de av J. K. Qvigstad samlade och utgivna samiska texterna i Lappiske Eventyr og Sagn (1927–29). På 1940-talet gjordes samiska fonogramupptagningar för ULMA:s räkning av Björn Collinder och Folke Hedblom. De finns i bandkopior i DAUM och skrivs nu ut av Mikael Svonni. I dessa fonogram, liksom i de ovan nämnda talspråksnära texterna, uppträder åtskilliga belägg med en särskild användning av demonstrativ form, där demonstrativt pronomen inte är utpekande och egentligen inte har någon funktion utan lika gärna kunde utelämnas.

Exempel:

Ja guovža bođii ja illosii hirmmadit ja ovttat mano nahkehii oaivvis *dan luoddaneapmái* ja álggii njoallut honega. De báifáhka časkkii áddjá looi eret ja guovžža oaivi darvánii luoddaneapmái, ja nu gottii áddjá *dan guovžža*. (H. Buljo 1985 s. 8). Ordagrann översättning: 'Och björnen kom och blev väldigt glad och omedelbart stack sitt huvud i *den springan* och började slicka honung. Så plötsligt slog gubben bort kilen och björnens huvud fastnade i springan, och gubben dödade så *den björnen*.'

De čug'gi son su sai'tesoabbis mær'kan ja vuol'ga *daid hærraid* mannai sin viež'žat (Qvigstad 1928 s. 598). 'Då stack han sitt spjutskaft som märke (i jorden) och gick efter *de där storkarlarna* för å hämta dem' (jfr Qvigstad 1928 s. 599).

Dutkkaimet, ahte dahkat daidda, *dan guovtti aakshui* guhkes nadha, ahte jus biertna haavvaai vuohchaa, aakshuiguin de chuolasta (ULMA Gr 1421 B, DAUM G 69. Talare: Lars Kejnii, f. 1894, Kaalasvuoma, Jukkasjärvi; utskrift: Mikael Svonni.) 'Vi kom fram till att till dem göra, till *de där två yxorna*, långa skaft, så att om man skadskjuter björnen, med yxorna då hugga till'.

I finska talspråkstexter från Tornedalen kan man på samma sätt som i samiska talspråkstexter finna en starkt förhöjd frekvens av demonstrativa pronomen och med samma användning som i samiskan, dvs. med icke utpekande funktion. En stor del av dessa är pleonastiska och kan alltså lika gärna undvaras i sammanhanget. Så är förhållandet exempelvis i »Finska folkmålstexter från Tornedalen» (Erik Wahlberg 1964), där det finns ett stort antal belägg på den i detta sammanhang diskuterade typen. Dessa texter är utskrifter av bandupptagningar från Övertorneå socken, inspelade 1957 av ULMA under ledning av Folke Hedblom och med Erik Wahlberg vid mikrofonen. (Om talspråk i skriftspråket jfr Larsson 1985 s. 36.)

Exempel:⁷

⁷ De samiska och tornedalsfinska texterna är inte systematiskt genomgångna; beläggen har noterats endast slumpvis.

Niin no kuinka *net kosket* laskethiin? (s. 16). Ordagrann översättning: 'Alltså hur rände man nedför (*de*) forsarna?'

No ne, *net tervatynnyrikki* sillä mallila kuljetethiin? (s. 18) 'Nå, de, (*de*) *tjärtunnorna* också fraktades på det sättet?'

Siittä tuli virnheitä paljon. Ja sitte ko saathiin kaikki masinatuksi esi kerthaa se hajotethiin *ne jyää*t taas uuesti laattialle [...] (s. 28) 'Det kom mycket ogräsfrön. Och när allt hade gått igenom kastmaskinen för första gången bredde man ut (*den*) säden åter på nytt ut över golvet [...]'

Näee ko ne olit kaheksanulkuset *ne haasiot* [...] Nii – ja haasiot ko tehtiin soli kauhean jalot tolpat sitte ja niissä reikä keskelä *niissä tolpissa* ja, mie en muista kuinka pitkä soli niissä väli sitte kyllä, mie en muista kuinka soli siinä *ne reijät* tehthiin [...] Mitäs no, mie olen kuulut jostaki, [...] että *nuot lyhtheet* kyäähthiin (s. 32) 'Ser du, det var åtta trod i (*de*) *hässjorna* [...] Och när hässjorna gjordes, var det väldigt kraftiga stolpar sedan och hål i mitten i (*de*) *stolparna*, och jag minns inte hur stort mellanrum det var i dom sen väl [...] jag minns inte hur det var i där när (*de*) *hålen* gjordes. Nå vad, jag har hört någonstans från [...] att (*de*) *kärvarna* stackades'.

Mutta jos se jäi terä maahankäsin sinne pellole sillon *se pakkanen* pani sen, se tuli kuura siihen. [...] Näee s soli siihen aikhaan nolit vähänvarasemat noutanheet piimää [...] *se isäntä* kävi sanomassa, että pellole (s. 34) 'Men om toppen låg kvar mot marken dit ut på åkern, så tog (*den*) *frosten* den, det kom rimfrost in i den [...] Ser du, hade de mindre bemedlade hämtat långfil, någon hade hämtat mjöl och någon något annat [...] på kredit, då gick (*den*) *husbonden* och sade till, att ut på åkern'.

Ja oli se tietenki näet ko porot täälä olit olheet *niitä porotarhaita*, ne olit niissä pitänheet lehmiä ja saanheet niistä syääkki, – Mm – tietenki ko joita oli myöthäänsä täälä kankhaita myöön *niitä vanhoita tarhaita*. [...] Sentähen ne otit ja panit niitä niin jänkän ... jänkänrannale, että ne saavat vasikat juua ko ne aarastit *niitä emiä* – n – se sait niiltä tilkan maitoa (s. 56) 'Och det också så, ser du, då renarna här hade det varit i (*de*) *gårdorna*, dom hade i dom hållit kor och fått ur dem äta också. – Mm – naturligtvis då det fanns ständigt här av dom, det fanns efter tallhedarna *de där gamla gårdorna* [...] Därför hade man dem på myrstranden, så att de kalvarna fick dricka, när de fångade *de där mammorna*, (så) de fick av dem en droppe mjölk'.

Enligt Hugo Bergroth (1928 § 312) använder finlandssvenskan det obetonade *den där* i »vardagstalet rätt allmänt på ett sätt som för högsvensk språkkänsla ter sig något omotiverat». Ex.: »Var snäll och ge mig den där brödkorgen, vill du räcka mig det där smöret, kan du komma åt den där osten, låt den där lampan vara» (när det finns bara *en* brödkorg, *en* lampa osv. inom synhåll). Likaså om personer: »Männe den där Mina har plats nästa år» (när det finns bara *en* Mina i familjen). Bergroth påpekar att det i vårdat språk bör heta: »var snäll och räck mig brödkorgen, låt lampan vara, jag undrar om Mina har plats» osv. – alltså i regel bara bestämd form av

substantivet. Här ges ingen antydning om att demonstrativt pronomen skulle vara laddat på något sätt, ha en nedsättande betydelse el. likn. I dessa fall är *den där, det där* överflödigt; pronomenet kan lika gärna utelämnas.

I östra Nyland förekommer enligt Vidar Reinhammar (1975 s. 79) *te* 'den' ymnigt i betydelsen 'den där' eller »t.o.m. som ett slags (pleonastisk el. 'emfatisk') artikel». Reinhammar anför följande exempel: *so møtt an äin bisi. Te bisi fråga ... So gav te bisin åt onom äin tjäpp* Lappträsk (Nyländska folksagor och -sägner s. 17); *he hiar o he kliar i te huvu* 'det susar och kliar i huvudet' Sibbo (Wessman 1 s. 274 under *hia v.*); *Men te Alda, hon va so skojjiger, hon vild bara fro:n te jordbru:ki* Lappträsk (Lundström 1939 s. 146), *ta nu so:jin o so:g o: te vidaklabbn!* Pernå 'den där vedklubben' (a.a. s. 14), *när hon so: bro:derdo:tros bo:ne, så sa: hon: »He si:r so fri:st o fär:dot u:t, te bo:ne»* Lappträsk (a.a. s. 170).

Vid universitetet i Tromsø har genomförts en undersökning av de språkliga förhållandena i det lilla samhället Skibotn (ca 500 invånare) i Nord-Troms. Socknen är, eller har varit, trespråkig med norska, samiska och finska. Fram till 1900 assimilerades den samiska folkgruppen med den finska (kvänska), samtidigt som förnorskningen blev allt starkare. Under 1900-talet har finskan varit på återtåg och numera är det i regel bara de äldsta (männen) som talar detta språk (Bull et al 1986 s. 60).

I nämnda undersökning har man bl.a. iakttagit en tendens till att vilja använda demonstrativt pronomen »i samanhengar der det verkar påfallande for våre øyre» (Bull et al 1986 s. 67; jfr också Hjulstad Junntila 1986 s. 196 f.). Belysande exempel i Skibotn-materialet är dessa *når det va den höst-markedet* (när en informant refererar till den tiden då det var höstmärknad) och *dem glemmer heile den finsken* (när det är tal om att folk inte längre talar finska). Bull et al fortsätter: »enda meir uvanlig verkar det på oss når ein refererer til sin eigen bestefar slik: – *den derre bestefaren*, og til søstrene sine: – *de søstren bor i Tromsø*» samt när man talar om sina egna barn: *og de ungan også e nesten slutta å prate finsk*. Alla här citerade belägg har påpekande eller utpekande form, men i kontexten är funktionen aldrig påpekande (Bull et al a.st., Hjulstad Junntila a.st.).

Flera av de exempel de nämnda forskarna presenterar ur sitt material tolkar de som interferens från finska och/eller samiska. Interferens i den norska dialekten i en sådan flerspråkig bygd anser de vara en rimlig hypotes (Bull et al. s. 69).

Jag har i mitt material funnit en lång rad belägg där demonstrativt pronomen används i för svenskt och också för överkalixmålets språkbruk oväntade sammanhang och där kontexten inte är utpekande, alltså på samma sätt som i Skibotn. Det demonstrativa pronomenet kan även här utelämnas utan att betydelsen för den skall förändras.

I min beläggsamling råkar några av beläggen t.o.m. vara av precis samma typ som i Skibotn; informanten använder demonstrativt pronomen när vi

Tabell 5.4. Pleonastiskt demonstrativt pronomen.

Talare	Föd.-år	Demonstr. pron. Antal	Pleon. dem. Antal	%
984	07	26	21	81
981	10	16	5	31
841	10	10	1	10
834	20	37	3	8
833	23	28	2	7
972	24	9	1	11
Totalt		126	33	26

talare om familjen, t.ex. när vi samtalar om vem som skötte hemmet efter moderns bortgång, när barnen fortfarande var små: *he vär döm fästren mään* 'det var de fastrarna mina' och sedan: *döm tjifte si jåo de fästren mään å fåor* 'de gifte sig ju de fastrarna mina och for'. Andra belysande exempel är när vi talar om fårklippning för hand: men på senare år *sö la: di jåo de elektrisk-säxa* 'så skaffade de ju den elektrisksaxen' eller jämför barns klädsel förr och nu: *he vär kleninggen å de le:nggstråompen* 'det var klänningar och de långstrumporna'. I alla dessa fall kan man utelämna det demonstrativa pronomenet utan att betydelsen ändras.

Belägg som i mitt tycke är tveksamma fall har utsorterats. Det gäller t.ex. fall där ökm. *din(a)* 'där', *hin(a)* 'här' ingår. Tillsammans med ett substantiv kan *din(a)*, *hin(a)* fungera både som demonstrativt pronomen och som adverb. Exempel av den typen är: *da di fåor drepa den läksn din* (ordagrann översättning: 'då de for dräpa den laxen där') = 1) 'då de tog sig för att dräpa den där laxen, 2) då de tog sig för att dräpa laxen där, dvs. där i laxtrappan'; *nå he vär fel hin okräing de böya hina* = 1) 'de här byarna', 2) (de) byarna här(omkring)'. Jag har också räknat bort alla belägg på uttrycket (*på*) *den tiden*.

Jag har kunnat iaktta fenomenet »onödigt» demonstrativt pronomen endast hos 6 av 30 informanter födda utanför Överkalix med överkalixmål som modersmål. Av dessa 6 har 4 i någon högre grad konfronterats med finska i barndomen och för att kunna tala med sina lekkamrater varit tvungna att lära sig detta språk. De två övriga har lärt sig finska som vuxna, men finska har alltid talats i deras omgivning.

Med avseende på denna typ av demonstrativa pronomina har jag för jämförelsens skull granskat några inspelningar från centralare delar i Överkalix, Hultet, Svartbyn och Lomträsk, gjorda på 1950- och 1970-talen. Utskrifterna representerar ca tre timmars tal. Jag har i dem inte funnit ett enda fall av »onödigt» demonstrativt pronomen.

Ytterligare exempel med »onödigt» demonstrativt pronomen ur mitt material:

Jä nå vär e mitji ärbaite ve *de kreika* 'Ja, nog var det mycket arbete med *de kräken* (= korna)'

(fiT) Joo, kyllä s'oli paljon työtä *niitten lehmitten* kansa 'jo, nog det var mycket arbete deras kornas [gen. pl.] med'.

– Da do fik ba:na kām kunin å helse opa å ...? – Jäo, da kām di da ... so di fö:r ha bräoke koma ve *de knöyta* dömars 'ja, då kom de då ... som de förr ha brukat komma med de där knytena deras' (dvs. med presenter till barnsängskvinnor)

(fiT) jaa, sillonhan net tulit ... niinku ennen on prukaanheet tulla *nuila* heän *nyytyilä* 'ja, då ju de kom ... såsom förr de har brukat komma med de där deras knyten'

Å sö åist män e a åostkärjo å kroma ne der å sö *de vassla* ränn bårt 'och så öste man det i ostkorgen och kramade det där och så *den vasslan* rann bort'

(fiT) ja sillon se ammelettiin juustorehtoon ja puristettiin sitä ja sillon *se hera* valosi pois 'och då öste man det till ostkorgen och klämde det och då *den vassla* rann bort'

– Kå:nd män änvi:nd den der låipma:n mar en ai *ge:ngg?* – Jäo, män kå:nd änvi:nd ... än tjåo^l jäo i tukar stick ... å håo *den lö:pma:gen* opa den sticken. '– Kunde man använda den där löpmagen mer än en gång? – Ja, man kunde använda ... man gjorde ju en sådan där sticka ... och satte (eg. hov) *den löpmagen* på den stickan'

(fiT) *sen juoksumahan* siihen tikhuun 'den löpmagen på den stickan'

Äint vär he so näda he män hä ini fry:so, sö män ve:l jäo laiss eta de tjöte. Men he vär sö ferskt å gått da o höstn da män fik *de ferskfa:rtjöte* 'men det var så färskt och gott då om hösten då man fick *det färska färköttet*'

(fiT) mutta se oli niin verestä ja makeaa sillon syksylä ku saithiin *sitä verestä lamphaanlihaa* 'men det var så färskt och gott då på hösten när man fick (det) färskt kött'

– So döm kām deran he-n vöri å tåi *den kråppen* '... om han hade liksom slaktat något ... dräpt något ... och lämnat kroppen, som (= så snart som) de kom därifrån hade han varit och tagit *den kroppen*' (om en björn som rivit deras får)

(fiT) varsinku net tulit sieltä se oli käyny noutamassa *sen raaton* (kropiin, kurenon) 'så snart som de kommit därifrån den (han) hade hämtat (tagit) *den kroppen*'

– Nå, e skul vara so tukeden so stä:rhåie, so jer störat, sö e hå:l. Jäo. *De frekenhåie* jer jäo sö morat, he går äint än ha ini skåona. 'Nå, det skulle vara liksom sådant där liksom starrhö, som är stadigt, så det håller. Ja. *Det fräkenhöet* är ju så lätt söndersmulat, det går inte an (att) ha i skorna'

(fiT) jo, *se korteheinähän* on niin murea, ei sitä käy ... 'ja, det fräkenhöet ju är så lättsöndersmulat, inte det går ...'

– He vär vännlia e:nder he di he näda. Döm he its e:rars äne der he di he,

di bihöfft ha *de e:ndren* 'det var vanliga skidor, som de hade nu då. De hade inte någon annanstans utan där som de hade (dem), de behövde ha *de skidorna* (dvs. på en myr)'

(fiT) net tarvittit *niitä sivakoita* 'de behövde de där skidorna' (part. pl.).

Di bihöfft ha *de e:ndren*. /Jähä./ Jäo, jäo. Ji vait ... än Otto å sö-n Nils-Erik, kärnn mäin, döm rennt ve *de e:ndro* 'Otto och så Nils-Erik, min karl, de åkte (eg. rände) med *de skidorna* (dvs. på en blöt myr)'

(fiT) Ne hihtoit *nuila sivakoila* 'de åkte skidor med de där skidorna'

Men [...] *de lihlräinhla* hon vär bårti so sta:ltra:ro tjåort. ... De stö:rene vär bårti treiren 'Men ... *det lillrisslet* det var gjort av liksom ståltråd ... Det större var av trä'

(fiT) mutta ... *se pikkurisla*, se oli tehty niinku semmosesta rautalangasta ... se isompi oli puusta 'men ... den där lillrisslan (?) den var gjord såsom av sån där järntråd ... den större var av trä'

– I baka tånnbröyre hin? – Jäo, jissos, he hä ji baka sö mitji sö [...] Men nä finns e äint mair, nä finns e äint näir tuke bökoomma hellder [...] He skul jäo vara ... jäo, ainko bökoomm. – Döm ha rivi äot do å? – Jäo, *de bökostu:in* ha di jäo rivi äot. 'De har rivit ut dem också. – Ja, *de bagarstugorna* har de ju rivit ut'

(fiT) joo, *net paakarituathan* (leipomatuathan) net on repinheet pois 'ja, de där bagarstugorna ju de har rivit bort'

– Fra wåran bräok di koma? – Nå, di koma fra hin okräingg ... å sö hin okräingg *de smaböya* da, Skröven ... 'nä, de kommer från här omkring ... och så här omkring *de småbyarna* då, Skröven ...'

(fiT) ja täältä ympäriltä, *net pikkukylät*, Röytiöstä 'och från häromkring, de småbyarna, från Skröven'

Men da vär e jäo ... he vär jäo *de gämaltäimberkåjja* den täin da ve vär der 'men då var det ju ... det var ju *den gammaltimmerkojan* (på) den tiden då vi var där (dvs. som vi låg i, när vi vaktade dammen i Rönnsjärv)

(fiT) sehän oli *siinä vanhassa hirsikämpässä* sillon ku me ... 'det ju var i den [essiv *siinä*] gamla timmerkojan, då när vi ...'

5.8.2.3 Ellips i svar

I mitt material finns hos några informanter en tendens till att utelämna andra led i satsen än vad som är normalt i svenskt språkbruk. Särskilt märkbar är denna form av ellips i svar, en företeelse som avviker från svenskt språkbruk och också från centralt överkalixmål. Ett ex.:

– Å föreldren däin döm tala överkölis? – Jäo, bege to: ha tala. '– Och föräldrarna dina de talade överkalixmål? – Ja, bägge två har talat.'

Detta var en fråga jag ställde och ett svar jag fick i en by i Gällivare kommun. Informanten talar alltså överkalixmål och har som vuxen lärt sig finska. Han är inte ensam om denna typ av ellips. Ätminstone sex av

informanterna har producerat liknande svar. Fyra av dem talar/talade dagligen finska med sin make/maka eller andra släktingar.

Vissa frågesatser inleds i samiskan med frågeord. Frågesatser som man kan svara »ja» eller »nej» på innehåller i stället frågepartikeln *go*. Vid bekräftande svar på den senare frågetypen upprepas det ord som frågepartikeln *go* är fogat till, resp. en bekräftande verbalform. Nekande svar uttrycks med det nekande verbet *in*, *it*, *ii* etc.; eventuellt tillfogas det ord som frågan särskilt gäller. Resultatet blir detsamma när en fråga inledd med frågepartikeln *go* besvaras jakande. Svaret uttrycks oftast med det finita verbet, ibland bara med *juo* 'ja', eller med båda delarna. (Nielsen 1926 § 537, Ruong 1970 § 444, Nickel 1990 s. 524.) Ex.:

Fråga:	Leat go don geargan?	Är du färdig?
Svar:	Lean.	Ja (»jag är»).
	Juo.	Ja.
	De lean.	Ja då.
	Lean mun gal.	Ja, det är jag.

I finskan är det mycket vanligt att jakande svar på direkta frågor besvaras med en enkel upprepning av det ord frågan gäller, men böjt i rätt person om det är ett verb. Ett nekande svar konstrueras med neknings verbet böjt i behövlig person. Ex.: *Menettekö tanssimaan?* 'går ni och dansar?' – *Menemme* 'vi går' el. *kyllä menemme* 'ja, vi går' el. *kyllä* 'ja' (Karlsson 1985 § 30.1).

Som framgår av Nielsen, Nickel och Karlsson besvaras ofta både i samiskan och finskan ja-/nej-frågor med en upprepning av verbet, medan man i normalt svenskt språkbruk på frågan *Och föräldrarna dina de talade överkalixmål?* svarar: *Ja* el. *Ja, det gjorde de* el. *Ja, bägge två* el. *Ja, bägge två talade överkalixmål*.

Denna typ av ellips med upprepat huvudord men utelämnat objekt, t.ex. *Ja, bägge två talade*, torde hos mina överkalixmålstalare ha uppstått under inflytande från samiskan eller finskan eller bådadera.

Man kan observera att de ifrågavarande beläggen i regel är *ja-/nej*-frågor. I de övriga fallen inleds svaren med de för överkalixmålet så vanliga *nog* eller *nå*, som kan inleda såväl frågor som svar. Det inledande *nog* har en medgivande betydelse (Bergroth § 204). Exempel på elliptiska svar i mitt material:

– Do känsi til-a-mi jer fö:d ipi gå:lo hin? – Jäo, ji jer fö:d. '– Du kanske till och med är född i den här gården? – Ja, jag är född'

(fiT) Sie piian olet syntyntykki tässä talossa? – Joo, mie olen syntynty (tässä).

– Sö döm kåoke de der brösmå:la å? – Jäo, döm kåoke. '– Så de kokade de där brödsulorna också? – Ja, de kokade'

(fiT) Niin keitit net leipämurutki? – Joo, net keitit (net).

– Nå he i ier ajje kleir der ell...? – Na:, ve *fik ha*. Nån vär der kleira å ve fik ha, men haimstråompen he ve (om kläderna när man bodde på arbetsstugan under skoltiden). ’ – Nå hade ni era egna kläder där eller ...? – Nej, vi fick ha. Nog var där kläder och vi fick ha, men hemstrumpor (= strumpor hemifrån) hade vi’

(fiT) Kyllä teilä olit omat vaatheet sielä, eli/vai? – Ei met saima pittää. Kyllä sielä oli vaatheeta ja met saima pittää, mutta kotisukkaa meilä oli.

– Na:, nån he na kánt vara i gräot snellan ve i. – Jåo, men *a vär äint*. ’ – Nej, nog hade hon kunnat vara litet snällare med er. – Ja, men hon var inte’

(fiT) Ei, kyllä se olis saattanu olla vähän siivompi sinun kansa. – Joo, mutta hän/se ei ollu.

– Hon tala fäinsk, å nån vär e *döm so tala*. – Döm djåo! he? – Jåo, sö at *hon tala* at do. ’ – Hon talade finska, och nog var det de som talade. – De gjorde det? – Ja, så att hon talade åt dem’

(fiT) Hän/se puhui suomea, ja kyllä niitä oli jokka puhuit sitä. Net tehit sen? – Joo, niin se puhui niille. ’ja, så hon talade åt dem’

– ... sö he liot jåo ha vöri mitji fålke ... so ste:ne til sjer ...? – Jåo, he hä *vöri mitji fö:r*. ’ – ... så det måste ju ha varit mycket folk ... som stannade till här? – Ja, det har varit mycket förr’

(fiT) Niin se on joutunu olla paljon väkeä ... jokka seisahit täälä? – Joo, sitä oli paljon ennen.

– Hait gå:rn ne:? – Nå Niko *ha di kå:le*. ’ – Heter gården något? – Nå Niko har de kallat’

(fiT) Onko talola nimeä? – No, Nikoksi net on kuttunheet.

– Feilese i wårnn de:? – Jåo, *ve feilese*. ’ – Färdades ni varje dag? – Ja, vi färdades’

(fiT) Kuljittako joka päivä? – Joo, me kuljima (joka päivä).

– Sö åll hä flåtie? – Jåo, *döm ha*. ’ – Så alla har flyttat? – Ja, de har’

(fiT) Noo, kaikki on siirtynheet? – Joo, net on.

– He i nån bjellder? – Jåo, jåo, *ve he jåo*. ’ – Hade ni någon bjällra? – Ja, ja, vi hade ju.

(fiT) Oliko teilä tiukua? – Joo, joo, olihan meilä.

5.8.2.4 Utelämnat reflexivt pronomen

Pinomaa (1974 s. 100) uppger att det i tornedalsintervjuerna i många fall saknas reflexivt pronomen, även om det i svenskt språkbruk och enligt svenskans regler är ett nödvändigt satsled i sammanhanget. Detta kan, säger hon (a.st.), bero på inflytande från finskan därför att reflexiviteten inte markeras med något särskilt, fristående pronomen. Verben är intransitiva, t.ex. *huolestua* ’bekymra sig’.

Exempel:

– Jåo, da e:r kunin fik, sö he jer äint äne *la*: knöyte å fara ’Ja, då andra

kvinnor fick (barn), så det är inte annat än laga (sig) (ett) knyte och fara' (om hur man gick med presenter, gåvor till barnsängskvinnor)

(fiT) Jo, ku muut vaimot sait, niin ei ole muuta ku *laittaa* nyytyn ja mennä 'jo, när andra kvinnor fick, så inget är annat än laga (ett) knyte och gå'

He jer äint äne klipp för händ, men da at släoten sö *la*: di jåo de elektrisksäxa, so di kliffit 'Det är inte annat än klippa för hand, men då mot slutet så lagade (sig) (= skaffade) de ju elektrisk sax, som de klippte (med)'

(fiT) ... mutta lopultahan ne laitoit sähkösakset joilla net leikkasit 'men till slut de skaffade elektriska saxar som de klippte med'

5.8.2.5 Tempus

5.8.2.5.1 Vara som perfektbildande hjälpverb

Perfektum bildas i finskan med verbet *olla* böjt i person enligt subjektet och följt av perfekt particip (Karlsson 1985 § 61). I samiskan bildas perfektum på samma sätt med motsvarande hjälpverb *leat* följt av perfekt particip (Nickel 1990 s. 54 f.). Det fi. *olla* och samiska *leat* översätts till svenska med både 'vara' och 'ha'. Den fi. frasen *olen ollut* och sa. *lean leamaš* betyder således 'jag har varit'.

I mitt material föreligger belägg där *vara* används som hjälpverb för att bilda perfekt, som då består av presens av hjälp verbet + perfekt particip av huvud verbet. Jag har inte belagt något fall där pluskvamperfekt bildas med *vara* som hjälpverb.

I Carin Pihls efterlämnade otryckta material kan man finna ytterligare exempel på denna från riksspråket avvikande företeelse. Hennes informanter hade rykte om sig – förutom att vara goda berättare – att tala ett gott, gammaldags överkalixmål.

Det finns goda skäl att anta att användandet av *vara* som hjälpverb vid sammansatta tempus beror på påverkan från finskan och/eller samiskan. Denna påverkan föreligger inte bara hos informanter som talar finska/samiska, utan den har spritt sig till språkbrukare som aldrig har kunnat tala något av dessa språk. Här finns det anledning att påminna om vad som tidigare sagts om t.ex. språkförhållandena i Lyngen, Nord-Troms, där finskan och samiskan har satt varaktiga spår i lyngsmålet också hos sådana språkbrukare som aldrig har talat vare sig samiska eller finska (Nesheim 1952 s. 123–129, Lorenz 1982 s. 135–155). (Man kan i flera av beläggen nedan också lägga märke till den påfallande placeringen av *vöri*, som tycks sakna motsvarighet i finskan.)

Exempel (de tre sista ur mina inspelningar):

E jer föyr fierndail uti mäilhn vöri gamalht 'det har varit 4 fjärdedelar på 1 mil förr' (eg. 'det är 4 fjärdedelar uti milen varit förr' (CP ULMA 28353:10 s. 7, GrLbk 36)

(fiT) Se *on ollu neljä* (fjärdedelar) penikuormassa ennen (alt. penikuor-

massa *on* ennen *ollut* neljä) 'det har varit 4 fjärdedelar på en mil (ej *i* en mil förr' (alt. 'i en mil har förr varit 4 ...')

Hän so *jer* din *he jer* bråorn *vöri* at häno so hä *vöri* männ men, o do hä *tala* midsi ve männo meno 'han som är där det är bror varit (= har varit bror) (eg. det är brodern varen) åt honom som har varit min man, och du har talat mycket med min man' (CP ULMA 28353:10 s. 134, Gmor Silverplats 36)

(fiT) Se *on ollu* veli hänelle, joka *on ollu* minun mies, ja sie olet puhunu paljon minun miehen kansa 'det har/är varit bror åt honom, som har varit min man, och du har talat mycket min man med'

Stå:ndo *jer* e jo *vöri* sö då:lät, mi:le, sö e hä äint siti ihåop at baka tånnbröyre, äne e hä blåkene 'ibland har mjölet varit så dåligt (eg. ibland är det varit så dåligt, mjölet), så det har inte hållit (eg. suttit) ihop att baka tunnbröd, utan det har blottnat' (CP ULMA 28353:10 s. 134, Gmor Larsson, Grb 36)

(fiT) Välistä *on jauho ollu* niin kehno ettei ole pysyny koossa karpin leipomisessa, se vain on ... 'ibland har/är mjölet varit så dåligt att det inte har hållit ihop under det att man bakar tunnbröd, det bara har ...'

Hon-sien *jer* träi å i hart *vöri* i väinter, å hän-sien bläi to-a:r den sioandn desember, å hon-dn bläi-a:re den sioandn janua:ri 'hon här (den här flickan) är tre och ett halvt (år) varit i vinter (= blev 3 1/2 i vintras) och han här (den här pojken) blir två år den 7 dec., och hon där (den där flickan) blir året (= blir 1 år) den 7 jan.' (CP ULMA 28353:10 s. 134, Unga fru Brännmark, Vislakt 36)

(fiT) Tämä täälä *on* 3 1/2 *ollu* talvela (alt. täytti 3 1/2 talvela ...) ja tämä poika tullee 2 vuotta 7 dec., ja hän tuola tullee vuoeksi 7 janyari 'den här har 3' (fyllt) blivit under vintern (den här fyllde 3' under vintern) och den här pojken blir 2 år 7 dec., och hon där blir 1 år 7 jan.'

E *jer sett* si gå:la ini besta treira 'det har satt sig (eg. är satt sig) (= det har byggts) gårdar ini (= på) de bästa trädorna' (CP ULMA 28353:10 s. 7, GrLbk 36)

(fiT) Se *on pantu* (alt. on rakenettu) taloja parhaimille pelloile 'det har satts (alt. har byggts) hus på de bästa åkrarna (vallarna)'

Hon so din fär opa gå:lo *he jer* sistra mäin, å hon *jer* atetiaitt a:r tråo *ji fillht* nä, bersmessa 'hon som där far på gården det är min syster, och hon är 81 år, tror jag, fyllt nu, (vid) Bartolomeimässan' (CP ULMA 28353:10 s. 134, Gammelmor Larsson, Grb 36)

(fiT) Hän (se) joka tuola kartanolla mennee se on minun sisar, ja hän *on* 81 vuotta, mie uskon *täyttäny* nyt 'hon som där på gården går det är min syster, och hon är 81 år, tror jag, fyllt nu'

Äint *jera* ve man träi stäint *vöri* 'inte har vi varit mer än tre flickor' (eg. 'inte är vi mer än tre flickor varit')

(fiT) Ei *ole* meitä *ollu* (alt. meitä ei *ole ollut*) enämpi ku kolme tyärtä 'inte har vi varit (vi inte har varit) mer än tre flickor'

Jä, nåo jer e femtifem he ne *jer sluti* 'ja, nog är det femtiofem som det är slutat, dvs. som flottningen upphörde'

(fiT) Ja, kyllä se on 55 ku se *on loppunu* 'ja, nog det är 55 när det har/är slutat'

Jäo, opa femtite:len *jer* e jäo *sluti* (= som flottningen upphörde) 'ja, på femtitalet är det ju slutat'

(fiT) Joo, viienkymmenen luvullahan se loppui 'ja på 50-talet ju det slutade' (alt. luvullahan se *on loppunu* 'talet ju det har slutat').

5.9 Sammanfattning

Denna delstudie har undersökt interferens i de flerspråkiga informanternas överkalixmål. Den har behandlat fonetiska interferenser, som kan vara dels generella (bara en accent, övergång *ð* till *r*, klusilerna *b*, *d*, *g* - *p*, *t*, *k* samt vokalinskott), dels individuella (*v* i stället för *w* i förbindelserna uddljudande (*h*)*v*, *kv*, *sv*, *tv* och *vr* samt avsaknad av kakuminant eller supradentalt *l*, *n*). Den har också behandlat syntaktiska interferenser hos dessa informanter (adverbialens placering i satsen, det demonstrativa pronomenets funktion i vissa fall, *vara* som perfektbildande hjälpverb).

Interferenser på det morfologiska och lexikografiska planet är marginella. I sina arbeten tar Pihl upp ett 40-tal ord som kan vara lånord från finska och samiska. I mitt inspelade material förekommer en handfull finska ord, t.ex. *piimä* 'surmjölk, filmjölk, långfil' och *kaltio* 'källa, brunn'.

Slutsatsen blir att interferenserna är få i överkalixmålet. Hos de flerspråkiga informanterna förekommer individuellt ytterligare några.

Informanterna i området talar ett genuint överkalixmål, men de är – som befolkningssammansättningen ser ut i dag – den sista generationen som gör det. De unga har flyttat och de talar nästan bara svenska.

Befolkningens sammansättning i området är enhetlig. Nästan alla talare är av skogsarbetarbefolkning eller har mindre jordbruk; jord- och skogsbruk är huvudnäringar. Socioekonomiskt råder stora likheter liksom också beträffande utbildning. Bara ett par av dem som bor kvar har mer än ett lagstadgat minimum av skolgång. Genomsnittsåldern är hög, eftersom de unga lämnar byarna för att flytta till tätorter med fler arbetstillfällen och bättre service. De kvarvarande är således en i socialt hänseende homogen grupp.

Den språkdödsprocess som Dorian (jfr avsn. 3.2; Dorian 1982b) beskriver i East Sutherland (ES) kan delvis jämföras med den process som pågår i detta område. Också i ES försvinner det lokala språket, East Sutherland Scottish Gaelic (ESG), därför att ingen talar det. Överkalixmålet dör ut i de flerspråkiga byarna, inte på grund av dialektutjämning utan av brist på talare. Dessa informanters överkalixmål innehåller, som visats ovan, viss

interferens från finska och/eller samiska, men de talar ett intakt överkalixmål med full morfologisk komplexitet. Dorian (1978 s. 708) skriver om ESG: »Indeed, ESG might be said to be dying [...] with its morphological boots on.» Uttalandet kan mycket väl tillämpas på överkalixmålet i de flerspråkiga utsocknes byarna.

6. Genitivbegreppet hos substantiv och egennamn i överkalixmålet

6.1 Inledning

6.1.1 Historisk bakgrund

I de nordiska fornspråken användes genitiven allmänt i olika funktioner vid adjektiv, verb och substantiv (Pitkänen 1979 s. 2). Ännu under 1200-talet torde svear och götar ofta ha uttryckt sig med många olika arter av genitiv också i tal (Holm 1967 s. 233). Exempel från fsv.: *þæt ær æi öris wært VML, iþras köpsins ÖGL* (Schwartz 1878 s. 142, 136).

Genitivens omfattande användningsområde började redan tidigt reduceras särskilt vid partitiva relationer, när kärnledet är ett pronomen eller ett adjektiv i superlativ: fisl. *einn af þeim – Óðinn var gofgastr af öllum Heimskringla* (Nygaard 1905 s. 142), fsv. *en þerra ÖGL – en af þem ÖGL, uar ... manna længstar Cod. Bur. – kærastan af allom þem Cod. Bur.* (Schwartz 1878 s. 128 ff.)

Om såväl delen som det hela vid partitiv genitiv (GP_a) uttrycktes med substantiv, användes helst preposition i fsv., t.ex. *attundæ lot af attungi*, jfr *fiorþunger hundaris UPL* (Schwartz 1878 s. 130). Jfr fisl. *honden á þeim manne* (Heusler 1913 s. 127), *kvistir af trénu* (Nygaard 1905 s. 130). Partitiv genitiv i egentlig mening har nästan helt försvunnit i modern svenska, men en del partitiva uttryck som *flickans fötter* och *vagnens hjul* anses vanligen vara att hänföra till possessiv genitiv. I stället används synonyma ekvivalenter med preposition: *fötterna på flickan, hjulen på vagnen* eller sammansättning: *vagnshjulen*.

Schwartz (1878 s. 131) visar att genitivformen redan i fsv. gjordes överflödigt genom användning av preposition och sammansättning samt vid possessiv genitiv av »ett adjektivt biord». De nordiska fornspråken hade således samma möjligheter för omskrivning av genitiv som nusvenskan, men själva reduceringsprocessen tog fart först i yngre fsv. tid (Pitkänen 1979 s. 3).

6.1.2 Diskussionen om genitivens tillbakagång

Hur skall man föreställa sig att genitivens tillbakagång har gått till? Vad är grundorsaken? Många forskare ser i genitivens reträtt en allmän utveckling i de germanska språken från en syntetisk till en analytisk språkbyggnad

(Wellander 1956 s. 157). Nivelleringen av formverket bidrar till en utveckling mot en analytisk karaktär (Hulthén 1948 s. 214).

Wellander (1956 s. 158 f.) ger en kort översikt över olika uppfattningar om genitivens minskade användning. Han refererar Horn (1923 s. 117 ff.) enligt vilken omskrivningarna och den fasta ordföljden skulle gynnas av det förslappade uttalet av böjningsändelserna. Enligt Wilmanns (1906–09 s. 609) underlättades prepositionens utbredning av att kasus hade blivit otydligt om det inte följdes av ett pronomen eller ett adjektiv. Horn påminner också om andra orsaker, nämligen att kasus var överlastat med funktioner. I anslutning härtill vill Debrunner (1939–40 s. 28 f.) söka orsaken till genitivens svaga ställning i dess inre uppbyggnad, i dess betydelse: »die innere Schwäche des Genitivs ist seine Uneinheitlichkeit». Här anspelas på genitivens mångfald: partitiv genitiv, possessiv genitiv, subjektiv genitiv, objektiv genitiv och ytterligare undergrupper, som endast med nöd kan tvingas in under det överordnade begreppet, vilket då blir tämligen konturlöst. Kasus måste därför utkämpa en hård kamp med andra uttrycksmöjligheter som har liknande innebörd.

Wellander (a.st.) känner sig inte helt övertygad av denna förklaring. Att särgrupper av genitiv med våld låter sig infogas i det överordnade begreppet är ett problem på sin höjd för den systematiserande grammatikern; den vanlige språkutövaren bryr sig inte om det; han använder sina genitiver på gammalt sätt utan att fundera över hur dessa funktioner förhåller sig till varandra. Nej, det måste finnas särskilda orsaker som är speciellt ödesdigra för just genitiven.

Viktigare tycks genitivens »färglöshet» vara, menar Wellander (a.a. s. 159). Det är känt att ett frekvent språkdrag, med förbleknad betydelse, ofta förträngs av ett annat som är mer konkret, åskådligt, mer drastiskt och för det mesta också mer klangfullt.

Aasen (1864 s. 299) prövar en annan förklaring. Han anser att den gamla genitivens alla olika böjningsformer kommit i oordning, så att genitiven inte längre var funktionsduglig. Men, invänder Wellander (a.st.), det förklarar inte utvecklingen av ersättningarna för genitiven. Situationen kunde ju som i svenskan räddas genom en förenkling av genitivformerna. Under y. fsv. tid drabbas kasussystemet av en förenklingsprocess, så att det i stället för fyra kasus blev två, nominativ och genitiv, av vilka efter hand det sistnämnda genomgående fick ändelsen *-s*. De problem som Aasen anför borde därmed vara undanröjda, men i svenskan kom ändå att utvecklas flera omskrivningar av genitiven (Pitkänen 1979 s. 4).

De prepositionella omskrivningarna av genitiv erbjuder i svenskan en ganska brokig bild. Mångfalden tyder på att orsaken till den syntaktiska förnyelsen är att söka i genitiven själv. Det är påfallande att så många prepositioner med så olika betydelser kunnat komma i bruk samtidigt och mer eller mindre tränga ut ett så mångsidigt och väl använt kasus. Det ser

faktiskt ut som om språket ville ta alla medel i anspråk för att göra sig kvitt den betungande genitiven (Wellander a.a. s. 168).

En av genitivens svagheter ligger i ordföljden. I svenskan står genitiven framför kärnledet, *Karls bror, sjukdomens orsak*, men om det följer en bestämning till genitiven, kan ordställningen av typen *Karls bror* bli tung. Nästan omöjlig vore en sats som *Utredningen om Labourpartiets stora nederlags vid parlamentsvalen i maj orsaker innehåller en skarp kritik mot partiorganisationen*, och man skriver därför i stället: *Utredningen om orsakerna till Labourpartiets stora nederlag vid parlamentsvalen i maj innehåller ...* (Wellander s. 168 f., där även flera andra exempel ges).

Efter kasusformernas reducering avgjordes satsledets syntaktiska och semantiska funktion av dess ställning i satsen. Om genitivkonstruktion med s-form på olika sätt stred mot det vedertagna ledföljdsmonstret, så att logiska konstruktioner kunde bli både felaktiga, löjliga och missförstådda, tillgrip man lämpliga omskrivningar. Denna stabilisering av ledföljdsnormerna påskyndade reduceringsprocessen (Wellander sist a.st., Pitkänen 1979 s. 4). Som Wellander vidare påpekat är denna utveckling inte lineär; den är påverkad av förändringar från en tid till en annan och sönderfaller i en oöverskådlig mängd delförändringar som är helt olika till ursprung och art (Wellander a.a. s. 170 ff., Pitkänen a.st.).

6.1.3 Genitivtillståndet i svenska dialekter

Med en kvantitativ analys av syntetiska och analytiska förbindelser har Pitkänen (1979 s. 249) bekräftat Hulthéns (1948 s. 212 ff.) synpunkter på svenskans utveckling från syntetiska konstruktioner till analytiska. Minskande bruk av s-genitiv respektive ökande bruk av prepositionsuttryck kan Pitkänen avläsa. Det lägsta antalet s-genitiver och prepositionsuttryck har i hans material talspråkstexterna (Pitkänen a.a. s. 21, 242). Talspråkstexter och ledig prosa brukar ha få belägg på genitiv och genitivomskrivande konstruktioner.

Substantivens genitivform i de svenska dialekterna är på väg att försvinna eller åtminstone att reduceras. Enligt den tillgängliga litteraturen gäller det i de nordliga landskapen och i de östsvenska dialekterna (Jørgensen 1970 s. 40 f.).

Bergroths (1917 s. 96) påstående att s-genitiven är vanligare i finlandssvenskan än i rikssvenskan på grund av det kraftiga finska inflytandet har Pitkänen (a.a. s. 177, 244) delvis bekräftat vad gäller beteckningar för delar av föremål; han har däremot inte erhållit någon signifikant skillnad i genitivbruket vid beteckningar för kroppsdelar (Pitkänen a.a. s. 175). Talspråksmaterialet visar en liten divergens mellan den finlandssvenska och den rikssvenska talspråksnormen, så att det i finlandssvenskan finns en viss dominans av s-genitiver. Pitkänen (a.a. s. 244) reserverar sig emellertid för

resultaten, för talspråksmaterialet uppfyller inte hans hårda krav på representativitet.

Om förhållandena i sydsvenska mål ger den tillgängliga litteraturen få eller inga upplysningar. I något fall beskrivs hur genitiven bildas (t.ex. Swenning 1917–37), annars sägs ingenting om den (t.ex. Ingers 1939, Wigforss 1913–18). Beträffande sörmländskan skriver Ericsson (1914 s. 157) att kasus hos substantiven i allmänhet bildas utan »några här nämnvärda egendomligheter». Ingenting är anfört om genitivens frekvens. Att en författare nämner hur genitiven bildas ger ingen garanti för dess livskraft i den beskrivna dialekten. Och att en författare tvärtom inte behandlar genitiven i sitt arbete behöver inte betyda att den skulle saknas. Den gräns genom mellersta Sverige från Bohuslän över Värmland till Uppland som kunde utläsas av litteraturen kan vara falsk; den talar i princip bara om att det inte sägs något om genitivens förekomst i beskrivningar av folkmål söder om denna gräns (Jørgensen 1970 s. 41).

Att genitiven är sällsynt, på väg att försvinna e.d. hävdas i många arbeten rörande olika delar av landet. För Bohuslän och Västergötland uppges att ägandeförhållanden uttryckta med genitiv med s-form ytterligt sällan används vid appellativa ord (Janzén 1936 s. 82, Landtmanson 1950 s. 50). För dalbymålets vidkommande skriver Noreen (1879 s. 207) att endast då ett substantiv styrs av *för* – *skull* förekommer genitivbildning. Beträffande de värmländska dialekterna i allmänhet sägs att genitiven »används endast av individua» (Kallstenius 1907 s. 27), »genitiven har dött ut» (Broberg 1936 s. 31) och att »den brukas överhuvud taget icke i det talade språket» (Ejner 1945 s. 3). Levander (1909 s. 96, 1928 s. 112) nämner att genitiven i övre Dalarna är jämförelsevis sällsynt. Vad Uppland beträffar meddelar t.ex. Bergman (1893 s. 9) om alundamålet att genitiv av appellativ knappt torde förekomma annat än i sammansättningar, och ungefär på samma sätt är det enligt Schagerström i vätömålet och gräsömålet (Schagerström 1882 s. 53 resp. 1945–49 s. 119). Dalhielm (1936 s. 43 f.) uppger att genitiv i Forsa socken i Hälsingland kan användas endast av namn, titlar o.d. I Medelpad är genitiven föga i bruk (Bogren 1921 s. 138, Stenbom 1915 s. 57). Också i Nordmaling i Ångermanland förekommer genitiven sparsamt, possessiv genitiv bara av personnamn och därmed jämförliga substantiv (Söderström 1949 s. 7). För språket i Härnösand kan Bucht (1962 s. 42) anföra ordet *farsfar* åtminstone ingående i en ramsa »som pojkar brukat roa sig med» samt ytterligare några fall med *s* i kompositionsfogen. Enligt Sandhill (1957 s. 42) omskrivs genitiv i Ström i Jämtland så gott som regelbundet. Seth Larsson (1924 s. 124) nämner att genitiv med s-form förekommer sparsamt i Västerbottens folkmål. Åström (1893 s. 19) meddelar att genitiven som särskilt kasus är stadd i utdöende i degerforsmålet; den förekommer endast i tillnamn, titlar och yrkesnamn. Samma förhållande råder i Skellefteå; Lundquist (1967 s. 55) anför att ett vanligt genitiv-s är sällsynt i målet.

Holm (1942 s. 207 f.) ger för lövångersmålets del uttryck för ännu större restriktivitet när det gäller genitiv men påpekar att det finns en stor mängd andra möjligheter att uttrycka ett ägande. För dialekterna i Norrbotten finns få uppgifter om genitiv. Rutberg (1924–31 s. 126) meddelar att genitiven ofta omskrivs i dialekten i Nederkalix och Töre socknar. Längre fram (s. 134) upplyses om att substantivet i obestämd form är oböjligt, »med undantag av att -s kan tilläggas för bildande av ett slags elliptisk genitiv, när man med angivande av tillnamn, yrkesnamn eller titel vill beteckna någons hem eller husfolk». I övrigt sägs inte något om hur genitivbegreppet uttrycks.

På svenskt språkområde utanför Sverige råder samma förhållanden som inom Sverige. Enligt Lundström (1939 s. 28 ff.) förekommer genitivändelsen i nyländskan mycket sparsammare än i högsvenskan; bygdemålet föredrar sammansättningar eller prepositionskonstruktioner. Hagfors (1891 s. 90) däremot upplyser om att målet i Gamla Karleby i motsats till flera andra finlandssvenska mål använder genitiv i samma utsträckning som nusvenskan. I kökarsmålet förekommer två kasus, nominativ och genitiv, vilken senare bildas med s-form (Karsten 1892 s. 126 f.). Ingenting sägs dock om dess förekomst i dialekten. Thurman (1898–1900 s. 145) å andra sidan anger klart att genitiv som särskilt kasus är stadd i utdöende i pargasmålet. Om de estlandssvenska nuckömålet (Danell 1905–34 s. 21, 227) och runömålet (Vendell 1882–87 s. 63) får vi veta att genitivens flexionsform -s är föga livskraftig och att genitiven är »föga starkt företrädd».

Ibland lämnas uppgifter om genitivens frekvens och i vilka funktioner den kan förekomma. Den är i regel ovanlig vid de flesta appellativer men fullt bruklig vid egennamn och personbeteckningar (Jørgensen 1970 s. 41). Men Broberg (1936 s. 32) nämner om genitivförhållandena i östmarksmålet att prepositionsuttryck föredras även då ägaren är en person. Också Janzén (1936 s. 82) poängterar att t.o.m. då det gäller personer används i nutida bohusslänska dialekter hellre prepositionen *på* än ren genitiv.

Genitiven kan också användas elliptiskt vid tillnamn för att ange gård eller husfolk, t.ex.: *gå te smens* 'gå till smeden (för att hälsa på honom och hans familj)', jfr *gå te smen* 'gå till smeden (för att få något uträttat av honom)' (Janzén 1936 s. 82), *garvars håva okymmi* 'garvarns ha inte kommit än', *Norströms våra bort* 'Nordströms äro borta' (Larsson 1929 s. 124, Zetterholm 1926 s. 71). Genitiven, när den används, förekommer oftare i bestämd form än i obestämd (Stenbom 1915 s. 57); enligt Bergman (1893 s. 9) kan den möjligen förekomma i bestämd form, beträffande appellativ i genitiv näppeligen annat än i bestämd form (Schagerström 1882 s. 53, 1945–49 s. 119), enligt Danell (1905–34 s. 227) är den nästan helt inskränkt till bestämd form av substantivet. Den har också noterats oftare i singularis än i pluralis (Vendell 1882–87 s. 63). Andra uppgivna användningar för genitiven är sammansättningar, t.ex. *köksdörr* (Larsson 1929 s. 124),

dagsljus, dödsbädd, rågskorn, stallsdynja 'stalldynga' (Schagerström 1945–49 s. 119), och i älvdalsmålet som possessiv genitiv av substantiv i bestämd form endast i förbindelse med föregående possessivt pronomen, t.ex. *isu-jä lado a-stenned o-mainum fadäräs gardä* 'den här ladan har stått på min fars gård' (Levander 1909 s. 96).

Om bruket av genitiv reducerats så kraftigt att den är mer eller mindre utdöd i en dialekt, måste omskrivning utnyttjas för att uttrycka genitivbegreppet. De två vanligaste ekvivalenterna till s-genitiv är omskrivning med preposition, t.ex. *fore at koen* 'kornas foder', *kålvän borti kwigän* 'kvigans kalv' (Larsson 1929 s. 125), och sammansättning, t.ex. *bolben* 'bordsben' (Broberg 1936 s. 33), *pappaboka* (Larsson 1929 s. 124).

6.1.4 Begreppet genitivfunktion

När har en binominal hypotagm genitivfunktion, frågar Pitkänen (1979 s. 6 f.) och konstaterar samtidigt att frågan är svår att besvara liksom semantiska problem i allmänhet är besvärliga att komma till rätta med. Teoribildningen har hittills varit bristfällig, och fortfarande saknas lämpliga test för syntaktisk-semantiska gränsdragningar. Genitivtransformationer kan vara acceptabla i grammatiskt avseende men ger ingen hjälp i semantiskt avseende. Så är fallet vid prepositionsattribut med lokal betydelse, t.ex. *taket på huset – husets tak, snön på taket – ?takets snö* (a.a. s. 7). *Herrn i huset* är omskrivning för *husets herre*, därför att han förblir det även om han inte befinner sig i huset. Däremot kan *i huset* i frasen *främmande folk i huset* inte anses vara omskrivning för *husets*, därför att dessa främmande människor upphör att vara främmande folk i huset i samma ögonblick som de lämnar det, och därför att de utgör en del av alla dem som skulle kunna kallas främmande i förhållande till huset. På samma sätt är *taket på huset* omskrivning för *husets tak*, därför att det fortsätter att vara det, till och med om det t.ex. blåser av och blir liggande på marken. *Snön på taket* innehåller däremot inte något genitivbegrepp, därför att förhållandet mellan snön och taket upphör när snön skottas ned (Western 1921 s. 176).

Med denna argumentering menar Western att förbindelsen mellan kärnled och attribut skall vara av mer bestående art för att ett prepositionsattribut kan anses som ekvivalent med en attributfras i s-genitiv. Om språkbruket strider mot detta slående resonemang, är språkforskaren i alla fall förr eller senare hänvisad till sin intuition (Pitkänen 1979 s. 7).

6.1.5 Attributet

Flera grammatikforskare har betonat att attributordets betydelse påverkar bruket av genitiv (se Pitkänen 1979 s. 126). Enligt Beckman (1935 s. 35) är s-genitiv i modern svenska vanligast vid personnamn. Possessiv genitiv

används i talspråket ytterst sällan i fråga om ord som betecknar livlösa ting (Tegnér 1925 s. 36, Cederschiöld 1911 s. 221). Tegnér (a.a. s. 37) ser en fullständig parallellism mellan behandlingen av genitiven och av anaforiskt pronomen (*han, den, det*). Vid »genus personale» används *han* resp. genitiv, vid »genus animale» *han, den* resp. genitiv och prepositionell omskrivning, vid »genus inanimatum» *den* resp. bara omskrivning. I svenska dialekter är användningen av s-genitiv i princip begränsad till egennamn och personbeteckningar. Enligt Bergroth (1928 s. 96) har finlandssvenskan ett rikligare bruk av s-form, vilket delvis beror på inflytande från finskan. Också i talspråket kan sålunda finlandssvenskan mycket väl ha s-form vid sakbeteckningar: *pipans huvud, vagnens hjul*.

Danskan och svenskan har ofta s-form, där bokmål och nynorska har prepositionsuttryck eller konstruktion med possessivt pronomen. I nynorskan och i norska dialekter är s-genitiven ännu sällsyntare än i bokmål. Prepositionsomskrivning används vid personbeteckningar t.o.m. om personlig egendom (possessiv genitiv): bokmål: *Den nye kaféen til enkefru Jonsrud* – svenska: *Änkefru Jonsruds nya kafé*, nynorska: *Ragnhild såg for seg andlete til Håkon* – svenska: *R. såg för sig Håkons ansikte*, nynorska: *Det er visst Vårherre si meining at ...* – svenska: *Det är visst Vår Herres mening att ...*

I danskan är s-genitiv i detta fall något vanligare än i svenskan. Skillnaden är emellertid inte stor (Hulthén 1948 s. 215 ff., Pitkänen 1979 s. 128).

6.1.6 Possessiv och partitiv genitiv

Possessiv genitiv (GPo) brukas i talspråket om ett mer eller mindre bildligt egendoms- eller samhörighetsförhållande mellan attribut och kärnled (Western 1921 s. 179, Pitkänen 1979 s. 165). GPo i inskränkt betydelse används bara om personligt ägande (Pitkänen a.st.). Till begreppet samhörighet är också den partitiva användningen knuten (Falk-Torp 1900 s. 18).

Om det genitiviska attributet uttrycker det hela, varav kärnledets begrepp utgör en del, kallas genitivarten av en del grammatiker för helhetens genitiv (t.ex. Nygaard 1905 s. 140). Helhetens genitiv (genitivus totius) är i semantiskt avseende nära knuten till GPo, om delbegreppet står i obrutet sammanhang med det hela (SAOB A 93). Det gäller speciellt om attributfrasen betecknar en levande varelse, men i princip alltid då det rör sig om delbegreppets funktion och inte bara dess läge eller egenskap att utgöra en del med hänsyn till helheten: *flickans huvud, händer, fötter – huvudet, händerna, fötterna på flickan, båtens segel – seglen på båten, båtseglen*. Pitkänen (1979 s. 173) skriver att det torde vara av den anledningen som Noreen (1904 s. 213 ff.) inte förde dessa genitiviska hypotagmer till status partitivus utan till status principatus på samma sätt som senare Behaghel (1923 s. 511 f.) definierade kärnledets begrepp som en beståndsdel av det

självständigare attributbegreppet («Genitiv der Zuhörigkeit»). (Jfr också Brodda 1976 s. 210.)

När det gäller livlösa ting kan inte något possessionsförhållande, dvs. ägande eller dispositionsrätt, åberopas. *Vagnens hjul* är *hjulet/hjulen på vagnen*, *bokens rygg* är *bakre kanten av boken*. En analys av frasen visar att attributet anger befintlighet i rum eller tid för kärnledet i dess egenskap av delbegrepp av attributet. Ofta använda synonyma konstruktioner till genitiv är prepositionsfras el. -attribut och sammansättning: *hjulet på vagnen*, *vagnshjulet*, *ryggen på boken*, *bokryggen* (Pitkänen 1979 s. 176).

Den semantiska funktionen mellan helhet och dess del kallas för entitiv (Dirven-Radden 1976 s. 261). Pitkänen (1979 s. 173) kallar motsvarande genitivart inom GPo för *entitiv genitiv*, vilket innebär att »kärnledet är ett funktionellt hyponym, ett underbegrepp (= 'del'), attributet dess hypernym, överbegrepp (= 'det hela')». Om delen avskiljes eller om kärnledets begrepp framhålles som del, rör det sig om en semantisk relation, som brukar kallas partitiv genitiv (SAOB A 91), t.ex. *största delen av vårt land*» (Pitkänen a.st.). Jag har vid redovisningen av materialet avstått från en uppdelning i semantiska kategorier utom vid prepositionen *a 'av'*, där jag gör en indelning i possessiv och partitiv genitiv.

6.2 Undersökningens syfte och metod

6.2.1 Syfte

Undersökningens syfte är att redovisa hur bruket av genitivattribut och deras omskrivningar som uttryck för ägande realiserats i överkalixmålet; jfr Pitkänen (1979 s. 5) terminologi »binominala genitiviska hypotagmer».

Morfosyntaktiskt kan omskrivningarna definieras dels som nominala attributfraser vilka återges med s-genitiv (*guss åol* 'Guds ord', *in härrans färirt* 'en Herrans fart'), dels operationellt som nominala attributfraser som i sin kontext är ekvivalenta med attributfraser i s-genitiv. (Jfr Pitkänen 1979 s. 5.)

Ekvivalenterna eller omskrivningarna för s-genitiv kan i överkalixmålet vara av följande typer:

- 1) prepositionsuttryck: *te:ke opa häosen* 'taket på huset'
- 2) sammansättningar: *häoste:ke* 'hustaket'
- 3) hel sats: *he jer bråorn vöri ad häno, so hä vöri män men* 'det är min döde mans bror'
- 4) prepropriellt pronomen vid personnamn,¹ *häns* 'hans', *henars* 'hennes': *gå:rn häns Hanno* 'Hannos gård', *vänta henars Greta* 'Gretas vantar'

¹ Termen enl. V. Reinhammar 1975 s. 25 och U. Eriksson 1973 s. 25. En annan benämning är prepositiv pleonastisk artikel (Åström 1893 s. 17) o.d.

5) dativ: *gå:bo miss* 'gubbens mössa'

6) andra omskrivningar – grundform: *ji sa: in åokåanna hest opa a:kro* 'jag såg en okänd mans häst på åkern'

Omskrivning med adjektivattribut av typen ''Lundequistiska bokhandeln'', ''svenska folket'' finns däremot inte i överkalixmålet.

6.2.2 Metod

Den metod som tillämpas i undersökningen är en kvalitativ (deskriptiv) analys. Beskrivningen berör språkets – i detta fall överkalixmålets – utförandesida (dvs. 'performance' eller 'la parole').²

Att använda en strikt kvantitativ metod är förenat med svårigheter, eftersom genitiver och genitivomskrivande konstruktioner är ovanliga i talspråk och ledig prosa, en erfarenhet som också Pitkänen (1979) gjort redan på ett tidigt stadium i sin undersökning (s. 21). Beläggen bör vara så många att bortfallet minimeras. En stor del av materialet är inte texter utan utgörs av Pihls efterlämnade grammatiska och syntaktiska uppteckningar, vilka i sig består av ett urval språkliga iakttagelser. Vidare är det bara en genretyp som undersökningen omfattas av, nämligen dialektalt talspråk, där dialekten är överkalixmålet. Min bedömning är därför att en kvantitativ metod inte är meningsfull.

6.3 Kommentarer till materialsamlingen

6.3.1 Presentation av materialet

Materialet har excerperats ur Carin Pihls såväl tryckta publikationer som efterlämnade otryckta samlingar. Vidare har jag excerperat transkriberade inspelningar.

Vid Carin Pihls bortgång i maj 1969 tillföll hennes efterlämnade språkliga uppteckningar ULMA (ULMA 28353:1–120). Jag fick då slutföra den slutliga uppsorteringen och katalogiseringen av materialet. På så sätt fick jag inblick i dess innehåll och omfattning. Ett stort parti berör en planerad bok »Överkalixmålet II», planer som dock aldrig kom att realiseras. På ett annat stort parti hade hon med sin tydliga piktur skrivit »Formlära, Syntax, Subst.». Häri ingick också ett kapitel betitlat »Genitivbegreppet hos subst.» (ULMA 28353:7 s. 83–110) som väckte mitt intresse. Med utgångspunkt i hennes utkast har jag genomfört min undersökning. Den första excerperingen skedde också i det efterlämnade materialet.

² Saussure 1970 (1916), Lyons 1977, s. 26, 239 med noter. Om termerna 'kompetens', 'langue' resp. 'performans' och 'parole' i svenskan se Lyons 1973, s. 16 f.

Pihls publikationer representeras i det följande framför allt av *Livet i det gamla Överkalix* (1958–59) och *Prepositioner och adverb i överkalixmålet* (1970). Hennes övriga arbeten har jag excerperat i ringa omfattning. Jag fann nämligen i ett tidigt skede att språkproven i dessa arbeten kunde återfinnas i *Prepositioner och adverb i överkalixmålet*, där de för övrigt i regel är längre och utförligare återgivna så att kontexten framgår.

Inspelningar har av ULMA gjorts i Överkalix åren 1936, 1954, 1960, 1971 och nu i samband med min undersökning 1984–88. De flesta föreligger utskrivna i maskinskrift, utom de senaste, från 1980-talet, som ännu så länge till största delen föreligger i handskrivet skick. Materialet från åren 1936–1971 omfattar 617 maskinskrivna sidor i A4-format (exklusive översättning och kommentarer), av vilka jag excerperat 190 sidor, en knapp tredjedel. Det utskrivna materialet från 1980-talet omfattar 445 handskrivna och 167 maskinskrivna sidor i A4-format (exklusive översättningar).

För att visa mångfalden av belägg är citeringen av språkprov relativt generös. Källangivelser meddelas inte i anslutning till språkproven därför att undersökningsorten är en enda socken. De flesta beläggen är, som jag redan nämnt, excerperade ur Pihls arbeten, därefter ur fonogramutskrift i ULMA och ur eget inspelat material. Den som är intresserad kan ta del av materialet i ULMA.

Ljudskriften i källorna har kraftigt förenklats, eftersom en fin ljudbeteckning inte kan anses vara nödvändig vid en i huvudsak syntaktisk undersökning. Språkprov ur källor med landsmålsalfabetets finfonetiska beteckning har skrivits om till grov beteckning utan att detta särskilt markerats. Accenter har utelämnats.

6.3.2 Indelning av materialet

I traditionella grammatiska beskrivningar brukar relationerna mellan genitivledet och det överordnade ledet vanligen delas in efter betydelse.

Beckman (1964 s. 40 f.) skriver att som framförställd bestämning, genitivattribut, till ett annat substantiv betecknar genitiven 1) den som äger en sak (*Fritzets bokhandel*), 2) ofta samhörighet av annat slag (*bordets ben*). Hit hör särskilt: a) subjektiv genitiv (*konungens tal*), b) objektiv genitiv (*barnets räddare*), c) måttsgenitiv (*tre års frånvaro*), d) epexegetisk genitiv (*Stockholms stad*).

Enligt Thorell (1982 s. 47 f.) kan relationen mellan genitivledet och det överordnade ledet vara av följande slag: 1. avgränsande genitiv, a) possessiv genitiv, b) subjektiv genitiv, c) objektiv genitiv; 2. beskrivande genitiv, a) egenskapsgenitiv, b) måttsgenitiv, c) explikativ genitiv, d) emfatisk genitiv.

I redovisningen av materialsamlingen har jag utgått från genitivledets form och funktion: 1. substantiv med genitivmorfemet -s följt av kärnled, 2.

kärnled följt av genitiviskt prepositionsled, 3. genitivisk dativ följt av kärnled (och omvänt), 4. sammansättningsbiled med kärnled. Vidare har i de prepositionella omskrivningarna materialredovisningen fått styras av materialet, dvs. av respektive preposition, som presenteras i bokstavsordning.

6.3.3 Om substantivböjningen i överkalixmålet

Substantiven består i överkalixmålet av fyra morfologiska system: genus, numerus, species, kasus (jfr Kettunen 1980 s. 189, 213, Pitkänen 1979 s. 38, Hansen 1967 s. 89 ff).³ De böjs med hjälp av olika ändelsemorfem: pluralis, bestämdhet, kasus (dativ). Detta innebär att ett substantiv i överkalixmålet kan ha sex olika former enligt följande tabell:

	Singularis		Pluralis	
	obest.	best.	obest.	best.
Huvudform ⁴	×	×	×	×
Dativ		×		×

Genitiv med s-form finns endast belagd antingen i stelnade adverbliella uttryck, fraseologiska enheter, eller i riksspråkspåverkade uttryck, t.ex. *til skåogs* 'till skogs', *in härrans daj* 'en mycket stor deg', *opa bräorpe:rens vengnar* 'på brudparets vägnar', samt i elliptisk genitiv vid tillnamn och egennamn för att beteckna någons gård, hem el. husfolk, t.ex. *isi klåckers* 'hos klockarens'.

6.4 Materialsamling

6.4.1 Genitiv med -s

6.4.1.1 Stelnade genitivuttryck och genitiv i fraseologiska uttryck

Av de i fornsvenskan vanliga prepositionsuttrycken med genitiv kvarstår i dialekten ett antal stelnade former med prepositionen *til* 'till' samt yngre prepositionsuttryck med genitiv efter *i* 'i' och *ati* 'åt i, vid, till' osv. (Pihl 1970 s. 221, 76 ff., 150 ff.). Den största gruppen av dessa uppvisar uttryck

³ För en utförlig beskrivning av substantivens böjning i överkalixmålet, se Kettunen 1980 och 1990.

⁴ Termen *huvudform* (Thorell 1982 § 52, 138), hos Kettunen (1980 s. 189) benämnd *grundform*, i traditionella grammatikor *nominativ* (exv. Wessén 1968). Här i texten används termerna *huvudform* och *grundform* synonymt.

styrda av prepositionen *til*. Pihl (1970 s. 222 ff.) har sammanställt sexton exempel med genitivuttryck av detta slag, t.ex. *til avesjåons* 'på auktion', *til böyss* 'till byn', *til aindjes* 'till ängat'.

Uttryck styrda av prepositionen *i* är egentligen endast två: *i kwells* 'i gårkväll', som är ett frekvent och levande uttryck, och *i mårjans* 'i morse', som däremot är ett föråldrat uttryck (Pihl 1970 s. 89).

Prepositionen *ati* med genitiv förekommer i materialet endast i ett uttryck, *ati-länns* 'till land, mot land', *å da ve ha äot nåota, sö rão ve ati länns ve änne raipen* 'och då vi har noten ute (= utkastad i halv rundel ur båten), så ror vi mot land med det andra repet' (Pihl 1970 s. 153).

I texterna förekommer två- eller flerledskonstruktioner med genitiv-s, som är syntaktiskt eller semantiskt nära förknippade med varandra. De kan vara mer eller mindre stående uttryck av fraseologisk karaktär, som ibland har prägel av förstärkande (mode)uttryck; de kan också ha anknytning till den kristna traditionen. Ex.: *hårrans mitji* 'herrans (dvs. väldigt) mycket', *i hårrans möyr* 'en herrans myr' (en stor myr), *in hårrans daj* 'en mycket stor deg', *i hårrans hejlat ärbait* 'ett mycket hårt arbete', *i hårrans läjv* 'ett väldigt liv; ett stökigt leverne; stor uppståndelse om något inträffat', *i himmelens hallå* 'stor uppståndelse och upprivenhet om något inträffat', *i hårrans täjr* 'i Herrans tider', *in hårrans färrt* 'en Herrans fart', *ve guss sjölp* 'med Guds hjälp', *guss åol* 'Guds ord'.

Några bär prägel av riksspråksinflytande, t.ex. *fåtimåns pels* 'fattigmans päls', *opa bråorpe:rens vengnar* 'på brudparets vägnar'. *Bråorpe:rens* innehåller två former som uttrycker genitiv, både s-form och dativform. Det naturliga för överkalixmålet vore *opa bråorpe:ren vengnar*, dvs. utan s-form, eftersom dativformen *bråorpe:ren* beskriver ett genitivförhållande, ett för överkalixmålet naturligt sätt att återge genitiv. Frasen *på någons vägnar* har blivit en så fast förbindelse att det vid överföringen till dialekten har känts nödvändigt med s-tillägget.

6.4.1.2 Genitiv som uttryck för upprepad handling

Genitiv med s-form kan också uttrycka upprepad handling eller upprepade tillfällen. Denna betydelse förekommer mig veterligt endast i ett uttryck, *lödes å såndes* 'lördagar och söndagar', t.ex. *ajn hän fråjd bera lödes å såndes* 'en han friade bara om lördagarna och söndagarna'. Någon motsvarighet till detta finns inte i riksspråket. För att beteckna upprepad handling används däremot genitiv i tyskan, jfr *ich pflege ihn Sonntags zu besuchen* 'jag brukar besöka honom om söndagarna' (Hjorth-Lide § 162:2).

6.4.1.3 Genitiv av tillnamn och yrkesnamn

Vid tillnamn och yrkesnamn förekommer genitiv med s-form för att beteckna någons gård, hem eller husfolk. Denna typ av genitiv är beskriven på

flera håll i den dialektologiska litteraturen. Den kallas elliptisk och utgör en form av epexegetisk genitiv. Några belägg i överkalixmålet:

nä hä ji kä:gen isi klåckers, nä gär ve å ta ås näir duktia klemm 'nu har jag kaggen hos klockarens (i klockargården), nu går vi och tar oss några duktiga supar', *ipi Vemblers* 'hos Vennbergs', *ve skå gär ipi Fredriks* 'vi ska gå till Fredriks' (dvs. Fredriks gård), *Viktors el. isi skre:ders* 'Viktors el. hos skraddarns' (= husbonden Viktor Rönnlund), *sö flitie di na vesstro lännsvejo, å för-döy fa di hajt Böninggs* 'så flyttade de den (= byggningen) väster om landsvägen, och därför får de heta Byggnings', *hina, sträks vesstro vejo å öyttro lig isi Svennes. Gåmal husbåonndn isi svennes ... jer i le: ve påitso seno å påitsen hait Svenn, för-döy jer e ve kå:l e isi-svennes* 'här, strax väster om vägen och längre söderut (eg. yttre-om) ligger »hos Svens». Gamla husbonden hos Svens ... är tillsammans (eg. i lag) med sin pojke och pojken heter Sven, därför är det vi kallar det hos Svens', *dina båo en Nills Peter Sillverplats. ipi-Nillses kå:l ve den gå:rn* 'där bor Nils Peter Silverplats. »(Upp)i Nils» kallar vi den gården', *a Pejtt-Greta bårti Pejters* 'Petters-Greta från Petters(-gården)', *dåotra män båo hin, isi Nikos* 'min dotter bor här, i gården Niko'.

6.4.2 Genitiv vid egennamn

I överkalixmålet uttrycks genitiv av personnamn med det prepropriella pronomenet *häns* 'hans' och *henars* 'hennes' följt av egennamnet i oböjd form. Vid feminina personnamn finns även alternativet *en, n*, proklitiska former av dat. fem. av pronomenet *hon*. Jfr Kettunen 1980 s. 12, Carin Pihl i ULMA 28353:7 s. 108 ff. och 28353:11 s. 6. Ägaren står före eller efter det ägda.

6.4.2.1 Maskulina egennamn

unnder vejo se: kuno häns läs-ne:sja gå:bo 'under vägen sade Lars-Nilsson-gubbens hustru', *tjelingga ti:nde i:lhn neir ba:to häns Lejonflick* 'gumman tände eld nära Lejonflyckts båt', *sö tala kuno häns Vemmeri om, at ...* 'så talade Vennbergs hustru om, att...', *gå:rn hännss Hanno lig mitt milla Brenn å Gre:sböyno* 'Hannos gård ligger mitt mellan Bränna och Grelsyn', *ålldales nejr ati vejo lig villa häns E:låv Silverplats* 'alldeles nära vid vägen ligger Elov Silverplats villa', *fe:rn häns Jakåb hi:t Errko* 'Jakobs far hette Erik', *di ha fel bajst heva do opa häns Dalbom, da hän hä äingger klötera* 'de (Över-Landet-born) ha väl bett (att få) släppa dem (korna) på Dahlboms mark, då han inte har några kor', *e vär kuno häns Linnbecks-Erik so vär sjer* 'det var Lindbäcks-Eriks hustru som var här', *di ha käste missa häns Gussta ini si:no* 'de har kastat Gustavs mössa i vattnet (eg. sjön)', *bissa jer häns Ol-Mitsa Joan* 'bössan är Johans från Olov Mikaelsgården', *wåsj hesst jer hitten? – häns Läs Ändersa E:do* 'vems häst är det här? –

Lars Anderssons Edos (= Edwards)', *wåsj jer klåcka? – e jer häns Arvid 'vems är klockan? – det är Arvids', vårt ha i håoe böcksa häns Nills el. häns Nills böcks 'vart har ni lagt (eg. hävt) Nils byxor', ji sa: häns Viktor hesst 'jag såg Viktors häst', sunin häns Linnbek 'Lindbäcks söner'.*

6.4.2.2 Feminina egennamn

Fläink jer hajme n Tilda 'Flink är Tildas hem', he jer-n Kalle-Tilda stäjnt 'det är Kalle-Tildas flicka', sjåonggma:le henars Kajsa håres äjstjilld bårti de e:ro 'Kajsas röst (eg. sjungmål) höres skilt från de andra', sjåonggma:le henars Anna el. s. n Anna el. en Anna sjåonggma:l håres äjstjillt ipi tjörken 'Annas röst hörs tydligt i kyrkan', ve skå går inn i råmmen en Kärin 'vi ska gå in i Karins rum', ha i äjnt fånne a:t vänta n Greta el. vänta henars Greta 'har ni inte hittat (eg. funnit åt) Gretas vantar', fe:rn at pappen en Hillda 'Hildas farfar (eg. fadern åt Hildas pappa)' (= dubbel genitiv), lå:n si:kelhn n Kajsa 'låna Kajsas cykel'.

6.4.3 Ägande uttryckt med possessivt pronomen

Den normala ordföljden i svenskan är att kärnledet placeras efter det possessiva pronomenet, t.ex. *min syster*. I folklig och i poetisk stil kan possessivpronomenet sättas efter sitt huvudord, t.ex. *far min, moder min* (Wellander 1982 s. 13, 213).

I dialekterna, i vilka den folkliga stilen har sina rötter, tycks det enligt litteraturen vara allmänt att pronomenet står efter sitt huvudord. Det ägda föremålet måste uppträda i bestämd form. Denna ställning är enligt Åström (1893 s. 35) sannolikt urgammal. Om man särskilt vill betona pronomenet, ställs det framför sitt huvudord. I språket i Lund (Ingers 1957 s. 98) godtas bara ordföljd med framförställt possessivpronomen; i göteborgsspråket däremot är enligt Björseth (1958 s. 30) ordföljden *bror min* vanlig men på väg att bli föråldrad.

Förhållandena i överkalixmålet är härvidlag desamma som i övriga dialekter. Possessivpronomenet är i regel ställt efter sitt huvudord, som då uppträder i bestämd form. *Hans* och *hennes* är personliga pronomina i genitiv.

Exempel:

da kåm fräjern henars i na:t 'då kom hennes fästman en natt', hän fåor å selld bröyro säjn fa:r 'han for och sålde sina bröders får', ji hä vöri til tjörken ve färsfe:ro meno 'jag har varit till kyrkan med min farfar', döm ste:ne uti hajmgå:lo meno 'de stannade i min hemgård', hän vär nåo bråorn ier, än Jossa 'han var nog er bror, Johan', da färsa å färsfe:rn mäjn flidie 'då min farmor och farfar flyttade', he vär böningga våor 'det var vår byggnad', färbråorn häns so hä båott hin 'hans farbror som har bott här', men tjörkvejjen dömars hän finns jåo kwår ennäda 'men deras kyrkväg,

den finns ju kvar ännu', *ve vär träj opa hesto voro so sa:d* 'vi var tre på vår häst som sågade'.

Ett alternativt uttrycks sätt, om än inte lika frekvent, är att pronomenet är ställt framför sitt huvudord, som då står i obestämd form, dvs. på samma sätt som i rikssvenskt språkbruk. I regel är de possessiva pronomina starkare betonade i dessa dialektala belägg.

Exempel:

men opa meno hest kãm do äjnt 'men på min häst kommer du inte', *å äjnt då opa meno stjes* 'och inte du på min schäs!', *å sø kãm änn ba:tn fräsn meno ba:t* 'och så kom en annan båt (eg. andra båten) bredvid min båt', *än bräoke tala mitji om si sjölev å säjn bragdo* 'han brukade tala mycket om sig själv och sina bragder', *henars födelsde: stemmd änt helder* 'hennes födelsedag stämde inte heller', *bera i små:l bårtro dömars grens* 'bara ett stycke bortom deras gräns', *henars mamm vär mitji sni:gar menistj, da a vär åongg* 'hennes mamma var en mycket vacker kvinna, då hon var ung'.

I mina inspelningar från mitten av 1980-talet med informanter som talar svenska, finska och överkalixmål förekommer en variant som avviker från normalt överkalixmål. Avvikelsen består i att det ägda, kärnledet, står i bestämd form efter det possessiva pronomenet. Hos tre talare från samma by i Gällivare socken kan man finna den aktuella typen. Denna variant har inte belagts hos någon enda informant i det överkalixmål som talas inom Överkalix socken av icke-finsktalande.

Exempel på den avvikande syntaktiska typen med framförställt possessivpronomen följt av kärnledet i bestämd form:

hãns pappa å mamma døm prata jåo bera överkõlis 'hans pappa och mamma (eg. hans pappan och mamman), de talar ju bara överkalixmål', *døm tjifte jåo si hãns sistra å däjnt at Överkõlis* 'de gifte sig ju hans syster (eg. hans system) också dit till Överkalix', *å henars påjka døm prata överkõlis* 'och hennes pojkar (eg. hennes pojkar), de pratar överkalixmål', *aj ge:ngg vär mäjñ fästra sjer bårti Hakas å henars kärñn* 'en gång var min faster (eg. min fastern) här från Hakkas och hennes karl (eg. karlen)', *ve båtott uti hãns hajmen der* 'vi bodde i hans hem (eg. hans hemmet) där', *å mäjñ fa:ra tåo äñ ni:* 'och av mina får (eg. mina fåren) tog han (björnen) nio'.

Den oväntade avvikelsen tycks bero på en direkt överföring från finskan, t.ex. ökm. *henars påjka*, fi. *hãnen poika* osv. (Källskog 1987–88 s. 193).

Alla tre talare har också belägg med de två tidigare beskrivna typerna.

Exempel:

ji hä nöyss prata ve sistern mäjñ 'jag har nyss pratat med systemen min', *der jera bege ba:na våor so hä dåoe* 'där är bägge barnen våra som har dött', *hon jer jåo sistra mäjñ* 'hon är ju min syster', *da prata di da överkõlis fästren mäjñ* 'då pratade de då överkalixmål fastrarna mina', *der ha ve hövi strecka våor* 'där hade vi (eg. har vi haft) sträckan vår'; *men nåo taintj ji*

Tabell 6.1. Proportionen mellan de tre syntaktiska typerna. (CP mtrl = belägg i Pihls efterlämnade material; insp. 1 = belägg i utskrifter av inspelningar från 1930–70-talen; insp. 2 = belägg i utskrifter av inspelningar från 1980-talet (utom tre talare i Gällivare); Gäll. = belägg i utskrifter av inspelningar från 1980-talet med tre talare i Gällivare).

Syntaktisk typ	CP mtrl		Insp. 1		Insp. 2		Gäll.	
	Ant	%	Ant	%	Ant	%	Ant	%
Kärnled i best. form + poss.pron.	40	91	51	96	36	67	17	55
Poss.pron. + kärnled i obest. form	4	9	2	4	12	33	7	23
Poss.pron. + kärnled i best. form	0	0	0	0	0	0	7	23

vissa henars siskan, nåo ha döm prata fjänsk 'men nog tror jag att åtminstone hennes syskon, nog har de pratat finska', *å sö jer e sistra mäjn so båd din nåret* 'och så är det systemen min som bor där norrut', *men äjnt tråo ji henars ba:n prata* 'men inte tror jag hennes barn pratar'.

Tabellen visar att typen med framförställt pronomen följt av kärnledet i bestämd form är en ovanlig variant; den finns i materialet bara hos några talare i Gällivare. I materialet i övrigt är typen med kärnledet i bestämd form följt av possessivt pronomen vanligast.

6.4.4 Genitiviska omskrivningar

6.4.4.1 Omskrivning med prepositioner

6.4.4.1.1 Prepositionen *a*

Exemplen med prepositionen *a* använd som genitivomskrivning kan indelas i två grupper: omskrivning för possessiv genitiv och omskrivning för partitiv genitiv. Prepositionen översätts då med 'av, på' (Pihl 1970 s. 1 ff.).⁵

A. Possessiv genitiv

I riksspråket begagnas i motsvarande fall ofta en omskrivande konstruktion med *på* (Pihl 1970 s. 3).

Exempel:

e:ndro a gå:bo 'gubbens skidor', *in nesdäok för öyo a bräorn* 'en näsduk framför brudens ögon (el. framför ögonen på bruden)', *opet öyo a den stäjntn* 'i ansiktet (eg. uppefter ögonen) på den flickan (= i den flickans ansikte)'.

⁵ Enligt Maj Reinhammar (1979–80 s. 228 f.) bör *a* i prepositionsattribut som motsvarar en genitiv i regel tolkas som *å* 'på'.

B. Partitiv genitiv

I de exempel som återfinns i denna grupp motsvarar prepositionsuttrycket genitiver av typen *kyrkans torn*, *bordets kant*, *stolens ben*. (Jfr Noreen 1904 s. 214 f., Pihl 1970 s. 4.)

Exempel:

bre:da a b olen 'bordskanten (eg. br dden av el. p  bordet)', *hitta jer oai:ndn a m sommel* 'hyttan  r masugnens  vre  nda (eg. ovan ndan av el. p  masugnen)', *dj jmane jer oanisera a b kow lven* '»gimantet»  r  versidan av bakvalvet', *f nstre jer opa s yrs jn a h osen* 'f nstret sitter p  husets sydsida', * rslipan jer nerera dajlhn a  jren* ' rsnibben  r nedre delen av  rat', *trissk  nar s jra a be:nden* 'tr ska andra sidan p  el. av k rven', *sm j f st i:ndn a rejmen* 'smyga fast (= sticka in)  ndan av remmen', *ta uti e:ro i:ndo a feril jn!* 'tag i ena  ndan av f rjlinan!', *den dajlhn a a:rn, so h nte:e jer uti, he jer a:rl mmen* 'den delen av  ran, som handtaget  r i, det  r » rlommen»', *ini nerere dajlo a beljen* 'i nedre delen av b lgen', *opa k nnto a v ingga* 'p  kanten av vingarna', *in pinn uti w n i:nd a spjellho   h :le mitt a spjellho* 'en pinne p  varje  nde av spj lorna och h l mitt p  spj lorna', *b ks jra a l jo* 'baksidan av lien', *ain i:nd a r y ndn le:ges opa be:ndn* 'ena  ndan av »ryndan» (dvs. l ng h ssjest ng) l gges p  bandet', *mitt a majro* 'mitt p  medarna', *opa  tanas jn a d :ro* 'p  d rrens utsida', *uti i:ndo a ve:lo v r i h :l* 'i  ndan av »valen» (dvs. skaftet p  slagan) var ett h l', *opa b ksera a st oto* 'p  baksidan av »stuten» (tratten i kvarn, kaffekvarn)', *i sl oten a agusst* 'i slutet av augusti', *e v r opa b khalv a v jntro* 'det var p  bakhalvan av vintern', *h n br ok vara sl ote a janua:ri* 'den (vintermarknaden) brukar vara i slutet av januari', *fr mani bristen av ellio* 'framtill p  br stet av  lgen', *i:ndn a stakano fl o-opp* ' nden av k ppen fl g upp', *da  nn i:ndn a re:nboano t  ini v tten, da k m e midji re:ne* 'd  andra  nden av regnb gen tar i vattnet, d  kommer det mycket regn', *uti fr mdajlo a l ssv :enen* i framdelen av lastvagnen', *opa  nar-s jn a fl otanen* 'p  andra sidan av »fl otanet» (tv rsl n i timmerk lke sammanh llande b da medarna)', *opa  jstersera a k lisa:no* 'p   stra sidan Kalix n (Kalix lven)', *opa vestersera a elven* 'p  v stersidan  lven', *opa nerersera a l nsveijo* 'p  landsv gens nedre sida', *uti i:ndo a kn jvo* 'i  nden av kniven', *t  uti e:ro i:ndo a feril jn* 'tag i ena  nden av f rjlinan', *s  h  Ra:n v orte t j  j b rti bre:den a L ols oken* 's  har R ne  tagits ur (= skilts av) fr n br dden (= kanten) av Lule socken', *fremerst-i-st mmo a-ba:to* 'l ngst fram i st ven (eg. stammen) p  b ten', * nn i:ndn a ste:nggen* 'andra  ndan av st ngen', *uti e:ro i:ndo a r omppen* 'i andra  ndan av varpen (eg. rumpan)', *uti ajno i:ndo a st orbulhto* 'i ena  ndan av garnbommen (eg. storbulten)', *felhakan he jer b ks jra a f otlejro uti hessto* '»f llhaken» det  r baksidan av h stens fotled'.

6.4.4.1.2 Prepositionen *at*

Prepositionen *at* 'åt' är i överkalixmålet vid omskrivning för genitiv särskilt vanlig i uttryck som anger släktskapsförhållanden. (Jfr *ve*.) Riksspråket använder här genitiv- eller prepositionsattribut med *till*, *åt*, *på* eller sammansättningar (Pihl 1970 s. 309 f.).

A. Uttryck som anger släktskapsförhållanden.

a. Ägaren med *at* + dativ efter kärnledet, som står i bestämd form. Flera belägg nedan är formellt inte dativ, t.ex. *at påjka* 'åt pojarna', eftersom denna substantivtyp inte har en särskild form i dativ pluralis, bara i dativ singularis. Beläggen redovisas trots detta under denna rubrik.

Exempel:

måora at påjka gri:t 'pojarnas moder grät', *mamma å pappa at bräorn fåli ve*, *å ha aien hest* 'brudens mamma och pappa följer med och har egen häst', *pappa at färssfero meno*, *hän bräoke saj at n Jönns jer öjnggst å störst å sterrkest* 'min farfars far han brukade säga att Jöns är yngst och störst och starkast', *fe:rn at mårssfe:ro vono vär fra Lautagoski*, *en vär finn* 'vår morfarsfar var från Lautakoski, han var finne', *e vär måora at stäjntn so spänn midji fint wäjt tra:n* 'det var flickans mor som spann mycket fint vitt garn (eg. tråden)', *sö dji a at bröyro at brugåmmo vestn å stjäorta å i sillkeshasjkle* 'så ger hon (bruden) åt brudgummens bröder väst och skjorta och en silkeshalsduk', *hina jera påjka at påjdjo mino* 'här är min pojkes pojkar (mina sonsöner)', *kunin at de her karano* 'de här männens hustrur', *färse:rn at o La:rsån hä hövi hajmane i Tårnne* 'Larsons farfar har haft ett hemman i Torneå'.

b. Ägaren med *at* + dativ efter det ägda som står i obestämd form.

Exempel:

en hit Jakob-Le:rsa å vär bråor at de to föreno 'han hette Jakob Larsson och var bror till de två förra (dvs. två förut nämnda personer)', *in bråor at kunon Atigålo bårdd för Atigålo* 'en bror till Åtigård-husbondens kvinna borgade för Åtigård-husbonden (eg. Åtigårdarn)', *i fäster at männo mino* 'en faster till min man', *e jer fåosterdåoter at männo io* 'det är fosterdotter till er man', *ji jer fässter at ba:no hina* 'jag är de här barnens faster'.

B. Övriga fall.

a. Ägaren med *at* + dativ efter kärnledet, det ägda, i bestämd form.

Exempel:

hå:la at fötero döm jera mit a majro 'hålen till fötterna de är mitt på medarna', *hå:la at äkså:lo döm jera uti främai:ndo* 'hålen till »axoln»⁶ de är i framåndan', *he vär kräftfåore at kollo he* 'det var kornas kraftfoder det', *båoka at in lil-stäjntt* 'en liten flickas bok', *he jer nämme at gå:lo* 'det är gårdens namn'.

⁶ *Axol* m. 'tvärså sammanbindande skaklarna i rede; den tvärså frampå arbetskärran i vilken redet fastsättes' (Pihl 1924 s. 103).

b. Ägaren med *at* + dativ efter det ägda i obestämd form.

Exempel:

hän vär bitrejr at lennsmänno 'han var biträde åt länsmanen'.

6.4.4.1.3 Prepositionen *borta*

Prepositionen *borta* betyder 'bort från, från, ur, av, till'. I följande genitiv-omskrivningar användes den för att ange utgångspunkten el. stället varifrån något avsköndras el. tas el. fås (Pihl 1970 s. 7).

Exempel:

hitt jer bisla:ningga bortu tje:rhiolen 'det här är järnskoningen till kärhjulet', *lå:ke bortu ino snäosäsk* 'locket från en snusask', *da di kām hajm, sö birrd e blå:s a: te:ke bortu kornlöron* 'då de kom hem, så började det att blåsa av taket från kornladan (dvs. började kornladans tak blåsa av)'.

6.4.4.1.4 Prepositionen *borti*

När *borti* 'borti, bortur, av' används för att omskriva genitiv eller sammansättningar betyder det 'hörande till, från, av, i' (Pihl 1970 s. 111). (Om etymologin se Dahlstedt 1972 s. 78 f.)

Exempel:

äksilhn bortu hiolen 'hjulaxeln', *munntra bortu tje:rhiola* 'muttrarna i el. till kärhjulen, kärhjulsmuttrarna', *skäffta bortu vejvo* 'vävskäften, skaften i el. till väven', *i skrå:v bortu no gämal ba:t* 'ett skrov av en gammal båt, ett gammalt båtskrov', *re:dje bårti täjmbren, he jer bärrken å kwissta* '»raket» (skräp som flyter på vattnet) av el. från timmer det är bark och kvistar', *e vär i le:nggsäm rajs för ås, da ve skul misst to kara bortu gå:lo* 'det var en långsam (ledsam) resa för oss, då vi skulle mista två karlar från gården', *da di kām hajm bårta ajndjen, fe:rn å måora, å di tåo til undersöyk kärn, sö vär e husbåondn bårti gränngå:lo* 'då de kom hem från ängel, fadern och modern, och de började undersöka karlen, så var det husbonden från granngården', *döm ha rette si a kojsta bortu trejra* 'de har rättat sig efter kvistarna på träden', *kalven bortu kwäjen jer flekka swårt å röy* 'kvegans kalv är svart- och rödfläckig'.

6.4.4.1.5 Prepositionen *för*

Exemplen med prepositionen *för* 'för' som omskrivning för genitiv kan indelas i två grupper:

1. Anger värde o.d. Här har jag funnit endast ett belägg: *opa gämal bissmålen hä vöri set äot måte för kappen, stji:len å tänn* 'på det gamla besmanet har varit satt ut måttet för kappen, skålet och tunnan (= kappens, skålets och tunnans mått).

2. Anger att någon mister något, någon berövas något (Pihl 1970 s. 56 f.).

Exempel:

hörsla hä föri för o ålldales, för o Olmidsa Niko 'han har blivit alldeles döv, Niklas i Olmikaels-gården (eg. hörseln har farit för honom alldeles, för N. = N.:s hörsel ...)', *da kãm bjernn å tåo kåon för o bårti fäosen* 'då kom björnen och tog kon för honom (= hans ko) ur lagårn', *å sö bränn-e-opp fäose o åll klötera för båondo* 'och så brann det upp fähuset och alla kreaturen för bonden (= bondens fähus och alla kreatur)', *wårt ha i håoe hätta för stäjnto hina* 'vart har ni hävt (= lagt, satt o.d.) de här flickornas hattar'.

6.4.4.1.6 Prepositionen *ipi*

Prepositionen *ipi* 'upp(e) i, upp(e) på' e.d. kan i följande exempel anses ingå i en genitivomskrivning (Pihl 1970 s. 125).

Exempel:

väjndbrejre sit spiki-fässt undi a:so ipi te:djen 'vindbrädet (som hör till grytvindan i spiseln) sitter fastspikat under åsen uppe i taket, dvs. under takåsen'.

6.4.4.1.7 Prepositionen *o*

Prepositionen *o* 'om' brukas med genitivbetydelse i lokaluttryck av typen 'på sidan om el. av' (Pihl 1970 s. 185)

Exempel:

(där finns) *sme:l väjken ... opa säjn o ståor si:a* 'smala vikar ... på sidan av el. om stora sjöar', *nä ha di mä:ra opa nå:rsäjñ o löron* 'nu har de mårren (tjudrad) på norra sidan av ladan', *bjerrkirorn veks opa ömms sera o bjerrken* '»björkidurn» växer (som en knöl) på ömse sidor om björken', *pismåoren bi:g ålhti opa söysräjn o trejren el stajno* 'pissmyrorna bygger alltid på sydsidan av trädet eller stenen', *Buskhålmen lig opa vester sera o Diopressken* 'Buskholmen ligger på västersidan av Djupträsket', *döm siti der inndro opa innersera o ino beck* 'de sitter (= bor) där norrom (eg. innerom) på nordsidan (eg. innersidan) om en bäck', *gå:rn hänns Hanno lig mit milla Brenn å Gre:sböyno opa nerersäjñ o vejo* 'Hannos gård ligger mitt mellan Bränna och Grelsbyn på nedre sidan om vägen', *he skå vara opa nå:rsäjñ o berjen* 'det skall vara på norra sidan av berget'.

6.4.4.1.8 Prepositionen *opa*

Prepositionen *opa* 'uppå', en av överkalixmålets mest använda prepositioner (Pihl 1970 s. 271, 281), kan också användas för att uttrycka ett genitivförhållande.

Exempel:

höyda opa häosen 'husets höjd', *lenggda å brajda opa töyen* 'längden och bredden på tyget', *hä:da jer överekäntn opa in tjeril* '»haddan» är övre kanten på ett kärl' (nu oftare *bre:da* 'brädden'; Pihl 1970 s. 281), *säj-opa*

djicklen opa-märnsnino 'se på marknadsgycklet', *present opa födelsde:o* 'födelsedagspresent', *läotningga opa råjssten rekenes et so häose jer braitt* 'lutningen på (tak)röstet räknas i förhållande till husets bredd', *ytersta stäcken opa flotano* 'yttersta stocken på flotten'.

6.4.4.1.9 Prepositionen *uti*

Prepositionen *uti* används för att omskriva partitiv och possessiv genitiv där riksspråket brukar *i*, *av*, *hos* samt genitiv och sammansättningar (Pihl 1970 s. 139). I materialsamlingen finns belägg som syntaktiskt inte motsvarar genitiv men som gör det i semantiskt hänseende, varför de redovisas här. Ett sådant är *bete jer-då:lit uti hisso knäivo* 'bettet är dåligt i den här kniven (el. det här knivbettet, den här knivens bett är dåligt)'.

Exempel:

stöyle jer bäki:ndn uti få:elo '»stylet» (stjärten) är fågelns bakända', *ble:re uti läjårven hä gaj-a* 'bladet på lieskaftet har gått av', *flakan uti trillhn* 'flakvagnen i trillan', *dåipa he jer flåjte uti le:nggrajven* '»döpan» (det) är långrevens flöte', *felhakan he jer baksäjra a fåotlejro uti hessto* '»fällhaken» (det) är baksidan av hästens fotled', *tjählhn uti nåotn* 'kilen (= ryssjan) i noten, notkilen', *korstjen uti flästjen* 'korken i flaskan, flaskans kork', *kåombern uti bjerrko* 'hängena i björkarna, björkarnas hängen', *läjra uti le:ndiberrjen jer stäopan en i:nda uti berrjen* 'långsidan (eg. liden) av Landetberget är brantare än bergets kortsidor el. ändar', *ni:ta uti knäivo* 'nitarna i kniven', *nöyla uti ba:to hä föri-opp* 'tappen i båten, båttappen, har farit upp el. gått ur tapphållet', *råompa uti fissko* 'fiskstjärten, fiskens stjärt', *våik op ri:nde uti hättö* 'vika upp »rändet» på hatten, dvs. hattbrättet', *träoa uti rennste:vo* 'trugan på skidstaven', *brisse jer förssta dajlhn uti råcko* 'bröset är första delen i rocken', *våjngga he jer åotanidajlhn uti råckrullo* 'vingarna (det) är den yttre delen (eg. utanidelen) i rockrullen (= rockrullens utanidel)', *å sö sed di ne opa pinno uti nistikfåoto* 'och så satte de det på pinnen på nystickfoten', *lå:ra uti tjöksska:po, uti skrjävbåolen* 'lådan i köksskåpet, i skrivbordet', *tåblåondjen jer in dajl uti la:sen uti revasäkksen å en jer läik tåommo* '»tumlungan» är en del i låset i rävsaxen (= rävsaxens lås) och den är lik tummen', *tåjjela uti råommpen jer tånn våorte* 'taglet i »rumpan» (=varpen) har blivit tunt', *sö tåo kärnn grännare i:ndn uti snajsn a stjøylo* 'så tog karlen smalare (eg. grannare) ändan av skylsnesen (skylsnesens smalare ände)'.

6.4.4.1.10 Prepositionen *ve*

Prepositionen *ve* 'vid, hos, med' brukas vid omskrivning för genitiv i uttryck som anger släktskapsförhållanden. (Jfr *at*.) *Ve* motsvarar då riksspråkets *till*: *bror till, syster till* o.d. (Pihl 1970 s. 239 f.).

Exempel:

husbåondn jer bråor ve no hånns-e:do bårti gämał hånnsgå:lo opa

hännsstjiften 'husbonden (i gården Hänns-Hanno) är bror till Hans Edvard från gamla Hans-gården på Hans-skiftet', *bråorn ve smesso hait Fredrik* 'brodern till husbonden i Smess(gården) (i Grelsyn) heter Fredrik', *a jer sisster ve no Nills* 'hon är syster till Nils', *grenesgå:ben vär kusi:n ve-männo Läs-Ändersa Greta* 'Grannäs-gubben var kusin till mannen till Greta på Lars Anderssonsgården', *en jer kusi:n ve-gubbo hin* 'han är kusin till den här gubben'.

6.4.4.2 Genitiv uttryckt med dativ

Det kanske vanligaste sättet att uttrycka genitivbegreppet i överkalixmålet är att använda en omskrivning med dativ.

Detta sätt att uttrycka genitiv förekommer också på några andra håll. Levander (1909 s. 97, 1928 s. 112) konstaterar att genitiven i dalmålen är sällsynt, beroende på att genitivbegreppet omskrivs på andra sätt, t.ex. genom sammansättningar och prepositionsuttryck. Men intressantast och vanligast, skriver Levander, är att genitivbegreppet uttrycks genom postponerad dativ, t.ex. *etta kallem* 'karlens mössa', *sku8nna Jerrka* 'Eriks skor', *gårdi Sårim* 'Zorns verk'.

Också för de norrländska dialekternas vidkommande är genitivomskrivning med dativ omnämnd i litteraturen. I västerbottensmålen sätts dativen efter det ord som betecknar det ägda i bestämd form, t.ex. *bo:ka prestum* 'prästens bok', *bo:ka farrfa:rum* 'farfars bok', *lö:rna pi:gen* 'pigans lön' (Larsson 1929 s. 125, 131).

August Nordström (1925 s. 13 f.) anger att genitiv med ändelsen *-s* förekommer sparsamt; desto oftare förekommer ändelsen *-o* (egentligen dativ), t.ex. *fåro mööss* 'faderns mössa'. Genitivbegreppet uttrycks i lulemålet oftast genom sammansättningar eller med preposition.

Jag har inte konsekvent excerperat uppteckningar i ULMA från andra socknar än Överkalix, men när belägg helt apropå har hamnat inför mina ögon, har jag givetvis antecknat dem. Följande två ordspråk från Nederluleå är upptecknade av E. Brännström: *fisk o bröd jer bånndo fööd* 'fisk och bröd är bondens föda', *he jer ållt bånndo arrbåjt* 'det är allt bondens arbete' (sågs till tjänstefolk och andra som ej vill göra det arbete som föreläggs dem). A. Lundberg har i sin ordsamling (i ULMA) från Avan i Nederluleå *måora pappen* 'farmor (eg. pappas mor)'. På lappen, som är inlämnad 1969, tillfogar han att han gör reflexionen att han hörde uttrycket i sin uppväxttid (Lundberg är född 1898) och att det ej torde förekomma nu.

Rutberg (1924–31 s. 124 ff.) presenterar substantivens böjningsmönster i bestämd form med de fyra kasus, nominativ, genitiv, dativ och ackusativ, uppräknade. I alla genus och deklinationer är genitivformen identisk med dativen. Det måste uppfattas som att genitivbegreppet även i nederkalixmålet kan uttryckas med dativ, en av flera genitivomskrivningar.

En av Carin Pihls mest anlitade och säkraste informanter i Överkalix var

Greta Lindbäck, f. 1865. Enligt uppteckningarna (ULMA 28353:7 s. 90 f.) tycks Pihl år 1932 ha frågat henne om olika möjligheter för det genitiviska attributets ställning i förhållande till kärnledet. Hon skriver: »Enligt Gr. Lbk sätter man *oftast ägaren i dat. efter det ägda: hitt jer häonndn påjko meno* 'detta är min pojkes hund'; sägs även *hitt jer påjko meno häonnd*. Även: *Wårs ('vems') jer häonndn hin? Hitt jer meno påjk häonnd* (om min pojke står bredvid o. hunden kommer in). (*Men inte: Hitt jer men påjk häond!*)» Det sista exemplet tolererade således inte Gr. Lbk. Utfrågningen fortsatte, och varje gång ett exempel av samma art som det sista uppträdde, förefaller Gr. Lbk ha yttrat: »Låter bakvänt» och »Är ej riktigt lämpligt». I språkproven nedan förekommer de tre av Greta Lindbäck godkända möjligheterna vid genitivisk dativ.

A. Ägaren i bestämd form dativ efter det ägda, som står i bestämd form.
Exempel:

å da he n sägt at e jer nåo fejle postfrö:ken 'och då hade han sagt att det är nog postfrökens fel', *å snickern he to: kåo. Å döm värt slåi ihi:l ipi skåojo opa bajten, i små:l övero gå:lo snikero* 'och snickaren hade två kor. Och de blev ihjälslagna uppe i skogen på betet, en smula ovanför snickarens gård', *in bråor at kunon Atigålo bårdd för A.* 'en bror åt Åtigård-husbondens kvinna borgade för Å.', *en Åsskar he jer så:n Klaragå:bo* 'Oskar det är Klara-gubbens son', *stjella fa:ren iert* 'ert fårs skälla', *da di skul fara ta äot löysningga, da läot fe:rn stäjntn fara ve påjdjo til pressto* 'då de skulle fara (och) ta ut lysning, då måste flickans far fara med pojken till prästen', *opa-nåo-de: sö kām stäjnta länrartjelinggen uti hajmgå:lo stäjntn å skul ta na* 'efter någon dag kom landråkaringens flicka till flickans hemgård och skulle ta henne', *e jer stuså:n sistern mäjn* 'det är min systers styvson', *hän fåor å selld fa:ra bråoro seno* 'han for och sålde sin brors får', *möylhn påjko hina hä kimi bårt* 'den här pojken boll har kommit bort', *möylhn stäjntn hina* 'den här flickans boll', *möylhn ba:nen hin* 'det här barnets boll', *e jer bråorn pappen* 'han är min mans bror (eg. pappas bror)', *så:n ferikåro* 'färjkarlens son', *ha i säitt skåona ba:no hin* 'har ni sett de här barnens skor', *leiv dä:den frö:ken* 'lever frökens far', *jer hitten karana dötero ier* 'är det här era döttrars män', *he jer lajkse:kren ba:no mäjn* 'det är mina barns leksaker', *jer hitten kätten ba:no ier* 'är det här era barns kattor'.

B. Ägaren i bestämd form dativ framför det ägda som står i obestämd form. Denna placering med ägaren framför kärnledet avviker från vad Levander har iakttagit för dalmålen och Larsson för västerbottensmålen.

Exempel:

Vajssk-gå:rn, he vär mammen hajmgå:l 'Vajsk-gården, det var mammas hemgård', *Gojvano-påjk jer mårer* 'Gojva-husbondens son är murare', *fårssfe:ro djeyl* 'farfars gårde', *Bäck jer mammen mäjn hajmgå:l* 'Bäck är min mammas hemgård', *de der åokåonna klötera he vär beritjelinggen klöter* 'de där främmande korna det var bergkaringens kor', *kwåjen kalv jer flecka*

swårt å røy 'kvigans kalv är svart- och rödfläckig', *da kām brugåmmo papp frām ve brölopsga:vo* 'då kommer brudgummens pappa fram med bröllopsgåvorna', *da kām bråörn förellder* 'då kom brudens fader (eg. föräldrar)', *de her påjko möyl* el. *påjko hina möyl hä kimi bårt* 'den här pojkens boll har kommit bort', *den her stājntn möyl* el. *stājntn hin möyl* 'den här flickans boll', *de her ba:nen möyl* el. *ba:nen hin möyl* 'det här barnets boll', *pressto käll jer viktit* 'prästens kall är viktigt', *hitt hä stjitt undi de her kånunggo ridjerning* 'det här har skett under den här konungens regering', *hitt jer bråoro stuo* 'det här är (min) brors stuga', *hitten jer pappen hesst, mammen tjåolh* 'det här är pappas häst, mammas kjol', *äjnt jer hitt stājntn stråommp*, *he jer påjko stråommp* 'inte är detta flickans strumpor, det är pojkens strumpor', *hit jer gāmal fārsfe:ro låorbiss* 'det här är gamle farfars lodbössa', *tjōrrkhā:ro påjk*, *en Harri, hä lisi opa soma ge:ngg so ji hä lisi* 'kyrkoherdens pojke, Harry, har läst på samma gång som jag', *ha i säjtt bano hina skåo* 'har ni sett de här barnens skor', *ji hä fānne lil-stājntn bāok* 'jag har funnit den lilla flickans bok', *jer hitten dötero ier kara* 'är det här edra döttrars män', *jer hitten sunino ier kuni* 'är detta edra söners hustrur'.

C. Ägaren i obestämd form dativ efterställd det ägda.

Exempel:

ji hä fānne i biss ino gāmal gå:b 'jag har funnit en gammal gubbes bössa', *ji hä hāoe inn kåon ino blājndd gå:b ini hagano, å ji tajngkt e vara våor (kåo)* 'jag har släppt in en blind gubbes ko i hagen i stället för vår (ko)', *de her hāose jer ino gå:b, in tjelingg, in ba:n* 'det här huset är en gubbes, en gummas, ett barns', *ji sa: in hesst ino åokānna kär opa a:kro* 'jag såg en främmande karls häst på åkern', *e jer ino e:ro kär, ino e:ro gränn* 'det (huset) är en annan karls, en annan grannes', *opa vejo fānn ji i hellk in gāmal tjelingg* 'på vägen fann jag en gammal gummas halsduk'.

D. Ägaren i bestämd form dativ efter det ägda i obestämd form.

Exempel:

kārn so fåor din opa Klara gå:lo he vär-n Peter, å he jer in så:n sistern 'karlen som gick där på Klara-gården det var Peter och det är en son till min syster'.

E. Till funktionen genitivisk dativ, som formellt sammanfaller med huvudform. (Jfr avsn. 6.4.4.3.)

Exempel:

de her hāose jer äjnt mājn sisster 'det här huset är inte min systems', *he jer mājn ba:n laigseker* 'det är mina barns leksaker'.

6.4.4.3 Genitiv uttryckt med det genitiviska attributet i huvudform

I detta avsnitt återfinns några belägg där det genitiviska attributet står i huvudform, ett sätt att återge ett ägandeförhållande som är relativt ovanligt. (Jfr ovan avsn. 6.4.4.2. E.) Kärnledet står i obestämd form och ägaren framför det ägda.

Exempel:

ji sa: in åokåanna hesst opa a:kro 'jag såg en okänds (en okänd mans) häst på åkern', *he vär in fremand båonnd hesst ini stållo* 'det var en främmande bondes häst i stallet', *he vär in fremand kölisbåo hesst ini stållo* 'det var en främmande Kalixbos häst i stallet'.

6.4.4.4 Omskrivning med sammansättning

När det gäller sammansättningar kan det uppstå svårigheter att bedöma när ett ord har genitivfunktion. Detta problem diskuterar Pitkänen (1979 s. 7 ff.; jfr också där anförd litteratur). Han summerar sin diskussion med att konstatera att det inte finns någon morfosyntaktiskt eller semantiskt-operationellt entydig definition på genitivekvivalenta sammansättningar. Sammansättningstypen måste avgöras från fall till fall i kontext (a.a. s. 9).

I detta avsnitt redovisar jag ett antal belägg på sammansättningar vilka, enligt min bedömning, alla uppvisar en omskrivning för genitiv. Ordbildning i överkalixmålet lämnar jag därhän; den ryms inte inom ramen för undersökningen.

Exempel:

uti böndergå:la skul presstn ha i kåo 'i bondgårdarna skulle prästen ha en ko', *bönndergå:la opa-Hajn, opa Hello* 'bondgårdarna (böndernas gårdar) på Heden, på Hällan' (noteras kan att den senare sammansättningsleden *-gå:la* här är lagd till pluralformen *bönder-*; det heter vanligen *båondgå:la*), *Jahan-Ajsja-föle* 'Johan Erikssons föl(et)', *Per-Ajsja-mä:ra å Läs-Åndersa-hesstn går din opa aindjen* 'Per Erikssons märr och Lars Anderssons häst går där på ången', *hitten jer i lil-stäjntt-miss* 'det här är en liten flickas mössa', *äjnt kän hitt vara in lil-påjk-skåo, e liot vara in stäjntt-skåo* 'inte kan det här vara en liten pojkes sko, det måste vara en flickas sko', *jer e Ästigålködera?* 'är det kreaturen från Östigård?', *åll fästermennen våor, he jer in hajl karahåop* 'alla våra fastrars män, det är en hel karlhop', *presstlöyna* 'prästlönen', *å he värt nistikfåotn* 'och det blev foten till garnvindan', *da liot ve bera opp e isa båsstalavano* 'då måste vi bära upp det på bastulaven', *våoen slåo inn ivi ba:tbre:do* 'vågorna slog in över båtbrädden', *opa in stå:nd så tåo e ställte:ke* 'om (eg. på) en stund så tog det (= blåsten) stalltaket', *opa vejo fänn ji i gämal tjelingghellk* 'på vägen fann jag en gammal gummas halsduk'. (Tolkningen av *tjelingghellk* i det sista belägget kan diskuteras. Om Pihl i stället uppfattat det som *tjelingghellk*, kunde belägget passa under typen i avsn. 6.4.4.3.)

Sammansättning med *-s* i fogen förekommer också, t.ex. vid namn: *Brennvalshesstn sönes vara läos* 'Brännvalls häst synes vara lös', *Verners-hesstn* 'Verners häst', *vembersmä:ra* 'Wennbergs märr'.

6.4.4.5 Omskrivning med hel sats

Det mest analytiska sättet att uttrycka ett genitivförhållande är att omvandla det till en relativsats (jfr Pitkänen 1979 s. 102 f.). Det är belagt också i dialekterna, t.ex. i Bohuslän (Janzén 1936 s. 83), Forsa i Hälsingland (Dalhielm 1936 s. 44) och i Degerfors i Västerbotten (Åström 1893 s. 20). Också i överkalixmålet påträffas denna typ av genitivomskrivning.

Exempel:

hän so jer din (isi Svennes) he jer bråorn vöri at häno, so hä vöri männ men 'han som är (bor) där (hos Svens, en gård) det är bror (eg. är bror varen) åt honom som har varit min man (= det är min döde mans bror)', bårti fötero so di he uti stötningga 'från fötterna som de hade i timmerkalkarna (= timmerkalkarnas fötter)', äjnt jer hit von bat, e jer jo in gämal finngå:b so aj en 'inte är det här vår båt, det är en gammal finngubbe som äger den', mammen förelde so ajgt gå:rn 'mammans föräldrar som ägde gården (= mammans föräldrars gård)', läotningga opa råjssten rekenes et so häose jer braitt 'lutningen på (tak)röstet räknas i förhållande till husets bredd'.

6.5 Sammanfattning

I sin avhandling om binominala genitiviska hypotagmer i yngre nysvenska kommer Pitkänen (1979) också in på det talade språket och kan i samband härmed rätta till en del missuppfattningar och halvsanningar om genitivens roll där. Han visar att uppfattningen om genitivens starkt inskränkta roll i talspråket bara till hälften är sann. Den stämmer såtillvida att genitiverna faktiskt är tunnsådda i de talspråkstexter han undersökt, men däremot är inte s-genitiverna sällsynta i jämförelse med prepositionsuttryck. En viktig skillnad mellan tal och skrift kan iakttas, nämligen att andelen idiomatiskt betingade genitiviska hypotagmer tycks vara större i det talade än i det skrivna språket. En förhållandevis stor del av talspråkets genitivbestånd är bunden vid idiom och fraseologiska enheter, t.ex. *Folkets park, vid tolv års ålder, för många herrans år sedan* (Pitkänen 1979 s. 255). Pitkänen skriver vidare att uppfattningen om talets förkärlek för prepositionsuttryck även den är något överdriven. Enkla prepositionsuttryck, t.ex. *i början/slutet av veckan*, är frekventa i talspråkstexterna, men en stor del av dem är stelnade uttryck. Även om man bortser från den lexikaliserade delen av hypotagmerna i talspråkstexterna, menar Pitkänen (a.st.) att det tycks vara en tvivelaktig slutsats att s-genitiver i talspråket används nästan endast vid personbeteckningar, främst vid egennamn. Han antyder att slutsatsen möjligen kan ha dragits på basen av genitivbruket i dialektstexter. »Rent av felaktig», säger han vidare (a.st.), »är uppfattningen att talspråket nästan uteslutande har genitiver som betecknar ägare. Dessa halvsanningar och förhastade generaliseringar, som inte får stöd i mitt rikstalspråksmaterial, är att betrak-

ta som ett utslag av den bristfälliga kännedomen om svensk talspråksyntax. – S-genitiven har sannerligen inte spelat ut sin roll i det svenska rikstalspråket för att inte tala om skriftspråket.»

I de svenska dialekterna förhåller det sig uppenbarligen på ett annat sätt än i rikstalspråket. Substantivens genitivform är där på väg att försvinna eller åtminstone få en starkt reducerad användning. Genitiven är som särskilt kasus i överkalixmålet föga använd, men målet återger genitivbegreppet på mångahanda sätt.

I överkalixmålet förekommer s-genitiv av substantiv men den är inte vanlig. Liksom i rikstalspråk är den bunden till stelnade uttryck och fraseologiska enheter, t.ex. *til skåogs* 'till skogs', *til böyss* 'till byn', *in träjars rajn* 'en treårs ren'. Till rikspråkspåverkade fraser med anknytning till den kristna traditionen bör räknas belägg som *ve guss sjölp* 'med Guds hjälp', *guss åol* 'Guds ord', *i härrans läjv* 'ett herrans liv', *i härrans täjv* 'i herrans tider', *opa bräorpe:rens vengnar* 'på brudparets vägnar'.

Genitiv med s-form kan också uttrycka upprepad handling i ett belagt fall: *lödes å såndes* 'om lördagar och söndagar'. Den förekommer också vid tillnamn och yrkesnamn för att beteckna någons gård, hem eller husfolk, t.ex. *isi klåckers* 'hos klockaren (i klockargården)', *ipi Vemmers* 'hos Vennberg'.

Ett ägandeförhållande återges vanligen – förutom med possessivt pronomen – med omskrivningar av olika slag: med hjälp av preposition, med genitivisk dativ, genom sammansättning och med hel sats. Vanligast är nog prepositionell omskrivning, varvid en rad prepositioner kan utnyttjas.

Possessiv genitiv kan i överkalixmålet uttryckas med prepositionerna *a* 'av, å, på' och *för* 'för' samt med dativomskrivning. En form av eller underavdelning till GPo är den genitiv som kan kallas släktskapsgenitiv (GSI). Den uttrycks med prepositionerna *ve* 'till, med' och *at* 'åt, till' samt med dativomskrivning. Noreens (1904 s. 223) benämning på denna kategori är status respektivus.

Partitiv genitiv (GPa) kan uttryckas med flera prepositioner, t.ex. *a* 'av, å, på', *borta* 'bortav', *borti* 'bortur', *uti* 'i, uti', *o* 'om' och *opa* 'på, uppå'.

Prepositionens betydelse framgår av följande uppställning:

a	'av, å, på'	GPo, GPa
at	'åt'	GPo, GSI
borta	'bort av'	GPa
borti	'bort ur'	GPa
för	'för'	GPo
ipi	'uppe i'	GPa
o	'om'	GPa (Noreen: lokal adessiv)
opa	'på, uppå'	GPa
uti	'i, uti'	GPa
ve	'vid, till, med'	GPo, GSI (Noreen: status respektivus)

En annan frekvent uttrycks­möj­lighet erbjuder genitivomskrivning med dativ. Genitiv vid egennamn uttrycks med prepropi­er­ligt pronomen *häns* 'hans' och *henars* 'hennes', alternativt med *en, n*, proklitiska former av dat. fem. av pronomenet *hon* direkt framför egennamnet som är oböjt. Ägaren kan stå såväl före som efter huvudordet.

Vid en jämförelse med Pitkänens undersökning framgår att överkalixmålets möjligheter att uttrycka genitiv eller ett ägandeförhållande skiljer sig från rikstals­pråkets. Dialekten använder visserligen s-genitiv vid egennamn men då för att beteckna någons gård, hem eller husfolk. För att beskriva ett ägandeförhållande krävs omskrivningar av olika slag.

Summary

Överkalix is the northernmost community in Sweden where a Swedish dialect is spoken. It is surrounded to the east and the north by Finnish, to the west by Finnish and Saami. Those inhabitants of Överkalix who consider themselves speakers of the Överkalix dialect have access to two codes—the local dialect and standard Swedish—codes which they are careful to keep apart.

The local dialect of Överkalix is also spoken in some villages outside the township itself (see map 2 p. 19). In these villages Finnish and/or Saami is also spoken, and several of my informants here are multilingual, i.e., they speak standard Swedish, the Överkalix dialect, Finnish and/or Saami.

The dissertation deals with the Överkalix dialect in three different respects. The first section of the study discusses the present-day position of the Överkalix dialect and the attitudes of the people of Överkalix toward the dialect. The second section examines interference from the surrounding languages, Finnish and Saami, in the Överkalix dialect in general, and in the Överkalix dialect of multilingual informants in particular. The third section demonstrates how the genitive is expressed in the dialect of Överkalix.

The first section of the thesis is based on a dialectological and sociolinguistic questionnaire survey among all junior high school students (grades 7–9 in the Swedish compulsory-school system) in Överkalix and among their parents. It presents the usage of and attitudes toward the dialect of the people in Överkalix. The questionnaire consists of multiple-choice questions, supplemented with some requiring explicit answers.

The social differentiation is relatively narrow in Överkalix: two thirds of the parents are wage earners, the rest are salaried. 77% of the wage earners and more than 50% of the salaried people speak the dialect.

36% of the students and 70% of their parents state that they are dialect-speakers. The child's use of language is said to depend mainly on the mother's language and origin. However, this investigation shows that the child does not learn the Överkalix dialect unless both parents speak it, and it is used in the home.

The answers of the parents show that the Överkalix dialect is spoken at home with older relatives, friends and neighbours—that is the domain of the dialect. The answers stress these circumstances in various ways. It is evident that the choice of speech variety is related to persons.

None of the parents considers himself/herself to be dialectally monolingual. Neither does anyone consider himself/herself to speak such a mixed language that he/she is unable to distinguish between the dialect and stand-

ard Swedish. 11% speak only standard Swedish, 14% state a situational variation, and 75% keep the two varieties apart; they speak dialect in some circumstances and standard Swedish in others; they are bidialectal.

Nowadays it is completely normal for dialect-speaking parents to use standard Swedish when talking to their children. So also do parents who speak dialect to each other. During the 1930's some families started to use Swedish as a conversation language with their children. During the 1940's this tendency spread to become a natural habit. There are certainly several reasons for these changes in speech habits. Those persons who were young then have now answered my questionnaire in their capacity as parents.

They have given several explanations in reply to my question as to why they use standard Swedish with their children. One group of replies contains explanations that can be summarized as follows: "Because the children will be using standard Swedish"; i.e., in order to get an education and a job, the children will have to move from the home town or village to the coast cities in northern Sweden or to the Middle or the South of Sweden, where an Överkalix dialect and accent may be a handicap.

Another recurring explanation is that the children may have problems in school, especially in the subject of Swedish, if they speak dialect. They may have difficulties in spelling and in expressing themselves in standard Swedish.

Only 4% of the parents reply that they have deliberately changed their language toward speaking more dialect. They have done so in connection with their occupations. Women who work in various local institutions involved with care for the aged, state that they have to speak more dialect in order to establish a good contact with the aged. Men tend to speak more dialect with dialect-speaking fellow workers in order to fit in better.

Almost three times as many women as men have changed their language toward greater conformity with standard Swedish. Several persons have written that they were obliged to abandon their dialect upon entering higher education. One woman wrote that she sometimes was criticized for having an Överkalix accent, since the Överkalix dialect had a low status. Since language is intimately connected with self-image and self-esteem, she did not wish to reveal her own 'stupidity', as she sensitively and personally put it.

One of the women wrote that she was ashamed to speak the dialect of Överkalix when she was young. It was 'classier' to speak standard Swedish. Both men and women declare that standard is their first and best language.

Those few parents who also speak to their children in dialect state that their children ought to be able to speak dialect in order to keep the dialect alive.

The replies to a series of questions about class-room use of language show that pupils or teachers rarely use dialect in the school-situation. To

the open-ended questions most parents answer that when they went to school in the 60's, no one spoke the Överkalix dialect, either in school or at home. Besides, it was considered vulgar and slipshod to speak dialect.

One informant describes the fear which then was prevalent among educationalists. Her teachers had spoken to her parents about the difficulties she and her brothers and sisters would experience in learning Swedish if the parents spoke the Överkalix dialect at home to the children.

77% of the dialect-speaking students and 69% of those who do not speak dialect have a positive attitude toward the dialect, boys to a greater extent than girls among the dialect-speaking, and girls to a greater extent than boys among those who do not speak the dialect (tables 4.12 and 4.13). The greatest advantage of the dialect is that it enables one to converse with one's grandparents in their preferred language; this is the most frequently stated advantage. Other students point out the sense of belonging and affinity with the home district, which they feel through the language. Since all of the older people speak the dialect, "you feel like a genuine Överkalixer, if you know it yourself", is another explanation. Some students are also concerned about the survival of the dialect and therefore try to learn it.

Those students who have a negative attitude towards the dialect say that it is unnecessary. It is not real Swedish. If you talk like that, you are likely to begin to write like that. It is ugly. Those are some of the students' comments.

The questionnaire also contains a number of questions on linguistic matters. The purpose of these is to determine the extent to which regional or dialectal words and phrases are included in the active or passive vocabulary. The answers show that dialect-speaking men who are wage earners use the local vernacular more often than do women and salaried males. The first group of questions tests whether the informants have knowledge and active use of some twenty words in the local vernacular. The answers show that the students know less than the adults in both cases. The second group, which includes syntactic matters, gives the informants a choice among two or three alternatives, of which at least one is dialectal or local and at least one standard Swedish. The results show that the students prevail in the more prestigious forms of standard Swedish and the parents in the dialectal and local forms. The third group of questions poses three alternatives: one in standard language, one in dialect, and one a nonsense alternative added in order to sharpen attention. The dialect words form a distinct pattern in the group of parents. Dialect-speaking men who are wage earners use these words most frequently, with two exceptions, *snöra* 'throw' and *bro* 'porch', which are used most frequently by salaried people. The answers from the students show approximately the same pattern. However, half of the dialect words are used more frequently by girls who are not native to the area, and who do not speak the dialect.

The second section of the thesis examines the interference in the Överkalix dialect of multilingual speakers. These informants speak standard Swedish, dialect, Finnish and/or Saami.

Empirical data for this study have been extracted from recorded interviews with 32 informants, 11 women and 21 men. The recordings were performed as informal conversations, and always took place in a relaxed atmosphere in the informant's home. As a rule, I was alone with the tape recorder and the microphone and lead the conversation with the informant.

The inhabitants of these villages have a high average age and are a socially homogenous group: most of them are forest workers. The emigration from the villages is considerable since job opportunities are few. With a couple of exceptions, none have more than the compulsory schooling.

The informants were not contacted in advance. I visited them unannounced. They would otherwise have refused to be interviewed, claiming that they had nothing to tell, did not know anything, etc. I introduced myself in standard Swedish, but quickly switched over to dialect in order to show that I was from the area and belonged to the linguistic and cultural community.

I always began the interviews by stating the purpose of the investigation, and we spent considerable time discussing questions of language. Furthermore, we spoke of the informant's childhood, schooling, professional life, hobbies, etc. I have avoided questions of political nature, which can be delicate and curtail discussion.

A typical feature of the Swedish language is the use of two accents, accent 1 and accent 2; e.g., acc. 1: in the definite singular *an'den* < *and* 'duck'; acc. 2: in the definite singular *an'den* < *an'de* 'spirit'. The most characteristic feature of the Överkalix dialect may be its use of an accent which is throughout acute, i.e., accent 1. The lack of distinction between accent 1 and accent 2 in the dialect of Överkalix can be an archaism which has remained and been strengthened by the influence from the surrounding languages Finnish and/or Saami, or is a result of influence from these languages.

In the spoken Swedish language the old *dh* has almost disappeared, especially in a final position. In the south-west of Sweden, in particular, it has disappeared medially as well. In lightly stressed words and phrases the loss is even more extensive. In the standard language the *dh* has become *d*, whereas the dialects have afforded other possibilities for development.

In the Överkalix dialect *dh* does not remain a voiced fricative. It is often dropped, e.g., *blåo* 'blood'. In positions where it has disappeared it has changed into other sounds, usually into *r*, more seldom into *d*, or has been assimilated with a following consonant.

Notes from 1860 show that the sound-change of *dh* into *r* was completed in the Överkalix dialect at that time, whereas other notes, from 1766 at the

earliest, contain a large number of words from Överkalix with the older *dh*. This means that the change from *dh* to *r* had not yet taken place by the end of the 1760's.

The sound-change of *dh* to *r* occurred only rarely in northern Sweden and other places in the country. In standard Swedish it occurs in some instances, e.g., *burk* 'can' from Old Swedish *budhker*. In Dalecarlia the *dh* became *d* during the end of the 17th century. In some villages in the district of Mora and in Älvdalen the *dh* changed into *r*.

The distance between Överkalix and Dalecarlia is far too great for these two dialect areas to have influenced each other. The reason must therefore be sought within a closer range.

In the surrounding Finnish, and in particular in the Saami dialects, a change from *dh* to *r* or *r*-like phonemes takes place in various positions. However, in the Finnish of Tornedalen this change occurs only rarely.

This study clearly shows that a change from *dh* to *r* may have occurred due to the influence from Saami rather than from Finnish. Another possible explanation is that this is a case of parallel changes, in Saami and Finnish as well as in the Överkalix dialect, and that these changes may have occurred approximately simultaneously, independently of each other. Furthermore, the change of the *dh* to *r* may have been reinforced as a result of contacts between the linguistic districts in question.

In the Överkalix dialect the stop consonants *b*, *d*, *g* and *p*, *t*, *k* are pronounced such that the differences between the voiced and the voiceless stops are abolished. It is possible that the dialect lacks voiced stop phonemes. The opposition between the two stop series would in that case be aspiration versus lack of aspiration. The nonaspirated pronunciation of *k*, *p*, *t* in Finland Swedish can be due to influence from Finnish. Since the Överkalix dialect is surrounded by Finnish and Saami languages on several sides, it can be assumed that these languages have influenced the stops in the dialect of Överkalix.

Another characteristic feature of the dialect is the remarkable treatment of the svarabhakti vowels. There are unusually many cases of sonantization and of development of svarabhakti in the dialect of Överkalix. A comparison shows that the instances of svarabhakti are more frequent and more radical than in the neighbouring dialects in northern Sweden.

Within the district of the Luleå Saami, svarabhakti is widespread; in some consonant clusters there is complete conformity between Luleå Saami and the dialect of Överkalix. A development of svarabhakti in the Överkalix dialect is understandable if there is a directly corresponding pronunciation in near-by languages. The frequent occurrence of an epenthetic vowel in the Överkalix dialect can be a native internal development which has been reinforced by influence from the outside.

There are also a number of instances of interference on the syntactic

level in the material. In several cases the adverbial is placed according to the Finnish rules of word order.

Several examples contain a demonstrative pronoun which I interpret as being pleonastic. Saami and Finnish texts of spoken language show the same type of pleonastic article. This linguistic feature can be noted among 6 out of 30 informants in the villages outside the township of Överkalix. The older the informant, the more common the occurrence of this pleonastic demonstrative pronoun.

The material includes some examples of the use of the verb *vara* 'be' as an auxiliary to express the perfect tense, e.g., *inte är vi mer än tre flickor varit* 'we have not been more than three girls'. In Finnish, the perfect is constructed using the verb *olla*; in Saami using the verb *leat*, which is translated both as 'be' and 'have'. The author therefore concludes that the use of *vara* as an auxiliary verb in the expression of tense in the complex verb phrase is a result of influence from Finnish and/or Saami.

The third section of the thesis describes the expression of the genitive of nouns and proper nouns in the dialect of Överkalix. The *-s* genitive is paraphrased in different ways in the Swedish dialects. In the Överkalix dialect the paraphrases can be of the following types:

- 1) a prepositional phrase: *teke opa häosen* 'the roof of the house',
- 2) a compound: *häosteke* 'the house-roof',
- 3) a complete clause: *he jer bråorn vöri at häno, so hä vöri män men* 'he is my dead husband's brother',
- 4) a pleonastic pronoun together with a proper name: *gårn häns Hanno* 'Hanno's farm',
- 5) the dative: *gåbo miss* 'the old man's cap',
- 6) other paraphrases.

Of the prepositional phrases with *-s* genitive common in Old Swedish, there remain in the dialect a number of set forms. A particular example is the preposition *til*, e.g., *til skåogs* 'to the woods'. Some of these *-s*-phrases show an obvious influence from standard Swedish, e.g., *fåtimäns pels* 'the poor man's fur'. The *-s* genitive can even express a repeated action, e.g., *lödes å sändes* 'on Saturdays and Sundays'. With surnames and nouns denoting profession, the *-s* genitive can be used to express the ownership or husbandry of a farm, a home or of the household servants, e.g., *isi klåckers* 'at the parish clerk's (in the house of the parish clerk)', *ipi Vemmergs* 'at the Vennbergs'. These are the occasions when the *-s* genitive is used in the dialect. The author gives several examples of various additional paraphrases which are used, most commonly a paraphrase with a preposition.

Källor och litteratur

- Aasen, Ivar, 1864: Norsk Grammatik. Omarb. Udg. af »Det norske Folkesprogs Gram.» Christiania. 2. Opl. 1899. Kristiania.
- Agheysi, R. & Fishman, Joshua A., 1970: Language attitude studies. A brief survey of methodological approaches. (*Anthropological linguistics* 12:5, s. 137–157.)
- Ahlbäck, Olav, 1971: Svenskan i Finland. Stockholm. (SNSS 15.)
- Airila, Martti, 1912: Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. Helsinki. (Suomalaisen kirjallisuuden seura. 4. 12 osa.)
- Aitchinson, J., 1984: Language Change: Progress or Decay? Fontana paperbacks (2. impression).
- Allardt, Erik, 1987: The Ecology of Bilingualism. (*Aspects of Multilingualism*, s. 41–50.)
- Andersen, R. W., 1982: Determining the Linguistic Attributes of Language Attrition. (*The Loss of Language Skills*, s. 83–118.)
- Aspects of Multilingualism. Proceedings from the Fourth Nordic Symposium on Bilingualism, 1984 (ed. E. Wande, J. Anward, B. Nordberg, L. Steensland & M. Thelander). 1987. Uppsala. (*Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia* 2.)
- Beckman, Natanael, 1964: Svensk språklära. 9 nästan oförändr. uppl. Stockholm.
- Behaghel, Otto, 1923: Deutsche Syntax. 1. Die Wortklassen und Wortformen. Heidelberg.
- Berg, Tommy, 1976: Provinsialismer i skolungdomars språk. En undersökning av aktivt och passivt ordförråd i sex Västerbottensskolor. Umeå. (Stadsmål i övre Norrland 4.)
- 1978: Provinsialismer i gymnasisters språk. En undersökning av regionala och dialektala frekvenser i Luleå. Umeå. (Stadsmål i övre Norrland 14.)
- Bergfors, Erik Olof, 1985: Språkanvändning och språkliga attityder i grundskolan i övre Dalarna. Uppsala. (SvLm 1984, s. 42–59.)
- Bergman, Gustaf, 1893: Alundamålets formlära. Stockholm. (SvLm 12.6.)
- Bergman, Gösta, 1952: Nordliga provinsialismer. Lund. (Ingår också i *Arkiv för nordisk filologi* 66, s. 131–215. Lund.)
- Bergroth, Hugo, 1928: Finlandssvenska. Helsingfors.
- Björklund, Stig, se Levander, Lars.
- Björseth, Bertil, 1946: Dialekt och riksspråk i en bohusslänsk socken. Ak. avh. Göteborg.
- 1958: Göteborgsspråket. Stockholm. (SNSS 19.)
- Blom, Jan Petter & Gumperz, John J., 1972: Social meaning in linguistic structures: Codeswitching in Norway. New York. (Gumperz, J. J. & Hymes, D. (red.), *Directions in sociolinguistics*, s. 407–434.)
- Bogren, Petrus, 1921: Torpmålets ljud- och formlära. Ak. avh. Stockholm.
- Broberg, Richard, 1936: Syntaktiska iakttagelser i Östmarksmålet. Prosem.-uppsats i Nordiska språk. ULMA 9856.
- Brodda, Benny, 1973: (K)overta kasus i svenskan. Stockholm. (PILUS 18.)
- 1976: Om genitivens grundbetydelse. Uppsala. (*Nysvenska studier* 55–56/1975–76, s. 200–212.)

- Brøndum-Nielsen, Johannes, 1951: Dialekter og dialektforskning. 2. opl. København.
- Bucht, Torsten, 1962: Språket i Härnösand. Stockholm. (SNSS 25.)
- Buljo, Heaika, 1985: Muitalusažat maid lean gullan mánnán. Deatnu.
- Bull, Tove, Hjulstad Junttila, Jorid & Pedersen, Aud Kirsti, 1986: Nominalfrasen i skibotnålet i Troms. (Norsk Lingvistisk Tidsskrift 1/2 1986, s. 60–71.)
- Cederschiöld, Gustaf, 1911: Om svenskan som skriftspråk. Lund.
- Collinder, Björn, 1926: Från språkgränsen i Gällivara. Luleå. (Norrboten 1926, s. 120–126.)
- 1930: Småbidrag till den sociologiska lingvistikens. Uppsala. (Nysvenska studier 10/1930, s. 1–14.)
- 1938: Lautlehre des waldlappischen Dialektes von Gällivare. Helsinki. (Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 74.)
- 1939: Finska och lappska språken. Uppsala. (Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok 1939, s. 3–18.)
- 1949: The Lappish Dialect of Jukkasjärvi. Uppsala. (Skr. utg. av Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 37:3.)
- Corder, S. P., 1973: *Introducing Applied Linguistics*. Harmondsworth.
- Dahlstedt, Karl-Hampus, 1950–62: Det svenska Vilhelminamålet. Språkgeografiska studier över ett norrländskt nybyggarmål och dess granndialekter. 1. Ak. avh. 2. A–B. Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:7:1–2.)
- 1956: Inledning till Pitemålet. Luleå. (Norrboten. Norrbottens läns hembygdsförenings årsbok 1956, s. 9–46.)
- 1972: Svensk dialektgeografi, dess metoder och uppgifter. Umeå. (University of Umeå. Department of general linguistics. Publication 3.)
- 1978: Dialekt och högspråk i nutidens Sverige, särskilt i Norrland. Uppsala. (Det moderna Sveriges framväxt. Acta Universitatis Upsaliensis. Symposia Universitatis Upsaliensis Annum Quingentesimum Celebrantis 10, s. 49–69.)
- 1980: Sociodialektologi i Västerbotten: reflexioner kring en avhandling. Uppsala. (Nysvenska studier 59–60/1979–80, s. 281–304.)
- 1983: Överkalix – en språkets sprängmina i norr. Umeå. (Thule – Norrländsk tidskrift 3–4/1983, s. 28–32.)
- Dahlstedt, Karl-Hampus & Ågren, Per-Uno, 1954: Övre Norrlands bygdemål. Berättelser på bygdemål med förklaringar och en dialektöversikt. Umeå. (Skr. utg. av Vetenskapliga biblioteket i Umeå 1.)
- Dalhielm, B., 1936: Dialektprov från Forsa, Hälsingland, med tolkning och kommentar. Prosem.-uppsats i Nordiska språk. ULMA 18579.
- Danell, Gideon, 1905–34: Nucköålet. Stockholm. (SvLm B. 33.)
- DAUM = Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.
- Debrunner, A., 1939–40: Aus der Krankheitsgeschichte des Genitivs. Bern. (Berner Schulblatt 39–41.)
- Denison, N., 1977: Language Death or Language Suicide? (Linguistics 1977:191, s. 13–22.)
- Diderichsen, Paul, 1974: *Elementær Dansk Grammatik*. 3. udg. 7. opl. København.
- Dirven, R. & Radden, G., 1976: *Semantic syntax of English. A contrastive approach*. University of Trier.
- Dorian, Nancy C., 1973: Grammatical Change in a Dying Dialect. (Language 49:2, s. 413–438.)
- 1978: The fate of morphological complexity in language death: evidence from East Sutherland Gaelic. (Language 54:3, s. 590–609.)

- 1981: *Language Death. The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia.
- 1982a: *Language Loss and Maintenance in Language Contact Situations*. (The Loss of Language Skills, s. 44–59.)
- 1982b: *Linguistic Models and Language Death Evidence*. (*Exceptional Language and Linguistics*, s. 31–48.)
- Dressler, W. & Wodak-Leodolter, R., 1977a: Introduction. (*Linguistics* 1977:191, s. 5–12.)
- 1977b: *Language Preservation and Language Death in Brittany*. (*Linguistics* 1977:191, s. 33–44.)
- Edwards, J., 1985: *Language, Society and Identity*. Oxford/Worcester.
- Eklund, Gerd, 1991: *Vrist – brist – rist. Utvecklingen av gammalt uddljudande wr i nordiska, särskilt svenska, dialekter*. Ak. avh. Uppsala. (Skrifter utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser A:17.)
- Ejner, Rolf, 1945: *Nysockenmålets formlära*. Norra Ny, Värmland. Prosem.-uppsats i Nordiska språk. ULMA 17682.
- Elert, Claes-Christian, 1970: *Ljud och ord i svenskan*. Stockholm.
- Ericsson, Torsten, 1914: *Grundlinjer till undersökningen av Södermanlands folk-mål. Inledning ock historik, ljud- ock formlära*. Stockholm. (SvLm B. 8.)
- Eriksson, Manne, 1948: *Upplands folk-mål. Uddevalla. (Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Uppland, s. 9–26.)*
- 1950: *Nysv. fjäril 'papilio'*. Uppsala. (SvLm 1950, s. 164–169.)
- 1951: *Roslagsmål. Uddevalla. (Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Uppland. Stockholms län, s. 18–37.)*
- 1961: *Svensk ljudskrift 1878–1960. En översikt över det svenska landsmålsalfabetets utveckling och användning huvudsakligen i tidskriften Svenska Landsmål*. Uppsala. (SvLm B. 62.)
- Eriksson, Ulrik, 1971: *Åselesvenska. 1. Introduktion. A–B*. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. A:20.)
- 1973: *Åselesvenska. 2. Målutjämning. Modeller för analys och syntes med tillämpningar*. Ak. avh. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. A:24.)
- Exceptional Language and Linguistics* (ed. L. K. Obler & L. Menn). 1982. New York.
- Falk, Hjalmar & Torp, Alf, 1900: *Dansk-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania.
- Fichtelius, Anna, 1980: *Frågor och funderingar kring oböjd predikatsfyllnad i nusvenskt talspråk*. Uppsala. (FUMS Rapport nr 88.) (Stencil.)
- Fishman, J. A., 1970: *Sociolinguistics. A brief introduction*. Rowley, Massachusetts.
- 1972: *Language Maintenance and Language Shift as a Field of Inquiry: Revisited*. (*Language in Sociocultural Change*, s. 76–133.)
- Fishman, J. A., Cooper, R. L. & Ma, R., 1971: *Alternative measures of bilingualism*. Haag. (Fishman, Cooper & Ma (red.), *Bilingualism in the Barrio. Language science monographs* 7.)
- Flodell, Gunvor, 1986: *Misiones-svenska. Språkbevarande och språkpåverkan i en sydamerikansk talgemenskap*. Ak. avh. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 17.)
- Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi*. 22, 1972. Helsingfors.

- FUMS = Avdelningen för forskning och utbildning i modern svenska, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Gal, Susan, 1978: *Variation and Change in Patterns of Speaking: Language Shift in Austria*. New York. (Linguistic Variation Models and Methods (ed. D. Sankoff), s. 227–238.)
- 1979: *Language Shift*. New York.
- Grundström, Harald, 1946–54: *Lulelappsk ordbok*. Uppsala. (Skr. utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C:1).
- Gumperz, J. J., 1968: *Types of Linguistic Communities*. The Hague. (Readings in the Sociology of Language, s. 460–472.)
- Götlind, Johan, 1944: *Västergötlands folk mål 2. Konsonanterna b–p*. Text och kartor. Uppsala. (Skr. utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akad. för folklivsforskning 6:3.)
- Hagfors, K. J., 1891: *Gamlakarleby målet. Ljud- och formlära samt språkprov*. Ak. avh. Stockholm. (SvLm 12:2.)
- Hakulinen, Auli, 1977: *Iakttagelser angående finskspråkigas prepositionsfel i svenskan*. Umeå. (University of Umeå, Dept. of General Linguistics, Publ. 13.)
- Hakulinen, Lauri, 1946: *Suomen kielen rakenne ja kehitys 2. Toinen osa sanasto ja lauseoppia*. Helsinki.
- Hammermo, Olle, Strömquist, Siv & Molin, Richard, 1981: »Vi har inte lust att prata nån jäkla rikssvenska!» En dialekt sociologisk enkätundersökning bland gotländska gymnasieelever. Uppsala. (FUMS Rapport nr 94.) (Stencil.)
- Hansegård, Nils Erik, 1968: *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* Stockholm.
- Hansen, A., 1967: *Moderne Dansk 2*. København.
- Haugen, Einar, 1976: *The Scandinavian Languages*. London.
- Hasselmo, Nils, 1974: *Amerikasvenska*. Stockholm. (SSSN 51.)
- Hedblom, Folke, 1970: *Amerikasvenska texter i fonogram 1. Hälsingland. Bergsjö mål. Utskrift & kommentar*. Uppsala. (SvLm 1969, s. 1–52.)
- 1978: *Amerikasvenska texter i fonogram 2. Hälsingland. Hanebomål från Bishop Hill, Illinois. Utskrift, översättning och kommentar*. Uppsala. (SvLm 1977, s. 7–84.)
- 1982: *Svensk-Amerika berättar*. Malmö.
- Hederyd, Olof, 1982–86: *Överkalix 1. Från stenhacka till järntacka 2. Från fiskestrider till avfolkningstider*. Luleå.
- Hegstad, Leiv, 1931: *Norsk Grammatik*. Større utg. Oslo.
- Helander, Elina, 1984: *Om trespråkighet. En undersökning av språkvalet hos samerna i Övre Soppero*. Ak. avh. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 67.)
- Hellquist, Elof, 1948: *Svensk etymologisk ordbok 1–2*. 3 uppl. Lund.
- Heusler, Andreas, 1913: *Altisländisches Elementarbuch*. Heidelberg.
- Hjort, Hjalmar & Lide, Sven, 1958: *Tysk grammatik*. 26 uppl. Stockholm.
- Hjulstad Junttila, Jorid, 1986: *Språkkontakt i ei bygd i Nord-Troms*. (Nordlyd 12/1986, s. 179–204.)
- Holm, Gösta, 1942: *Löfvångers målet*. (Löfvånger. En sockenbeskrivning under medverkan av flere fackmän. Första delen. Utg. C. Holm. S. 187–224.)
- 1967: *Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stihistoria*. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. A:17.)
- 1972: *Nylandssvenskars och finnars svenska*. Helsingfors. (Folkmålsstudier 22/1972, s. 27–43.)
- Horn, Wilhelm, 1923: *Sprachkörper und Sprachfunktion*. (Palaestra 135, s. 117 ff.)
- Hultgren, Sven O., 1983: *Skola i dialektal miljö. Språkanvändning och språkliga*

- attityder i övre Dalarna. Ak. avh. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 18.)
- Hulthén, Lage, 1948: Studier i jämförande nusvensk syntax. 2. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 53. 1947:4.)
- Hultman, O. F., 1894: De östsvenska dialekterna. Helsingfors. (Finländska bidrag till svensk språk- och folklivsforskning utg. af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors, s. 113–303.)
- Hymes, Dell, 1972: Models of the interaction of language and social life. New York. (Directions in Sociolinguistics. The ethnography of communication, s. 35–71.)
- 1974: Foundations in sociolinguistics: an ethnographic approach. Philadelphia.
- Ingers, Ingemar, 1939: Studier över det sydvästskånska dialektområdet. Ak. avh. Lund. (Skr. utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 5.)
- 1957: Språket i Lund. Stockholm. (SNSS 17.)
- 1971: Regionalt riksspråksbruk. Stockholm. (Studier i dagens svenska. SNSS 44, s. 33–49.)
- Isaacsson, August, 1923: Om södra Fjärdhundralands folkmål. Ak. avh. Stockholm. (SvLm B. 21.)
- ISO = Illustrerad svensk ordbok (red. B. Molde). 3 reviderade uppl. 1964. Stockholm.
- Ivars, Ann-Marie, 1986: Från Österbotten till Sörmland. En undersökning av emigration och språklig anpassning. Ak. avh. Helsingfors. (Studier i nordisk filologi 66.)
- 1988: Närpesdialekten på 1980-talet. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 552. Studier i nordisk filologi 70.)
- Jaakkola, Magdalena, 1973: Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi. Stockholm.
- Janzén, Assar, 1936: Studier över substantivet i bohuslänskan. Ak. avh. Göteborg. (Göteborgs Kgl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles handlingar. Femte följden. Ser. A:5:3.)
- Jernudd, Björn, 1979: The language survey of Sudan. The first phase: A questionnaire survey in schools. Ak. avh. Umeå. (Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 22.)
- Johansson, Nore, 1987: Tornedalsfinska ord ur dialektgeografisk synvinkel. Ak. avh. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 18.)
- Jonsson, Henning, 1957: Norra Ny. En sockenkrönika. Norra Ny.
- Jonsson, Åke, 1977: »Han bryter ju på skånska!» – Nyhetsuppläsaren som ensamsvala eller prejudikat. Umeå. (Provinsiellt och universellt. En vänskrift till Karl-Hampus Dahlstedt 19 april 1977. University of Umeå. Dept. of General Linguistics. Publ. 12, s. 151–157.)
- Jørgensen, Nils, 1970: Syntaktiska drag i svenska dialekter. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Ser. C:2.)
- Jørgensen, Nils, se Loman, Bengt.
- Kallstenius, Gottfrid, 1907: Värmländska bärgslagsmålets formlära. Stockholm. (SvLm 1907.)
- Karlsson, Fred, 1976: Finskans struktur. Lund.
- 1985: Finsk grammatik. 4 uppl. Jyväskylä. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 339.)
- Karsten, Anton, 1892: Kökarsmålets ljud- och formlära. Stockholm. (SvLm 12.3.)
- Kettunen, Lauri, 1940: Suomen murteet. 3. A. Murrekartasto. B. Selitysiä murrekartastoon. Helsinki. (Suomen kirjallisuuden seuran toimituksia 188.)

- Kettunen, Paavo, 1980: Appellativböjningen i överkalixmålet. Med en diakronisk ljudöversikt. Licentiatavhandling vid Turun yliopisto. Turku. (Stencil).
- 1983: Om överkalixmålet fonologi. Joensuu. (Joensuun korkeakoulu. Kielten osaston julkaisuja 8.)
- 1990: De appellativa substantivens böjning i överkalixmålet. Ak. avh. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 25.)
- Korhonen, Olavi, 1973: Sádnigir'ji. Sámi gielas ruotagillii, ruotagielas sámigillii. Samisk svensk, svensk samisk ordbok. Uppsala.
- 1979: Bákkogir'je. Julevusaimes dárrui, dáros julevusaímái. Lulesamisk svensk, svensk lulesamisk ordbok. Uppsala.
- Kruise, Erik, 1908: De lefvande folkmålen. Stockholm. (Uppland. Skildring af land och folk 2, s. 537–552.)
- Källskog, Margareta, 1986: Om dialekten i Överkalix. Luleå. (Hederyd, O.: Överkalix 2, s. 273–287.)
- 1987–88: Interferenser i det flerspråkiga Överkalix. Jyväskylä. (Studia Historica Septentrionalia 14: Nordkalotten i en skiftande värld, s. 181–196.)
- Labov, William, 1966: The social stratification of English in New York City. Washington D. C. (Urban language series 1.)
- Lagman, Herbert, 1971: Svensk-estnisk språkkontakt. Studier över estniskans inflytande på de estlandssvenska dialekterna. Ak. avh. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology NS 9.)
- Landtmanson, Samuel, 1952: Västgötamålet. Stockholm. (Västergötland A:8. Bidrag till landskapets kulturhistoria och naturbeskrivning.)
- Landtmanson, Samuel, se Götlind, Johan.
- Language in Sociocultural Change (ed. J. A. Fishman). 1972. Stanford, California.
- Larsson, Lars-Gunnar, 1985: Vägen till ett skriftspråk. Stockholm. (Tvärsnitt 3/1985, s. 30–37.)
- 1990: Glidvokalen i lulesamiskan. En dialektgeografisk studie på grundval av Harald Grundströms ordbok. (SvLm 1990, s. 167–199.)
- Larsson, Seth, 1929: Substantivböjningen i Västerbottens folk mål jämte en exkurs till ljudläran. Ak. avh. Uppsala.
- Levander, Lars, 1909: Älvdalsmålet i Dalarna. Ordböjning och syntax. Ak. avh. Stockholm. (SvLm 4.3.)
- 1925–28: Dalmålet. Beskrivning och historia. 1–2. Uppsala.
- 1950: Till frågan om ordens död. Stockholm. (Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska studier 4, s. 291–312.)
- Levander, Lars & Björklund, Stig: Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. 1–. 1961–. Uppsala. (Skr. utg. genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. D:1.)
- Lewis, G., 1978: Migration and the Decline of the Welsh Language. (Advances in the Study of Societal Multilingualism, s. 263–351.)
- Loman, Bengt, 1971: Språksociologi. Lund. (Språket i blickpunkten. Skrifter utg. av Svenskläraryrkeförbundet 110, s. 217–240.)
- 1974a: Inledning. Lund. (Språk och samhälle 2. Språket i Tornedalen, s. 5–14.)
- 1974b: Attityder till tornedalssvenskan. Lund. (Språk och samhälle 2. Språket i Tornedalen, s. 189–296.)
- Loman, Bengt & Jørgensen, Nils, 1971: Manual för analys och beskrivning av makrosyntaxer. Lund. (Lundastudier i nord. språkvetenskap. Serie C:1.)
- Lorenz, Ove, 1982: Verknader av fleirspråklegheit på språket og språkbrukaren. (Nordnorsk. Språkav og språkforhold i Nord-Noreg. Red. T. Bull og K. Jetne. Oslo. S. 135–155.)

- The Loss of Language Skills (ed. R. D. Lambert & B. F. Freed). 1982. Rowley, London, Tokyo.
- Lundell, J. A., 1881: Sagor, sägner, legender. Äventyr och skildringar av folkets levnadssätt på landsmål. Stockholm. (SvLm 3.2.)
- Lundquist, Berit, 1967: En dialektinspelning från Västerbotten; transkriberad, översatt och kommenterad. Prosem.-uppsats i Nordiska språk. ULMA 26833.
- Lundström, Gudrun, 1939: Studier i nyländsk syntax. Ak. avh. Stockholm. (SvLm B. 38.)
- Lyons, John, 1973: Ny lingvistik. Stockholm. (ALMAserien 51.)
- 1977: Semantics. 1–2. Cambridge, London, New York, Melbourne.
- Mackey, W. F., 1980: The Ecology of Language Shift. (Sprachkontakt und Sprachkonflikt. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, s. 35–41.)
- Meyer, Ernst A., 1954: Die Intonation im Schwedischen. 2. Die norrländischen Mundarten. Stockholm.
- Milton, Olof, 1962: Dialektinspelning från Sunne socken, Värmlands län. Transkription, översättning och kommentar. Prosem.-uppsats i Nordiska språk. ULMA 25003.
- Molde, Bertil, 1969: Uttal och samhällsroll. Stockholm. (Språkvård 1969:2, s. 10–14; även i: Molde (red.), Studier i dagens svenska. SNSS 44, 1971, s. 17–31.)
- Møller, Kristen, 1945: Nordiske artikelproblemer. København. (Udvalg for Folke- maals Publikationer. Ser. A:7.)
- Nesheim, Asbjørn, 1952: Samisk og norsk i Lyngen. Sameliv. Samisk Selskaps Årbok 1951–1952, s. 123–129. Oslo.
- Nickel, Klaus Peter, 1990: Samisk grammatikk. Oslo.
- Nielsen, Konrad, 1926: Lærebok i lappisk. 1. Grammatik. Lydlære, formlære, orddannelse og syntaks samt tillegg. Oslo.
- Nikula, Kristina, 1988: Om närpesdialekten. Språket i kommunfullmäktige och ordspråk och talesätt. Vasa.
- Nordberg, Bengt, 1972: Morfologiska variationsmönster i ett centralsvenskt stadsspråk. Lund. (Loman, B. (red.), Språk och samhälle, s. 14–44.)
- 1974: Spriten och klypan. Några regionalord från Eskilstuna. Umeå. (Svenska. Sigurd Fries den 22 april 1974, s. 138–159.)
- 1982: Sociolingvistisk datainsamling. Lund. (Talspråksforskning i Norden. Red. M. Thelander. S. 92–119.)
- Nordenstam, Kerstin, 1979: Svenskan i Norge. Språklig variation hos svenska invandrare i Bergen. Ak. avh. Göteborg. (Nordistica Gothoburgensia 11.)
- Nordström, August, 1925: Luleåkultur. Luleå. (Faksimiluppl. 1980. Luleå.)
- Noreen, Adolf, 1879: Dalbymålets ljud- och böjningslära. Stockholm. (SvLm 1:3.)
- 1904: Vårt språk. 5. Lund.
- Norrbottens arbetsstugor 1903 1/7 1943. Fyrtioårsskrift samt redogörelse för verksamhetsåret 1942–43. Luleå.
- Nyberg, Magda, 1980: Findes der dialektbarrierer i Danmark? Rapport om et rundspørge blandt 112 lærere i folkeskolen. (Danske Folkemål 22:2, s. 1–28.)
- 1981: Findes der dialektbarriere i Danmark? (2) Rapport om et rundspørge blandt 531 skoleelever. (Danske Folkemål 23, s. 69–130.)
- Nygaard, Marius, 1905: Norrøn syntax. Kristiania.
- 1917: Bemærkninger, rettelser og supplementer til min Norrøn syntax. Kristiania. (Videnskapselskapets Skrifter. 2. Hist.-Filos. Kl. 1916:5.)
- Nyholm, Leif, 1984: Helsingforssvenska – tre studier i talspråk. Ak. avh. Helsingfors. (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Ser. B:8.)

- Nyland. Samlingar utgifna af nyländska afdelningen. 6. Nyländska folksagor och -sagner ordnade af A. Allardt och S. Perklén. 1896. Helsingfors.
- Ny lingvistik, se Lyons, 1973.
- Nylund Torstensson, Eivor, 1977: 1553 års fiskeregister för Torneå och Kalix storsocknar. Med kommentar. Uppsala. (Namn och bygd 65, s. 71–86.)
- Nysvenska studier. Tidskrift för svensk stil- och språkforskning. 1–. 1921–. Uppsala.
- Odenocrants, R. 1948: Hur Överkalix blev egen församling. Överkalix. (Överkalix 1644–1944, s. 93–99; även i: Norrbotten 1944, Luleå 1945, s. 7–18.)
- OÖD = Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Se Levander och Björklund.
- Pedersén, Gustaf, 1948: Överkalix folkskolor 1982–1942. Luleå. (Överkalix 1644–1944, s. 127–135.)
- Pellijeff, Gunnar, 1967: Namn och språk. Kalix. (Kalix 1, s. 9–93.)
- 1980: Ortnamnen i Norrbottens län. 7. Kalix kommun. A. Bebyggelsenamn. Umeå. (Övre Norrlands ortnamn utg. av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Umeå.)
 - 1981: Finsk bosättning i Kalixbygden. Rovaniemi. (Faravid. Acta Societatis Historiae Finlandiae Septentrionalis 4, s. 87–90.)
 - 1982: Ortnamnen i Norrbottens län. 13. Överkalix kommun. A. Bebyggelsenamn. Umeå. (Övre Norrlands ortnamn utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå.)
- Pihl, Carin: Efterlämnade språkliga uppteckningar. ULMA 28353:1–120.
- 1924: Överkalixmålet. 1. Ak. avh. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift 1924:2.)
 - 1948a: Om utvecklingen av äldre *dh* i överkalixmålet. Stockholm. (SvLm 1948, s. 44–80.)
 - 1948b: Verben i överkalixmålet. Stockholm. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:5.)
 - 1959: Livet i det gamla Överkalix. Skildrat av överkalixbor på överkalixmål. 1. Fonetisk text. 2. Översättning och kommentar. Uppsala. (SvLm B. 59.)
 - 1970: Prepositioner och adverb i överkalixmålet. Uppsala. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:14.)
- Pinomaa, Mirja, 1974: Finsk interferens i tornedalssvenskan. Lund. (Språk och samhälle 2. Språket i Tornedalen, s. 80–108.)
- Pitkänen, Antti J., 1977: Semantiska aspekter på bruket av genitiv och dess omskrivningar i nusvenska. (Nysvenska studier 57, s. 105–122.)
- 1979: Binominala genitiviska hypotagmer i yngre nysvenska. Ak. avh. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 484. Humanistiska avhandlingar 1.)
- Qvigstad, Just Knut, 1927–29: Lappiske eventyr og sagn. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B:3, 10, 12, 15.)
- Raag, Raimo, 1982: Lexical characteristics in Swedish Estonian. Ak. avh. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 13.)
- Rahkonen, Matti, 1974: Placeringen av tids-, befintlighets-, riktning- och sättsadverbialen i svenska och finska satser. Umeå. (University of Umeå, Dept. of General Linguistics, Publ. 8.)
- Rapola, Martti, 1947: Johdatus suomen murteisiin. Helsinki. Tietolipas 4. Suomalaisen kirjallisuuden seura.)
- Rayfield, J. R., 1970: The Languages of a Bilingual Community. (Janua Linguarum series practica 77.)
- Reinhammar, Maj, 1973: Om dativ i svenska och norska dialekter. 1. Dativ vid verb.

- Ak. avh. Uppsala. (*Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi* 53. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 6.)
- 1979–80: Om kasusbruket vid några prepositioner i norrbottensmålen. Uppsala. (*Nysvenska studier* 59–60/1979–1980, s. 224–235.)
- 1988: Om dativ i svenska och norska dialekter. 2. Dativ vid adjektiv. Uppsala. (*SvLm* 1987, s. 7–62.)
- Reinhammar, Vidar, 1975: Pronomenstudier. Ak. avh. Uppsala. (*Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi* 54. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 7.)
- Ruong, Israel, 1970: Min sámigiella. Lärobok i samiska. Uppsala.
- Rutberg, Hulda, 1924–31: Folkmålet i Nederkalix ock Töre socknar. Ak. avh. Stockholm. (*SvLm* B. 28.)
- Rönmark, Walter & Wikström, Joel, 1980: Tvåspråkighet i Tornedalen. Ak. avh. Pedagogiska institutionen. Umeå.
- Sandhill, Ivar, 1957: Om bruket av några prepositioner i strömsmålet. Prosem.-uppsats i Nordiska språk. *ULMA* 23538.
- Sandström, Raija, 1985: Finska och icke-finska tillnamn i Nedertorneås kyrkböcker på 1800-talet. Ak. avh. Umeå. (*Anthroponymica Suecana* 11.)
- SAOB = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1–. 1898–. Lund.
- de Saussure, F., (1970): Kurs i allmän lingvistik. (Övers.: Anders Löfqvist.) Staf-fanstorp och Solna.
- Schagerström, August, 1882[–84]: Upplysningar om Vätömålet i Roslagen. Stockholm. (*SvLm* 2.4.)
- 1945–49: Grammatik över Gräsömålet i Uppland. Stockholm. (*SvLm* B. 51.)
- Schmidt, A., 1985: Young people's Dyirbal. An example of language death from Australia. Cambridge.
- Schwartz, Eugäne, 1878: Om oblika kasus ock prepositioner i fornsvenskan före år 1400. Upsala.
- Sköld, Tryggve, 1970: The object in pre-predicative position in Swedish. Uppsala. (*Acta Universitatis Upsaliensis. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis. Nova Series* 2:3, s. 57–98.)
- Slunga, Nils, 1965: Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten. *Luleå. (Tornedalica* 3/1965.)
- SNSS, SSSN = Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård. 1–50. Fortsätter som Skrifter utg. av Svenska språknämnden. Stockholm.
- Sovijärvi, Antti, 1937: Foneettisia havaintoja Tornionjoen ja Pohjanmaan murteiden svaavokaaleista. Helsinki.
- SSSN, se SNSS.
- Stenberg, Pehr, 1966–73: Ordbok över Umemålet (1804). Utg. med inledning och kommentar av Gusten Widmark. 1. Inledning. Ordbok. 2. Kommentar. Uppsala. (Skrifter. utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:12:1–2.)
- Stenbom, Eric, 1915: Njurundamålets formlära. Stockholm. (*SvLm* 1915.)
- Swenning, Julius, 1917–37: Folkmålet i Listers här[ad] i Blekinge. Ljudlära ock formlära. Stockholm. (*SvLm* B. 36.)
- SvLm = Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif (från 1904: Svenska landsmål ock (och) svenskt folkliv). 1879–. Stockholm & Uppsala.
- Söderström, Sven, 1949: Om användningen av bestämd slutartikel i nordmalingsmålet. Uppsats för nord. prosem. *ULMA* 19914.
- 1972: Om kvantitetsutvecklingen i norrländska folkmål. Gammal kort stavelse i

- Kalix- och Pitemålen och målen i Nordmalings och Ragunda socknar. Ak. avh. Uppsala. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 52. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 5.)
- 1975: Pehr Stenbergs Ordbok över Umemålet. En edition med kommentar. Uppsala. (SvLm 1974, s. 46–58.)
- Tandefelt, Marika, 1988: Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland. Uppsala. Ak. avh. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia 3.)
- Tegnér, Esaias, 1925: Om genus i svenskan. Stockholm. (I förf:s Ur språkens värld 2, s. 1–200. Finns förut tryckt i: Svenska Akademiens handlingar ifrån år 1886. Sjetten delen. 1892. Stockholm.)
- Tenez, Hugo, 1960a: Namnen i Tornedalen på 1500-, 1600- och 1700-talen. Luleå. (Norrbotten 1960, s. 33–81.)
- 1960b: Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900. Stockholm. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Årg. 40, vol. 102.)
- 1963: Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnygd under förra hälften av 1900-talet jämte språkdebatten. Stockholm.
- Thelander, Mats, 1974: Grepp och begrepp i språksociologin. Lund. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 6.)
- 1979a: Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal. 1. Materialbeskrivning och analys på språkdragsnivå. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 14:1.)
- 1979b: Språkliga variationsmodeller tillämpade på nutida Burträsktal. 2. Teoretiska utgångspunkter och analys på språkartsnivå. Ak. avh. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Philologiae Scandinavicae Upsaliensia 14:2.)
- 1980a: De-dialectalization in Sweden. Uppsala. (FUMS Rapport nr 86.) (Stencil.)
- 1980b: Inre migration och språklig utjämning. Uppsala. (FUMS Rapport nr 87.) (Stencil.)
- 1981: Telefoninspelning som metod för språksociologisk datainsamling. Lund. (Talspråksstudier (red. G. Widmark), s. 41–73.)
- 1982: Analys och språklig variation. Lund. (Talspråksforskning i Norden (red. M. Thelander), s. 164–185.)
- 1983: På tal om språk kan man väl inte bygga en beskrivning av naturligt talspråk? Åbo. (Struktur och variation. Festskrift till Bengt Loman 7.8.1983. Meddelanden från stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 85, s. 265–280.)
- 1985: Från blåknut till brakknut. Om provinsiella drag i flyttares språk. (Nysvenska studier 63/1983, s. 5–126.)
- Thelander, Mats & Forsberg, Karin, 1981: Metodresonemang kring en dialektsociologisk fallstudie. Lund. (Talspråksstudier (red. G. Widmark), s. 74–107.)
- Thorell, Olof, 1982: Svensk grammatik. 2 uppl. Stockholm.
- Thors, Carl-Eric, 1981: Finska påverkningar på de finlandssvenska folkmålen. Åbo. (De finlandssvenska dialekterna i forskning och funktion. (Red. B. Loman.) Meddelanden från stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut 64, s. 95–99.)
- Thurman, Janne, 1898–1900: Pargasmålets ljud- och formlära. Stockholm. (SvLm 15.4.)
- Torstensson, Herman, 1935: Bidrag till kännedom om syntaktiska företeelser i det äldre Broddetorps-målet. Prosem.-uppsats i Nordiska språk. ULMA 8466.
- Trudgill, Peter, 1972: Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. (Language in Society 1:2, s. 179–195.)

- Trudgill, P. & Tzavaras, G. A., 1977: Why Albanian-Greeks are not Albanians: Language Shift in Attica and Biotia. (Language, Ethnicity and Intergroup Relations, s. 171–184.)
- Törnqvist, Einar, 1953: Substantivbøjningen i Östergötlands folkmål. Bestämd form singularis maskulinum. 1. Kartor. 2. Text. Ak. avh. Uppsala. (Skr. utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akad. 23:1–2. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 2.)
- ULMA = Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.
- Wahlberg, Erik, 1964: Finska folkmålstexter från Tornedalen. Uppsala. (SvLm B. 64. Bil. till årg. 1963.)
- Wallström, Sigvard, 1943: Studier i övre Norrlands språkgeografi med utgångspunkt från arjeplogmålet. Ak. avh. Uppsala.
- Weinreich, Uriel, 1953: Languages in Contact. New York. (Publications of the Linguistic circle of New York 1.)
- Wellander, Erik, 1956: Zum Schwund des Genitivs. Berlin. (Fragen und Forschungen im Bereich und Umkreis der germanischen Philologie. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Sprache und Literatur 8, s. 156–172.)
- 1982: Riktig svenska. 4 omarb. uppl. Stockholm.
- van de Ven, M. C. H. J., 1972: Hulst as a »linguistic community». Heidelberg. (Association internationale de linguistique appliquée. Third congress. Copenhagen 1972. Proceedings 2. Applied sociolinguistics. Ed. by A. Verdoodt. S. 240–253.)
- Vendell, Herman, 1882–87: Runömålet, ljud- ock formlära samt ordbok. Stockholm. (SvLm 2.3.)
- Venås, Kjell, 1982: Mål og miljø. Innføring i sosiolingvistik eller språksosiologi. Oslo.
- Wessén, Elias, 1965: Svensk språkhistoria. 3. Grundlinjer till en historisk syntax. 2 uppl. Stockholm.
- 1968: Svensk språkhistoria. 1. Ljudlära och ordböjningslära. 8 uppl. Lund.
- Wessman, V. E. V., 1925–32: Samling av ord ur östsvenska folkmål. Tillägg till H. Vendells ordbok över de östsvenska dialekterna. 1–2. Helsingfors. (Skr. utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 178, 215.)
- 1957: Främmande inflytelser i de finlandssvenska folkmålen. 1. Finska inflytelser (komplettering av Ralf Saxéns Finska lånord i östsvenska dialekter). Helsingfors. (Folkmålsstudier 28–29/1956.)
- Western, Aug., 1921: Norsk riksmålsgrammatikk for studerende og lærere. Kristiania.
- Vestlund, Alfred, 1923–47: Medelpads folkmål. Stockholm. (SvLm B. 48.)
- Widmark, Fredrik, 1860: Anteckningar från en dialektforskningsresa i Västerbotten och Norrbotten, sommaren 1860. Handskrift i ULMA. ULMA 149:20.
- Widmark, Gun, 1972: Om uttal och uttalsnormering. Lund. (Ord och stil. Språkvärdssamfundets skrifter 4.)
- 1973: Språkförändring och socialgruppsbyte. Helsingfors. (Hummelstedt, C. (red.), Förhandlingar vid Sjunde sammankomsten för svenskans beskrivning. Folkmålsstudier 23, s. 10–23.)
- Widmark, Gusten, se Stenberg, Pehr.
- Wigforss, Ernst, 1913–18: Södra Hallands folkmål. Ljudlära. (SvLm. B. 13.)
- Wijk-Andersson, Elsie, 1989: Ny grammatik. 4 omarb. uppl. Uppsala.
- Wilmanns, W., 1906–09: Deutsche Grammatik. Gotisch, alt-, mittel- und neuhochdeutsch. 3. Flexion. Strassburg.

- Virtaranta, Pertti, 1958: Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa. Helsinki. (Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia. 252.)
- 1982: Havaintoja Kurravaaran murteesta. Umeå. (Språkhistoria och språkkontakt i Finland och Nord-Skandinavien. Studier tillägnade Tryggve Sköld den 2 november 1982. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 26, s. 287–306.)
- Witting, Claes, 1968: On acute and grave contours in Central Swedish dialectal speech (Uppland). An audio-phonetic study. Stockholm. (SvLm B. 65.)
- Vousten, Rob & Bongaerts, Theo, 1990: Some attitudinal and linguistic aspects of the acquisition of a dialect as a second language. (A progress report on the Nijmegen project, entitled »Dialect as a Second Language«.) Nijmegen. (University of Nijmegen. Department of General Linguistics and Dialectology. Department of Applied Linguistics.) (Stencil.)
- Zetterholm, Delmar Olof, 1926: Om substantivböjningen i Bjärträ sockens folkmål samt några därmed sammanhörande syntaktiska företeelser. Prosem.-uppsats i Nordiska språk. ULMA 1460.
- 1939: Om supradentala och kakuminala *n*-ljud i nordiska språk. Uppsala. (SvLm B. 37.)
- Ågren, Jan-Gunnar, 1972: En undersökning av ordförrådet i Umeå stadsmål. Stockholm. (Cleve, L. (red.), Svenskans beskrivning 5, s. 143–158.)
- Ålander, A. T., 1932: Konsonanterna i Östergötlands folkmål. Ljudhistorisk och dialektgeografisk översikt. 1. Uppsala.
- Årsbok för Sveriges kommuner, 1950.
- Årsbok för Sveriges kommuner, 1986.
- Åström, Per, 1893: Degerforsmålets formlära jämte exkurser till ljudläran. Stockholm. (SvLm 13.2.)
- Ödeen, Nils, 1927–30: Studier i Smålands bebyggelsehistoria. Ak. avh. Lund. (Namn och bygd. Bil. C.)
- ÖNB = Övre Norrlands bygdemål. Se Dahlstedt & Ågren.

Bilaga

ELEVENKÄTEN

Enkät om dialektförhållanden i Överkalix

1. Kön: Man Kvinna
2. Födelseår?.....
3. Födelseort (by)?
4. a Nuvarande bostadsort (by)?
- b Hur länge har Du bott på den nuvarande adressen?år
5. Har Du bott mer än två år på någon annan ort än Du uppgivit i fråga 3 eller 4a. I så fall var?
6. Varifrån kommer Dina föräldrar?
Fader: Moder:
7. Hur många syskon har Du?
8. Var i syskonskaran kommer Du i fråga om ålder (1=äldst, 2=näst äldst osv.).....
9. Kan Dina föräldrar tala överkalixmål?
a Fader: Ja Nej Vet ej
b Moder: Ja Nej Vet ej
10. Kan Dina syskon tala överkalixmål? (Gå vidare till nästa fråga om Du inte har syskon.)
Syskon 1: Ja Nej
Syskon 2: Ja Nej
Syskon 3: Ja Nej
osv.
11. Anser Du att Du själv *förstår* överkalixmål?
a Ja, allt
b Nästan allt
c Nästan ingenting
d Nej
12. Anser Du att Du själv kan *tala* överkalixmål?
a Ja utan svårighet
b Ja, men med en viss svårighet
c Ja, men med stor svårighet
d Nej
13. a Kan Du *förstå* finska? Ja Nej
 b Kan Du *tala* finska? Ja Nej
 c Talar Du finska hemma? Ja Nej
14. a Kan Du *förstå* samiska? Ja Nej
 b Kan Du *tala* samiska? Ja Nej
 c Talar Du samiska hemma? Ja Nej
15. Hur ser Du på Dina kunskaper i svenska?
a Jag tycker att mina kunskaper i svenska är bra
b Jag tycker att mina kunskaper i svenska är tillräckliga
c Jag tycker ibland att jag har brister i mina kunskaper i svenska
d Jag tycker ofta att jag har brister i mina kunskaper i svenska
16. Vilket var Ditt senaste betyg i: (Lämna tomt om Du inte läst ämnet)
svenska: engelska: franska: tyska:

17. Känner Du till något sådant fall *idag*, där föräldrar använder *överkalixmål* till barnen?
- a Ja, många
 b Ja, några
 c Nej, inga alls
18. Vilket av följande påståenden instämmer Du i?
- a Föräldrarna tilltalar Dig på överkalixmål, Du svarar på överkalixmål
 b Föräldrarna tilltalar Dig på överkalixmål, Du svarar på svenska
 c Föräldrarna tilltalar Dig på svenska, Du svarar på överkalixmål
 d Föräldrarna tilltalar Dig på svenska, Du svarar på svenska
19. Brukar Du själv tilltala Dina föräldrar på överkalixmål?
- a Alltid
 b Ofta
 c Ibland
 d Aldrig
20. Om Du kan tala både överkalixmål och svenska, med vem talar Du i så fall överkalixmål?
☐ Farmor/farfar	☐ Mormor/morfar
☐ Föräldrarna	☐ Syskonen
☐ Faster/farbror	☐ Moster/morbror
☐ Äldre bekanta	☐ Äldre obekanta
☐ Grannar	☐ Kamrater
☐ Någon annan. Vem: Hans/hennes ålder:	
21. Hur många av de lärare Du har det här läsåret tror Du *förstår* överkalixmål?
- a Samtliga
 b De flesta
 c Några stycken
 d Inga alls
22. Hur vanligt är det att någon lärare använder överkalixmål i samtal med eleverna?
- a Mycket vanligt
 b Ganska vanligt
 c Ganska ovanligt
 d Mycket ovanligt
- 23.A. Hur vanligt är det att någon elev under en lektion använder dialekt i samtal med läraren?
- a Mycket vanligt
 b Ganska vanligt
 c Ganska ovanligt
 d Mycket ovanligt
- 23.B. Hur brukar läraren då reagera?
- a Läraren rättar omedelbart eleven och ber denne prata svenska
 b Läraren bryr sig inte alls om detta
 c Läraren svarar då på dialekt
24. Har det hänt att någon överkalixmålstalande elev använt dialekt för att skämta med eller reta en lärare som inte förstår dialekten?
- a Ja, ofta
 b Ja, en eller ett par gånger
 c Nej, aldrig
 d Vet ej

25.A. (Besvaras av Dig som *kan* tala överkalixmål.)

I vilket av följande påståenden instämmer Du? (Du måste motivera Ditt ställningstagande!)

Jag tycker att det är en tillgång att kunna tala överkalixmål, därför att

.....
Jag tycker att jag lika gärna kunde vara utan förmågan att kunna tala överkalixmål, därför att

25.B. (Besvaras av Dig som *inte* kan tala överkalixmål.)

I vilket av följande påståenden instämmer Du? (Du måste motivera Ditt ställningstagande!)

Jag tycker det vore bra att kunna tala överkalixmål, därför att

.....
Jag vill inte kunna tala överkalixmål, därför att

FÖRÄLDRAENKÄTEN

Enkät om dialektförhållanden i Överkalix

1. Kön: Man Kvinna
2. Födelseår?.....
3. Födelseort (by)?.....
4. a Nuvarande bostadsort (by)?.....
b Hur länge har Du bott på den nuvarande adressen?.....år
5. Har Du mer än två år bott på någon annan ort än Du uppgivit i fråga 3 eller 4a. I så fall var?.....
6. (Besvaras av den som flyttat från födelseorten.) Ålder när Du flyttade från födelseorten?.....
7. På vilken/vilka ort(er) har Du gått i vilken slags skola och ungefär mellan vilka år?
Ort År Skolform
.....
.....
8. Civilstånd? ogift skild
 gift/sambo änka/änkling
9. Om gift/sambo angivits på fråga 8:
a Kan Din make/maka/sambo tala överkalixmål? Ja Nej
b Varifrån kommer Din make/maka/sambo?
10. Kan/kunde Dina föräldrar tala överkalixmål?
a Fader: Ja Nej Varifrån kommer han?
b Moder: Ja Nej Varifrån kommer hon?
11. Kan/kunde Dina morföräldrar tala överkalixmål?
a Morfar: Ja Nej Varifrån kommer han?
b Mormor: Ja Nej Varifrån kommer hon?
12. Kan/kunde Dina farföräldrar tala överkalixmål?
a Farfar: Ja Nej Varifrån kommer han?
b Farmor: Ja Nej Varifrån kommer hon?
13. Hur många syskon har Du?
14. Var i syskonskaran kommer Du i fråga om ålder? (1=äldst, 2=näst äldst osv.)
15. Kan något av Dina syskon tala överkalixmål?
Syskon 1: Ja Nej Vet inte Bosatt i:
Syskon 2: Ja Nej Vet inte Bosatt i:
Syskon 3: Ja Nej Vet inte Bosatt i:
osv.
16. a Hur många barn har Du?
b Hur många av dessa går i skolan?
c I vilka klasser går de?

17. a Kan Du tala överkalixmål? Ja Nej
 b Om Ja på fråga 17a: vad talar Du med Dina barn?
 Barn 1: svenska överkalixmål
 Barn 2: svenska överkalixmål
 Barn 3: svenska överkalixmål
 osv.
 c Om Du talar mest svenska till barnen: Motivera varför:

 Om Du talar mest överkalixmål till barnen: Motivera varför:

- d Om Nej på fråga 17a: Har Du svårigheter att förstå överkalixmål?
 Stora Måttliga Inga
18. a Kan Du *förstå* finska? Ja Nej
 b Kan Du *tala* finska? Ja Nej
 c Talar Du finska hemma? Ja Nej
19. a Kan Du *förstå* samiska? Ja Nej
 b Kan Du *tala* samiska? Ja Nej
20. Om Du kan tala både överkalixmål och svenska, med vem talar Du i så fall överkalixmål?
 Farmor/farfar Mormor/morfar
 Föräldrarna Syskonen
 Svärföräldrarna Make/maka/sambo
 Faster/farbror Moster/morbror
 Andra äldre bekanta Äldre obekanta
 Grannar Vänner, kamrater
 Någon annan. Vem: Hans/hennes ålder:
21. Tror Du att Du i språkligt avseende är typisk för den ålders- och yrkeskategori som Du tillhör, att Du t.ex. talar ungefär lika mycket överkalixmål som jämnåriga överkalixbor inom samma yrke?
 a Ja, typisk
 b Nej, mindre överkalixmål
 c Nej, mer överkalixmål
22. (Till dem som satt kryss i 21b el. 21c:) Har Du någon aning om vad detta kan bero på?

23. Vilket är Ditt yrke? (Om hemmafru, studerande el. pensionär ange detta.)

24. Vilket/vilka påståenden instämmer Du i: I mitt yrke ...
 a är det alltid olämpligt att tala överkalixmål
 b finns det situationer då man bör undvika att tala överkalixmål
 c spelar det ingen roll om man talar överkalixmål eller rikssvenska
 d finns det situationer då man undviker att tala rikssvenska
 e är det alltid olämpligt att tala rikssvenska
 f har man inga eller mycket få tillfällen att tala överhuvudtaget
25. Hur ser Du på Dina kunskaper i svenska?
 a Jag tycker att mina kunskaper i svenska är bra
 b Jag tycker att mina kunskaper i svenska är tillräckliga
 c Jag tycker ibland att jag har vissa brister i mina kunskaper i svenska
 d Jag tycker ofta att jag har brister i mina kunskaper i svenska

26. I vilket av följande påståenden instämmer Du?
- a Jag talar alltid överkalixmål (om också inte alldeles genuint), oavsett vem jag pratar med eller vad jag pratar om
 - b Jag talar alltid överkalixmål i vissa sammanhang och rikssvenska i andra men jag försöker alltid hålla isär överkalixmålet och riksspråket
 - c Mitt talspråk är alltid en blandning av överkalixmål och rikssvenska. I vissa situationer blir emellertid inslaget av överkalixmål mer framträdande medan i andra situationer det rikssvenska inslaget dominerar
 - d Jag håller inte alls isär överkalixmål och rikssvenska utan talar för det mesta en likartad blandning av bägge
 - e Jag talar alltid rikssvenska (kanske med visst norrländskt tonfall) oavsett vem jag pratar med och vad jag pratar om
27. Detta att växla mellan riksspråk och överkalixmål i olika situationer, tror Du det är vanligare hos någon viss åldersgrupp eller yrkesgrupp, hos personer från någon bestämd by inom Överkalix eller hos någon viss typ av människa?
- a Nej, lika för alla
 - b Vet ej
 - c Ja, speciellt vanligt hos
28. Om en person i Överkalix brukar växla mellan överkalixmål och rikssvenska, i vilka situationer tror Du då han talar mest utpräglad dialekt (= överkalixmål), och i vilka situationer mest renodlad rikssvenska?
- Överkalixmål:
- Rikssvenska:
29. Kan Du nämna något språkdrag som en överkalixbo bör undvika om han vill tala rikssvenska?
-
30. Kan Du nämna några riksspråksdrag som absolut inte hör hemma i överkalixmålet?
-
31. Hur bemötte lärare och skolledning bruket av dialekt (= överkalixmål) när Du gick i folkskolan/grundskolan?
- a Dialekt fick inte förekomma i skolan överhuvudtaget
 - b Dialekt tilläts bara på rasterna, inte under lektionerna
 - c Dialekt fick *talas* också under lektionerna. Dialektala ord och vändningar i uppsatser och andra skriftliga prov gav dock alltid "bock i kanten"
 - d Vi fick fritt bruka dialekt i såväl tal som skrift
32. Kan Du belysa Ditt svar i 31 med någon episod som Du minns?
-
33. Har Du under någon period i Ditt liv medvetet försökt ändra Ditt språk i riktning mot rikssvenska eller mot dialekt?
- a Nej
 - b Ja, i riktning mot överkalixmål
 - c Ja, i riktning mot rikssvenska
34. (Till den som satt kryss i 33b eller 33c:) Vid vilken ålder och varför?
- Ålder:
- Varför:

SPRÅKLIGA FRÅGOR

(Denna del av enkäten, som gäller språkliga frågor, är inte inriktad på vad som anses vara rätt eller fel i språket. Intresset är däremot enbart koncentrerat kring Din kännedom om ett urval ord och fraser och Din användning av dem i det dagliga talet.)

1. Sätt ett kryss i *en* av rutorna efter varje kursiverat ord eller uttryck.

Jag har alltid använt uttrycket och gör det fortfarande	Jag har först på senare år börjat använda uttrycket	Jag använde tidigare uttrycket men gör det inte längre	Jag har själv aldrig använt uttrycket men hört andra göra det	Jag har själv inte använt uttrycket och heller aldrig hört andra göra det
---	---	--	---	---

a) Jag är <i>lämnen/limmin</i> i hela kroppen. ①	☐	☐	☐	☐	☐
b) <i>Vars</i> for han? ②	☐	☐	☐	☐	☐
c) Han har <i>häft</i> boken under sängen. ③	☐	☐	☐	☐	☐
d) Jag kan inte <i>hitta igen</i> cykeln. ④	☐	☐	☐	☐	☐
e) Vi har <i>otagit</i> upp potatisen. ⑤	☐	☐	☐	☐	☐
f) I fuktigt väder blir tyget lätt <i>skrövtigt</i> . ⑥	☐	☐	☐	☐	☐
g) Det där är en <i>bont</i> unge. ⑦	☐	☐	☐	☐	☐
h) <i>Nyskjortan</i> din är fin. ⑧	☐	☐	☐	☐	☐
i) En <i>mjukbrösmörgås</i> till kaffet vore gott. ⑨	☐	☐	☐	☐	☐
j) De hade bestämt att åka dit, men nu <i>slutar</i> de ut det. ⑩	☐	☐	☐	☐	☐
k) Om du inte <i>haskar</i> med tyget räcker det till en skjorta. ⑪	☐	☐	☐	☐	☐
l) <i>Att</i> det är mycket snö i år! ⑫	☐	☐	☐	☐	☐
m) När man <i>millar ihop</i> ett plagg i resväskan, är det sedan svårt att få det slätt. ⑬	☐	☐	☐	☐	☐
n) Han var <i>dit meta</i> . ⑭	☐	☐	☐	☐	☐
o) Inte här, <i>vissa</i> , har vi sett någon björn. ⑮	☐	☐	☐	☐	☐
p) Fast jag har rätt, står han här och <i>trönskar</i> om det. ⑯	☐	☐	☐	☐	☐
q) En hel flock <i>korntjuvar</i> kom till fågelbordet. ⑰	☐	☐	☐	☐	☐
r) Vad du är <i>sjosig</i> som äter så många kakor. ⑱	☐	☐	☐	☐	☐
s) Det är roligt med en <i>brunka</i> i backen. ⑲	☐	☐	☐	☐	☐
t) Hon <i>blakar</i> ut diskvattnet över buskarna. ⑳	☐	☐	☐	☐	☐

2. Stryk under det eller de alternativ inom varje klammer som Du tror att Du själv brukar använda när Du talar.

- a) Jag satt alltid { åti (21) }
 jämte (22)
 bredvid (23) min kusin i skolan.
- b) Jag vet inte, men fråga Stina, nog har hon { reda. (24) }
 reda om det. (25)
 reda på det. (26)
- c) Nu ska jag { ringa Pelle. (27) }
 ringa till Pelle. (28)
 ringa åt Pelle. (29)
- d) Det är ju mycket folk som kommer och { talar åt (30) }
 talar med (31) mig.
 talar till (32)
- e) Sedan har vi { hit flyttat. (33) }
 flyttat hit. (34)
- f) Mina ungar har aldrig varit särskilt { förtjust (35) } i godis.
 förtjusta (36)
- g) Det är inte som förr, det är { eljest (37) }
 annars (38) nu för tiden.
 annorlunda (39)
- h) Det kan vi { fråga Persson. (40) }
 fråga av Persson. (41)
 fråga Persson om. (42)
- i) Nu är det bara { ringa beställa (43) }
 ringa å beställa (44) tid.
 att ringa å beställa (45)
- j) Hon ser { ut så svag. (46) }
 så svag ut. (47)
- k) Skräpet är ju inte { bortsopat. (48) }
 sopat bort. (49)
- l) Musiken i radion { låter ut (50) } så skrällig.
 låter (51)
- m) Nu är smöret { satt fram (52) } på bordet.
 framsatt (53)
- n) Hästen blev { rädd för (54) } åskan.
 rädd (55)
- o) Med fotogenlamporna var det så, att man hade { i taket dom. (56) }
 dom i taket. (57)
- p) Efter stormen { såg det verkligt hemskt ut. (58) }
 såg det ut verkligt hemskt. (59)
- q) Han var { van å (60) } göra det.
 van (61)
- r) Det går bra { göra (62) } så.
 å göra (63)
- s) Han var tvungen { se (64) } efter
 å se (65)
- t) Det går inte { sova (66) } när man är hungrig.
 å sova (67)

3. Samma ord eller fras kan användas i flera olika betydelser. De understrukna orden och uttrycken till vänster har vart och ett satts in i tre olika meningar i vilka de har delvis skilda betydelser. Vi vill veta **VILKEN ELLER VILKA AV DESSA ANVÄNDNINGAR SOM DU ÄR BEKANT MED**. Ibland är betydelsskillnaden ganska liten mellan olika exempel och Du måste därför pröva varje mening mycket kritiskt. Sätt ett S (=själv) vid mening eller meningar där ordet används som Du själv brukar använda det och ett A (=andra) vid mening eller meningar där ordet används på ett sätt som Du själv inte gör men har hört andra göra. Sätt ingen markering vid övriga alternativ.

- a) skadlig ⑥8 Dom där kläderna är alldeles för skadliga om Du ska arbeta.
 ⑥9 Han verkar nästan bli skadlig när han får veta att jag misslyckas.
 ⑦0 Också ett enda glas vin om dagen kan vara skadligt i längden.
- b) snöra ⑦1 Om katten inte håller tyst tänker jag snöra ut den på gården.
 ⑦2 Innan man kan snöra fisken måste man se över redskapen.
 ⑦3 Om skon känns för lös får du väl snöra den lite hårdare.
- c) lika ⑦4 Syskonen är lika varandra som bär.
 ⑦5 När du lika går till affären kan du väl köpa kaffe.
 ⑦6 Pojken är särskilt lika i simning.
- d) bro ⑦7 Vid sidan av kraftverket har dom grävt en bro att leda timmer i.
 ⑦8 Ställ skorna till höger om dörren ute på bron.
 ⑦9 Innan bron byggdes var man tvungen att ta färjan.
- e) fast ⑧0 Jag är så hungrig så jag kan fast äta kvistar.
 ⑧1 Hon är vacker fast fåfång.
 ⑧2 Båten skall ligga på fast några dagar för att bli tät.
- f) räka ⑧3 Sedan flottningen upphörde ser man inte timmer räka på älven numera.
 ⑧4 Man bjöd på en läcker liten sandwich dekorerad med en enda vippa dill och räka.
 ⑧5 Han rakte sig över bordet för att nå smöret.
- g) nagla ⑧6 Den ungen naglar i allt han ser.
 ⑧7 Kakorna naglas före gräddningen.
 ⑧8 Han naglar fast luckan i båten.
- h) ränta ⑧9 Till gården hör en lång uthusränta.
 ⑨0 Räntan på huslån har gått upp med en halv procent på sistone.
 ⑨1 Jag gör en ränta av snaran, som man sätter nätstenen i.
- i) elak ⑨2 Det här vädret är elakt mot personer med dåliga luftrör.
 ⑨3 Hans häst hade inte något att dra utan gick med elaka draglinor.
 ⑨4 När du sätter kudden högt upp, känns det så elakt bakom ryggen.

Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala

(f.d. Landsmåls- och folkminnesarkivet)

ULMA

Skrifter:

Ser. A: Folkmål

- 1 D. O. Zetterholm, Dialektgeografiska undersökningar. 1–2. 1940.
- 2 C. & P. A. Säve–H. Gustavson, Gotländsk ordbok. Bd 1. A–N. 1940. – Bd 2. O–Ö. 1945.
- 3 J. V. Lindgren, Ordbok över Burträskmålet, utg. av D. O. och M. Zetterholm. 1940.
- 4 Manne Eriksson, Hjäll och tarre samt andra ord för översäng och övervåning. 1943.
- 5 Carin Pihl, Verben i Överkalixmålet. 1948.
- 6 Aug. Schagerström, Grammatik över Gräsöområdet i Uppland, utg. av Manne Eriksson. 1949.
- 7¹⁻² K.-H. Dahlstedt, Det svenska Vilhelminamålet. 1. A. Text. B. Kartor. 1950. – 2. A. Text. B. Kartor och tabeller. 1960–62.
- 8¹⁻² Roger Wadström, Svenska kvarnstermer. 1. 1952. Omtr. 1986. – 2. 1984.
- 9 Petrus Envall, Tiveden, Isala och Husum. 1952.
- 10 D. O. Zetterholm, Dialektgeografiska undersökningar. 3–4. 1953.
- 11 K.-H. Dahlstedt, Efterledsapokope i nordsvenska dialekter. 1955.
- 12¹⁻² Pehr Stenberg, Ordbok över Mememålet (1804), utg. av Gusten Widmark. 1. Inledning. Ordbok. 1966. – 2. Kommentar. 1973.
- 13 Sigurd Fries, Stätt och stätta i Norden. Ett verbalabstrakts betydelseutveckling och ett bidrag till studiet av hägnadsterminologien. 1964.
- 14 Carin Pihl, Prepositioner och adverb i Överkalixmålet. 1970.
- 15 Folke Hedblom, En hälsingedialekt i Amerika. 1978.
- 16 H. Enström–S. Söderström, Enångersmålet. Ordlista över en dialekt i Hälsingland. 1990.
- 17 Gerd Eklund, Vrist – brist – rist. Utvecklingen av gammalt uddljudande *wr* i nordiska, särskilt svenska, dialekter. 1991.
- 18 Margareta Källskog, Attityd, interferens, genitivsyntax. Studier i nutida överkalixmål. 1992.
- 19 Anna Westerberg, Utvecklingen av gammalt kort *a* framför *ld* och *nd* i svenska dialekter. 1991.

Ser. B: Folkminnen och folkliv

- 1 Ella Oddestedt, Varulven i svensk tradition. 1943.
- 2 Julius Ejdestam, Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk i Sverige. 1944.
- 3 Levi Johansson, Bebyggelse och folkliv i det gamla Frostviken. 1947. – Nytr. utg. av Frostvikens hembygdsförening. Gäddede 1967.
- 4¹⁻² Linnar Linnarsson, Bygd, by och gård. Gammal bygd och folkkultur i Gäsene, Laske och Skånings härader. 1. 1948. – 2. 1950.
- 5 Åke Campbell, Från vildmark till bygd. En etnologisk undersökning av nybyggarkulturen i Lappland före industrialismens genombrott. 1948. – Faks.-utg. Två förläggare, Umeå 1982. (Norrl. skr. 10.)
- 6 Otto Blixt, Det gamla Grangårde. Skogsbruk. 1950.
- 7 Arvid Ernvik, Glaskogen. Bygd, arbetsliv och folkkultur i Jösse, Nordmarks och Gillbergs härader under 1800-talet. 1951.
- 8 Lars Levander, Älvdalskt arbetsliv, utg. av Stig Björklund. 1953.
- 9 Nils Dencker, Sveriges sånglekar. Sammanparningslekar och friarlekar. 1960.
- 10 K.-H. Dahlstedt–A. Ivarsson, Register till O. P. Pettersson, Gamla byar i Vilhelmina. 1960. – Faks.-utg. Två förläggare, Umeå 1982. (Norrl. skr. 8:2 och Kungl. Skytteanska samf. handl. 23:2.)

11. Ragnar Bjersby, Traditionsbärare på Gotland vid 1800-talets mitt. En undersökning rörande P. A. Säves sagesmän. 1964.
- 12¹⁻². Arvid Ernvik, Folkminnen från Glaskogen. Sagen, tro och sed i västvärmländska skogsbygder. 1. 1966. – 2. 1968.
13. Göran Rosander, Herrarbete. Dalfolkets säsongvisa arbetsvandringar i jämförande belysning. 1967.
14. Arvid Ernvik, Evi gläjsa och andra marknader i Värmland. 1978.
15. Georg Bergfors, Ordspråk, talesätt och härm på ytterlännasmål. 1981.
16. Wolter Ehn, Byordningar från mälarlänerna. Stockholms, Södermanlands, Uppsala och Västmanlands län. 1982.
17. Otto Blixt, Det gamla Grangärde. Boskapsskötsel. 1985.
- 18¹⁻³. Gustaf Ericsson, Folklivet i Åkers och Rekarne härader. 1. Arbete och redskap. Anteckningar för 1830–40-talen. 1989. 2. I helg och söcken. 1990. 3. Tro, vantrö, övertro. 1992. Utg. av Magdalena Hellquist.
19. Jan-Inge Wall, Hon var en gång tagen under jorden. Visionsdikt och sjukdomsbot i gotländska trolldomsprocesser. 1989.
20. Sagor från Edsele, upptecknade av Frans Bergvall. Utg. av Åsa Nyman och Karl-Hampus Dahlstedt. 1991.
21. Wolter Ehn, Mötet mellan centralt och lokalt. En studie i uppländska byordningar. 1991.

Ser. C: Lapskt språk och lapsk kultur

1. H. Grundström, Lulelappsk ordbok. Bd 1. 1948. – Bd 2. 1950. – Bd 3. 1951. – Bd 4. 1954.
- 2¹⁻². Lapska sånger. 1. Jonas Eriksson Steggos sånger. Texten utg. av H. Grundström. Musikalisk transkription av A. O. Väisänen. 1958. – 2. Sånger från Arjeplog och Arvidsjaur. Texten utg. av H. Grundström. Musikalisk transkription av S. Smedeby. 1963.
3. Phebe Fjellström, Lapskt silver. 1–2. 1962.
4. Gustav Hasselbrink, Südlappisches Wörterbuch. Bd. 1. Grammatik. Wörterbuch. Å–Flytt'edh. 1981. – Bd. 2. Fnuske–Nuöggietidh. 1983. – Bd 3. Nuögie–Yvd'e. Bilder. 1985.
5. Några sägner, seder och bruk, upptecknade efter lapparna i Åsele och Lycksele lappmark samt Herjedalen sommaren 1917 af Torkel Tomasson. Red. av L. Lindin och H. Rydving. 1988.

Ser. D: Dialektordböcker från Dalarna, Gotland och andra landskap

1. L. Levander †–S. Björklund, Ordbok över folkmålen i övre Dalarna. Bd 1. A–F. Häfte 1–8, text. 1961–1968. – Häfte 9, illustrationer till bd 1. 1970. – Bd. 2. G–K. Häfte 10–18, text. 1970–1980. – Häfte 19, illustrationer till bd 2. 1980. – Bd 3. L–R. Häfte 20–28, text 1981–89. – Häfte 29, illustrationer till bd 3. 1989. Bd. 4. S–. Häfte 30, text. 1991.
2. M. Klintberg–H. Gustavson, Ordbok över Laumålet på Gotland. Bd. 1. A–H. Häfte 1–5, text. 1972–1974. – Häfte 6, illustrationer till bd 1. 1975. – Bd 2. I–O. Häfte 7–11, text. 1975–1977. – Häfte 12, illustrationer till bd 2. 1978. – Bd 3. P–Spörjdager. Häfte 13–17, text. 1978–1980. – Häfte 18, illustrationer till bd 3. 1981. – Bd 4. Stabba–Ö. Häfte 19–25, text. Grammatik. Rättelser och tillägg. 1982–1985. – Häfte 26, illustrationer till bd 4. 1986.

Skriftserien (SkrULMA) utges av Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Östra Ågatan 27.
Postadress: Box 1743, S-75147 Uppsala.

ISBN 91-85540-54-4
ISSN 0348-4475